

VILNIAUS UNIVERSITETAS

VIDA PETRYLAITĖ

PAMATINIAI SOCIALINĖS APSAUGOS TEISĖS PRINCIPAI

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007-2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Tomas Davulis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė –
01S)

Turinys

Įvadas	5
1. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir sistema.....	13
1.1. Teisės principų samprata, reikšmė, klasifikacija	13
1.2. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir reikšmė.....	18
1.3. Socialinės apsaugos teisės principų rūšys ir sistema	21
1.3.1. Principai, nustatyti Lietuvos teisės aktuose ir išvedami iš jų.....	21
1.3.2. Principai, įtvirtinti tarptautiniuose ir regioniniuose teisės aktuose	26
1.3.3. Principų identifikavimas ir sisteminimas teisės mokslo doktrinoje.....	29
2. Nuosavybės teisės apsaugos principas.....	51
2.1. Nuosavybės teisės apsaugos principo samprata Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje	52
2.1.1. Socialinės apsaugos išmokų priskyrimas Pirmojo protokolo taikymo sričiai... 53	
2.1.2. Teisės į socialinės apsaugos išmokas, kaip teisės į nuosavybę, įgyvendinimas	58
2.1.2.1. Prievolė mokėti socialinio draudimo įmokas.....	61
2.1.2.2. Gyvenamosios vietos reikalavimas nustatant teisę į išmokas.....	63
2.1.2.3. Socialinės apsaugos išmokų dydžio nustatymas.....	64
2.2. Teisės į nuosavybę socialinės apsaugos sferoje interpretavimas užsienio valstybėse	71
2.3. Konstitucinio nuosavybės principo interpretavimas Lietuvos socialinės apsaugos išmokų atveju	78
2.3.1. Išmokos, patenkančios į nuosavybės teisės apsaugos sritį, pagal Konstitucinio Teismo praktiką.....	82
2.3.2. Nuosavybės teisės į socialinės apsaugos išmokas įgyvendinimas	87
3. Solidarumas – pamatinis socialinės apsaugos sistemos organizavimo principas..	94
3.1. Solidarumo kaip reiškinių samprata.....	94
3.2. Solidarumo principo veikimas socialinės apsaugos sistemoje.....	98
3.2.1. Socialinio draudimo įmokų ir išmokų santykis	106
3.2.2. Specifiniai solidarumo aspektai: draudimas valstybės lėšomis ir draudimo laikotarpių įskaitymas	109
3.3. Solidarumo ir asmens atsakomybės santykis.....	118

4. Asmenų lygybės principas socialinės apsaugos sistemose	126
4.1. Lygių galimybių principo įgyvendinimas	126
4.1.1. Valstybinės pensijos – papildomos atskirų asmenų grupių garantijos.....	130
4.1.2. Pilietybės ir gyvenamosios vietos reikalavimo kriterijų taikymas	135
4.2. Moterų ir vyrų lygios galimybės socialinės apsaugos teisėje	139
4.2.1. Lyčių lygių galimybių įtvirtinimo pagrindai Europos Sąjungos teisėje	140
4.2.2. Pozityviosios diskriminacijos atvejai socialinės apsaugos sistemoje	143
4.2.2.1. Vaiko priežiūros laikotarpių įskaitymas	144
4.2.2.2. Motinystės apsauga	146
4.2.3. Senatvės pensinio amžiaus nustatymas.....	154
5. Universalumo ir diferenciacijos principai	158
5.1. Socialinės apsaugos universalumas	158
5.2. Diferenciacijos principo veikimas	166
5.2.1. Diferenciacija pagal darbo pobūdį	168
5.2.1.1. Socialinio draudimo sistemos skirtumai atsižvelgiant į ekonominės veiklos pobūdį.....	169
5.2.1.2. Valstybinės pensijos, skiriamos už tam tikrą tarnybą ar darbą.....	173
5.2.2. Socialinio draudimo laikotarpių reikšmė atskirų išmokų atveju.....	193
Išvados.....	198
Literatūros ir šaltinių sąrašas	201
Mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašas	223

Ivadas

Vienas iš šiuolaikinės demokratinės valstybės uždavinių yra socialinės gerovės užtikrinimas savo piliečiams. Socialinės gerovės kūrimo ir palaikymo prielaidos priklauso nuo valstybės istorinių tradicijų, ekonominės situacijos, nacionalinių ir tarptautinių politinių tendencijų. Šiuolaikinės socialinės apsaugos sistemos gali būti laikomos reikšmingu visuomenės laimėjimu. Šių sistemų teisinius pagrindus įtvirtina tarptautiniai, regioniniai ir nacionaliniai teisės aktai, kurie ne tik užtikrina asmenų teisę į socialinę apsaugą, bet kartu suformuluoja ir įtvirtina pamatinius socialinės apsaugos teisės principus bei minimalius socialinės apsaugos standartus. Tačiau vien teisės į socialinę apsaugą pripažinimas ir jos formų įtvirtinimas teisės aktais neužtikrina, kad kiekviename visuomenės raidos etape socialinė apsauga bus pakankama ir prieinama visiems jos reikalingiems asmenims. Socialinės apsaugos sritis buvo ir yra itin jautri, ją veikia daug įvairių reiškinių. Socialinės apsaugos įgyvendinimui ypač didelę įtaką daro ekonominė valstybės padėtis, demografinė situacija, darbo rinkos pokyčiai, migracija ir kita. Įstatymų leidėjui tenka svarbi užduotis – atsižvelgiant į minėtus reiškinius atitinkamai keisti teisės aktus, nustatančius asmenų teisę į atskirus socialinės apsaugos elementus. Vykdamas šią užduotį, turi būti laikomasi dviejų pagrindinių taisyklių. Pirmą, socialinės apsaugos priemonės turi atitikti finansines valstybės galimybes. Antra, net ir mažinant socialinės apsaugos apimtį esant nepalankiai ekonominei situacijai, turi būti užtikrinama tarptautinė ir konstitucinė asmenų teisė į socialinę apsaugą.

Socialinės apsaugos teisė – itin dinamiška, nuolatinių pokyčių patirianti teisės šaka. Be to, socialinės apsaugos teisė yra gana nauja teisės šaka, pradėjusi formuotis tik XIX a. pabaigoje Vakarų Europoje, kai buvo priimti pirmieji teisės aktai dėl darbininkų socialinio draudimo. Bendrieji šios teisės šakos pagrindai – reguliavimo dalykas ir jo apimtis, funkcijos, metodai, principai – susiformavo dar vėliau. Be to, iki šiol nėra galutinai susitarta nei dėl socialinės apsaugos apibrėžimo, nei dėl jos sistemos aprėpties ir kitų

elementų. Taip pat nėra nusistovėjusi atskirų socialinės apsaugos elementų teisinių sąvokų vartoseną¹.

Lietuvos socialinės apsaugos teisės mokslas yra jaunas, kaip ir šiandieninė socialinės apsaugos sistema. Jo pagrindai pradėti formuoti tik po nepriklausomybės atkūrimo. Taigi šios teisės šakos raida trunka tik du dešimtmečius. Nors socialinės apsaugos (anksčiau vartotas socialinio aprūpinimo terminas) teisės mokslas buvo plėtojamas ir tarybiniais metais, bet tuo metu padėti teoriniai pagrindai negali būti tiesiogiai perimti šiuolaikinės teisės. Todėl Lietuvos socialinės apsaugos teisės ir kitų susijusių teisės šakų tyrinėtojams tenka svarbus uždavinys išgryninti ir įtvirtinti pagrindinius šios teisės elementus – sampratą, dalyką, metodą, funkcijas ir principus. Atsižvelgiant į tai, šiame tyrime analizuojami socialinės apsaugos teisės principai – pamatinės nuostatos, kurios atspindi svarbiausius visuomenės interesus ir kuriomis remiantis kuriamas teisinis reguliavimas, įgyvendinama ir aiškinama teisė. Socialinės apsaugos principai yra itin reikšmingi teisėkūros procesų sėkmei. Visuotinai pripažintų principų taikymas kuriant ir keičiant teisės aktų nuostatas užtikrina, kad nebus pažeidžiamos asmenų teisės ir teisėti interesai, ypač visuomenei labai svarbioje socialinės apsaugos srityje.

Mokslinio tyrimo objektas, tikslas ir uždaviniai. Šio mokslinio tyrimo objektas – socialinės apsaugos teisės principai. Darbe analizuojama socialinės apsaugos teisės principų sistema, pamatinių principų turinys ir reikšmė. Pabrėžtina, kad tyrimas iš esmės skiriamas Lietuvos socialinės apsaugos teisės sistemai, todėl analizei pasirinkti tie principai, kurie šiuo metu yra reikšmingiausi ir sulaukia daugiausia dėmesio Lietuvoje. Pavyzdžiui, šalia solidarumo, universalumo ir diferenciacijos principų yra nagrinėjamas nuosavybės teisės apsaugos principas. Šis principas reikšmingiausias civilinėje

¹ Ši problema aktuali ir Lietuvos socialinės apsaugos teisės teorijai bei praktikai. Pavyzdžiui, iki šiol kalbant apie tą patį reiškinį vartojami skirtingi pavadinimai – socialinė apsauga, socialinis saugumas, socialinė sauga, socialinis aprūpinimas, socialinė parama. Net ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nėra įtvirtinta bendra socialinės apsaugos sąvoka. Atskiruose Konstitucijos straipsniuose, reglamentuojančiuose šią sritį, vartojamos socialinės apsaugos (48 straipsnis), pensijų bei socialinės paramos (52 straipsnis), aprūpinimo (146 straipsnis) sąvokos.

teisėje. Autorės nuomone, yra būtina atskleisti nuosavybės teisės apsaugos principo ypatumus socialinės apsaugos srityje taip pat ir dėl to, kad vis dar išsiskiria nuomonės dėl jo taikymo.

Šio mokslinio tyrimo tikslas – išanalizuoti ir įvertinti pamatinių socialinės apsaugos teisės principų turinį ir reikšmę formuojant ir įgyvendinant socialinės apsaugos sistemą.

Atsižvelgiant į tyrimo objektą ir tikslą, keliami šie mokslinio tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti socialinės apsaugos teisės principų sampratą ir jų reikšmę.
2. Analizuojant nacionaliniuose, tarptautiniuose ir regioniniuose teisės aktuose bei teisės doktrinoje pateikiamus principus, identifikuoti konkrečius socialinės apsaugos teisės principus, jų prigimtį, ir išskirti pamatinius socialinės apsaugos teisės principus.
3. Atskleisti pasirinktų universalumo, diferenciacijos, asmenų lygybės, solidarumo ir nuosavybės teisės apsaugos principų turinį ir jų reikšmę, pateikti ir įvertinti šių principų taikymo Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje aspektus.

Mokslinio tyrimo aktualumas, naujumas ir reikšmė. Socialinės apsaugos teisės principų nagrinėjimo aktualumą lemia keletas veiksnių. Pirmia, kaip minėta, teisės principų reikšmė teisėkūros, teisės aiškinimo ir taikymo procesuose yra ypatinga. Antra, Lietuvos socialinės apsaugos teisės sistema dar tik formuojasi, tad šios teisės šakos mokslininkams tenka nelengvas uždavinys atskleisti šios sistemos principus, analizuoti jų turinį ir siekti jų visuotinio pripažinimo.

Nors pati socialinės apsaugos sistema yra plačiai tiriama kitų socialinių mokslų atstovų, teisės mokslininkai kol kas šią sritį nagrinėja mažai. Net ir visuomenėje labiau girdimos ir pristatomos ekonomikos, socialinės politikos, viešojo administravimo praktikų bei teoretikų pozicijos. Tuo tarpu teisės mokslininkų indėlis į socialinės apsaugos sistemos tyrimus ir vertinimą dar nėra pakankamas.

Nuo nepriklausomybės atkūrimo Vilniaus universiteto Teisės fakultete nebuvo ginta nė viena socialinės apsaugos teisės srities disertacija. Mykolo Romerio universitete situacija panaši. Tiesa, gana reikšminga vienai iš socialinės apsaugos sričių (pensijų sistemai) buvo A. Bitino disertacija „Pensijų sistemų modeliai ir valdymo tendencijos Europos Sąjungoje“. Tačiau teisės krypties tyrimų (disertacijų) socialinės apsaugos teisės tema nebuvo.

Pastebėtina, kad socialinės apsaugos teisės tema atliekami tyrimai ir parengtos mokslinės publikacijos dažniausiai apsiriboja gana siaura sritimi. Kitaip tariant, tyrimų objektu pasirenkamas atskiras socialinės apsaugos sistemos elementas – paprastai vienos ar kitos socialinių išmokų grupės reglamentavimas. Deja, bendriesiems socialinės apsaugos teisės sistemos elementams skiriama nepakankamai dėmesio. Galima paminėti 2004 metais J. Maculevič parengtą publikaciją „Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius“², kurios tyrimo objektas buvo kai kurių socialinės apsaugos teisės principų analizė. Tam tikrus socialinės apsaugos teisės konstitucinius aspektus yra nagrinėję konstitucinės teisės šakos atstovai T. Birmontienė, V. Vaičaitis.

Didesnį indėlį formuojant socialinės apsaugos teisės bendrosios dalies mokslinius pagrindus yra įnešę užsienio valstybių mokslininkai. Ypač daug dėmesio socialinės apsaugos teisės sistemai, taip pat ir principams, skiria Rusijos mokslininkai. Vakarų Europos mokslininkai tik pastaruoju metu pradeda daugiau dėmesio skirti socialinės apsaugos teisės pagrindams. Nors pastarosios tradicijos socialinės apsaugos teisės tyrimai vis dar labiau orientuoti į atskirų socialinių išmokų analizę (kaip ir Lietuvoje), verta paminėti tokius žymius socialinės apsaugos teisės tyrinėtojus kaip D. Pieters ar F. Pennings ir P. Schoukens. 1993 metais paskelbtas D. Pieters leidinys „Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus“³ leidžia pastebėti, kad teoriniai socialinės apsaugos pagrindai tampa vis reikšmingesni. Kaip teigia šis autorius,

² MACULEVIČ, Jurij. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, t. 56(48), p. 5–11.

³ Leidinys lietuvių kalba publikuotas 1998 metais: PIETERS, Danny. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius: Eugrimas, 1998. 146 p.

bendrujų socialinės apsaugos pagrindų tyrimas „<...> gali padėti tobulinti socialinės apsaugos teisę kaip savarankišką teisės sritį ir išvystyti ją iki mokslinės disciplinos lygio <...>“. Ši autoriaus mintis puikiai pagrindžia disertacijos tyrimo reikšmingumą Lietuvos socialinės apsaugos teisės teorijai ir praktikai. Lietuvoje jau nebediskutuojama dėl socialinės apsaugos teisės kaip savarankiškos teisės šakos, ji neabejotinai yra pripažįstama mokslinė disciplina. Tačiau mokslinių tyrimų šioje srityje trūkumas kol kas neleidžia įsitvirtinti socialinės apsaugos teisės pagrindams. Manytina, kad socialinės apsaugos teisės principų tyrimas labiausiai prisidės prie socialinės apsaugos teisės teorijos plėtros. Pirma, analizuojamas reikšmingas teisės sistemos elementas – principai. Antra, siekiama identifikuoti ir apibendrinti principų, reikšmingų socialinės apsaugos teisei, sistemą. Trečia, išsamiai tiriami pasirinkti pagrindiniai socialinės apsaugos teisės principai, o jų turinys ir reikšmė atskleidžiami remiantis nacionalinių bei tarptautinių teisės aktų analize, Lietuvos ir užsienio autorių atliktais teoriniais tyrimais. Tikėtina, kad nemažą mokslinę vertę šiam tyrimui suteikia dviejų skirtingų – Rytų bei Vakarų Europos – socialinės apsaugos teisės mokslo tradicijų analizė. Iš anksto neatmetant ir neteikiant pirmenybės vienai kuriai iš minėtų tradicijų, stengiamasi aptikti bendrus jų sąlyčio taškus ir pasiūlyti panaudoti reikšmingiausius rezultatus plėtojant Lietuvos socialinės apsaugos teisės teoriją.

Nors tyrimo objektu pasirinkta gana siaura socialinės apsaugos teisės teorijos dalis – principai, tačiau, autorės nuomone, šis tyrimas gali būti reikšminga pradžia toliau tiriant ir plėtojant socialinės apsaugos teisės mokslą. Norėtuši, kad socialinės apsaugos teisės principų mokslinis tyrimas paskatintų tolimesnes mokslo diskusijas, kuriose būtų analizuojami ne tik principai, bet ir socialinės apsaugos teisės funkcijos, požymiai bei socialinės apsaugos sampratos raidos klausimai.

Mokslinio tyrimo metodologija ir šaltiniai. Siekiant įgyvendinti iškeltus mokslinio tyrimo uždavinius, buvo taikomi šie moksliniai metodai:

1) literatūros mokslinės analizės metodu plačiai naudotasi tiriant socialinės apsaugos teisės principų sampratą, identifikuojant atskirų autorių nurodomus principus ir atskleidžiant jų turinį;

2) dokumentų mokslinės analizės metodas taikytas aptariant tiesiogiai deklaruotus arba iš atskirų teisės normų išvedamus socialinės apsaugos teisės principus, analizuojant šių principų turinį Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje;

3) sisteminės analizės metodas taikytas sistemiškai nagrinėjant atskirų šaltinių pateikiamus socialinės apsaugos teisės principus. Remiantis šiuo metodu buvo išskirti esminiai socialinės apsaugos teisės principai ir jų sistema, pateikta atskirų principų samprata ir atskleistas jų turinys;

4) loginės analizės metodu naudotasi apibendrinant pateikiamas skirtingas pozicijas, gautus šaltinių tyrimų rezultatus, formuojant išvadas;

5) lyginamuoju metodu naudotasi palyginant skirtingas mokslinės doktrinos pateiktas principų sampratas ir turinį, taip pat vertinant atskirų socialinės apsaugos teisės principų turinį Lietuvoje, pateikiant užsienio valstybių pavyzdžius;

6) įstatymų leidėjo ketinimų (teleologinis) metodas taikytas vertinant atskirų socialinės apsaugos teisės principų sampratą Lietuvos teisės aktų kontekste.

Atliekant mokslinį tyrimą naudotasi šiais pagrindiniais šaltiniais: 1) tarptautiniais ir regioniniais teisės aktais, iš kurių ypač reikšmingi Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102 dėl minimalių socialinės apsaugos standartų, Europos socialinės apsaugos kodeksas; 2) Lietuvos Respublikos Konstitucija, kitais nacionaliniais teisės aktais, reglamentuojančiais socialinę apsaugą; 3) Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo, užsienio valstybių teismų ir kitų teismų praktika; 4) užsienio valstybių ir Lietuvos mokslininkų darbai.

Kaip jau minėta, Lietuvoje iki šiol nebuvo atlikta daug tyrimų, skirtų socialinės apsaugos teisės principams. Iki šiol buvo atliekami tik tam tikrų pasirinktų socialinės apsaugos teisės institutų tyrimai, nagrinėjama keletas atskirų principų, tačiau išsamių, visa apimančių socialinės apsaugos teisės principų tyrimų nebuvo. Bene sistematiškiausiai principų sistemą yra nagrinėjęs J. Maculevič. Atskirus principus, reikšmingus socialinei apsaugai yra nagrinėję T. Birmontienė, V. Vaičaitis, R. Ruškytė (nuosavybės teisės apsaugos principas), A. Guogis, I. Špokienė (solidarumo principas).

Užsienio valstybių autorių tyrimuose galima išvelgti dvi aiškias tendencijas. Rusijos autoriai gana išsamiai nagrinėja socialinės apsaugos teisės principų sampratą, sistemą, jų reikšmę, pavyzdžiui, S. S. Aleksejev, E. E. Machulskaja, E. N. Golenko, V. I. Kovaliov ir kiti. Tarp Vakarų Europos autorių reiktų išskirti bene didžiausią įtaką socialinės apsaugos teisės teorijos vystymui darančius D. Pieters tyrimus. Taip pat atskirus socialinės apsaugos teisės principus nagrinėja žymūs autoriai F. Pennings, P. Schoukens, G. Vonk ir kiti.

Mokslinio tyrimo struktūra. Mokslinį tyrimą sudaro įvadas, dėstomoji dalis, kuri susideda iš penkių pagrindinių skyrių, išvados. Pirmoji dalis skirta socialinės apsaugos teisės principų sampratai, jų įvairovei atskleisti. Kitose tyrimo dalyse, atsižvelgiant į aptariamų principų reikšmingumą, analizuojami pasirinkti pagrindiniai (pamatiniai) socialinės apsaugos teisės principai: nuosavybės teisės apsaugos, solidarumo, asmenų lygybės, universalumo ir diferenciacijos.

Ginamieji teiginiai:

1. Nors socialinės apsaugos teisėje principai yra reikšmingi tiek kuriant, tiek taikant teisės normas, jų sistema nėra įtvirtinta nei Lietuvos teisės aktuose, nei teisės doktrinoje.

2. Nuosavybės teisės apsaugos principas gali būti taikomas socialinės apsaugos teisėje, atsižvelgiant į socialinės apsaugos sistemos ypatumus.

3. Atskiros įstatymų nustatytos išimtys ir lengvatos kelia grėsmę tinkamam solidarumo principo įgyvendinimui socialinės apsaugos teisės srityje.

4. Asmenų lygybės principas gali būti pažeidžiamas ne nustatant specifines socialinės apsaugos formas ir rūšis, bet neužtikrinant vienodų konkrečių socialinės apsaugos elementų taikymo sąlygų.

5. Universalumo principas nustato, kad socialinė apsauga turi apimti kuo platesnį ratą asmenų, kurių atžvilgiu kartu gali būti taikoma pagrįsta diferenciacija.

1. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir sistema

Teisės principai yra labai svarbūs bet kurios teisės šakos moksle, taip pat ir socialinės apsaugos teisėje. Tenka pripažinti, kad gana nauja⁴ socialinės apsaugos teisės šaka dar neturi nusistovėjusios, visuotinai nacionaliniu ar tarptautiniu lygiu pripažintos principų sistemos. Lietuvoje socialinės apsaugos teisė, priešingai nei kodifikuotos teisės šakos (pavyzdžiui, darbo teisė, civilinė ar civilinio proceso teisė), kurių teisės principai yra išvardijami ir įtvirtinami pagrindiniuose tos šakos teisės aktuose, neturi valstybiniu lygiu įtvirtinto principų sąrašo. Todėl net Lietuvos teisės mokslo atstovai įvardija skirtingus šios teisės šakos principus, pateikia nevienodas jų interpretacijas. Dar didesnė socialinės apsaugos principų įvairovė esti užsienio valstybių teisininkų darbuose. Skirtingų teisės mokslo tradicijų atstovų darbuose galima aptikti ne tik atskirų principų turinio analizę, bet ir mėginimų juos skirstyti, išskirti esminius principus, susieti juos į bendrą sistemą. Prasidėjęs socialinės apsaugos principų sisteminimas, jų grupavimas rodo, kad jie yra vertinami ir tampa vis reikšmingesni net ir Vakarų Europos tradicijos teisės moksle, kuriame socialinės apsaugos teisės bendroji dalis kol kas dar tik bandoma formuoti⁵. Tačiau prieš pradėdant kalbėti apie socialinės apsaugos principų sampratą ir sistemą, yra būtina bendrais bruožais apibūdinti pačią teisės principo sąvoką ir pagrindinius šio teisinio elemento bruožus.

1.1. Teisės principų samprata, reikšmė, klasifikacija

Lotynų kalbos terminas *principium* reiškia „pradžią“, „pagrindą“, „pirminis šaltinis“. Taigi teisinio reguliavimo principai – tai vadovaujantys pradai,

⁴ Šiuolaikinės socialinės apsaugos sistemos formavimosi pradžia galima laikyti tik XIX a. antroje pusėje pradėtas kurti darbininkų draudimo sistemas (Vokietija). Pats socialinės apsaugos terminas pirmą kartą buvo paminėtas tik 1935 m. JAV priėmus Socialinės apsaugos įstatymą. Moksliniai socialinės apsaugos pagrindai buvo pradėti kurti dar vėliau, kol ilgainiui išsirutuliojo į atskirą teisės šaką. Plačiau žr.: *Socialinė apsauga: Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 1998, p. 3; *Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo liber, 2001, p. 133.

⁵ Pastebėtina, kad Vakarų Europos tradicijos socialinės apsaugos teisės moksle vyrauja teisės aktų analizė. Tuo tarpu tokiems bendriesiems teisės šakos institutams kaip reguliavimo metodas, teisės šakos funkcijos ar principai skiriamas nedidelis dėmesys.

idėjos, reikšmingos formuojant ir įgyvendinant teisės normas. Pripažįstama, kad teisės principai – tai svarbiausi teisės esmės konkretėjimo, reiškimosi būdai, kitaip tariant, tos idėjos, kurios nurodo, kokio pobūdžio teisės normos turėtų būti kuriamos, kad reguliuojant visuomeninius santykius būtų pasiekiami teisės tikslai⁶. Teisės principais kaip pamatinėmis nuostatomis remiasi teisinis reguliavimas, teisės įgyvendinimas ir teismų praktika, taigi jais grindžiamas visas teisinis reglamentavimas, visi teisiniai sprendimai – ir bendrieji, ir individualūs. Galima teigti, kad šie principai nukreipia (lemia) ir pačią teisę (jos nuostatas), ir teisės realizavimą⁷, taip pat jie gali būti suprantami ir kaip tos pagrindinės teisinės idėjos, kurios išreiškia visuomeninių santykių teisinio reguliavimo dėsningumus ir tendencijas⁸. Vadinasi, teisės principų turinį lemia ir visuomenėje egzistuojančios politinės, ekonominės ar socialinės sąlygos bei reikšmingi tų sąlygų pokyčiai. Be to, jie įgalina teisės sistemą adaptuoti taip, kad ši galėtų patenkinti pagrindinius žmogaus ir visuomenės poreikius ir interesus⁹. Apibendrinant paminėtus sampratos elementus galima teigti, kad teisės principai – tai svarbiausius visuomenės interesus atspindinčios pamatinės nuostatos, kuriomis remiantis yra kuriamas teisinis reguliavimas, įgyvendinama ir aiškinama teisė.

Toks įvairiapusis teisės principo apibūdinimas leidžia atskleisti jo funkcijas arba reikšmę teisės sistemai. Pirmiausia, žinoma, pabrėžtina teisės principo reikšmė kuriant teisės normas. Remiantis egzistuojančiais teisės principais yra kuriamos naujos teisės normos, skirtos reguliuoti dar nereguliuotus visuomeninius santykius, taip pat keičiamos, tobulinamos jau egzistuojančios teisės normos. Antra, teisės principai padeda aiškinti galiojančias teisės normas. Ši teisės principo funkcija ypač svarbi įgyvendinant

⁶ VAIŠVILA, Alfonsas. Teisės teorija. 3-ias leidimas. Vilnius: Justitia, 2009, p. 124.

⁷ KŪRIS, Egidijus. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo konferencijos medžiaga* [Neringa, 2001 birželio 11-12 d.]. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002, p. 208.

⁸ NEKROŠIUS, Ipolitas, *et. al.* *Darbo teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008, p. 25.

⁹ АЛЕКСЕЕВ, Сергей Сергеевич, *et.al.* Теория государства и права. Москва: Норма, 1998, p. 237.

teisę, priimant teisinius sprendimus, formuojant teismų praktiką. Trečia, teisės principai atlieka vertinamąją funkciją, tai yra jie leidžia įvertinti, ar egzistuojančios teisės normos ir individualūs teisę taikančių subjektų veiksmai nenukrypsta nuo tam tikrų teisinių standartų¹⁰. Taigi remiantis teisės principais galima atrasti teisinio reguliavimo spragas, netobulumą ir atitinkamai tokį reguliavimą tobulinti. Be to, nurodytinas ir „organizuojantis“ teisės principų poveikis¹¹, užtikrinantis teisės sistemos vienovę ir darnumą.

Kilmės požiūriu teisės principas labiau suprantamas kaip teisinė idėja, kuri nėra įtvirtinta konkrečioje teisės normoje¹², o greičiau egzistuojanti „virš“ teisės normos. Visgi teisės principai gali egzistuoti ir teisės normos pavidalu. Taigi šiuo atveju kalbama apie teisės principo išraiškos formą, tai yra tuos šaltinius, kuriuose įtvirtinti teisės principai. E. Kūris nurodo, kad principai negali būti išvedami iš atskirų normų, jie turi būti arba tiesiogiai suformuluoti, deklaruoti, arba juos turi būti įmanoma logiškai išvesti iš kitų, tiesiogiai suformuluotų principų. Tik šitaip traktuojami teisės principai gali atitikti pirminę, visuotinai pripažintą žodžio „principas“ reikšmę¹³.

Kalbant apie pirmąją teisės principų grupę, tai yra tuos, kurie yra įtvirtinti konkrečiose teisės normose, pabrėžtina, kad tokios teisės normos turi būti pamatinės, suformuluotos svarbiausiuose teisės aktuose.

Pirma, tiesiogiai deklaruotus principus galima aptikti svarbiausiuose, visuotinai pripažįstamuose tarptautiniuose ir regioniniuose dokumentuose. Pavyzdžiui, esminius teisės principus įtvirtina teisės aktai, kaip antai: Visuotinė žmogaus teisių deklaracija¹⁴, Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas¹⁵, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas¹⁶,

¹⁰ *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001, p. 203.

¹¹ Ten pat, p. 202.

¹² VAIŠVILA, Alfonsas. Teisės teorija. 3-ias leidimas. Vilnius: Justitia, 2009, p. 140.

¹³ KŪRIS, Egidijus. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo konferencijos medžiaga* [Neringa, 2001 birželio 11-12 d.]. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002, p. 213.

¹⁴ *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.

¹⁵ *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3290.

¹⁶ *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3288.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija¹⁷, Europos socialinė chartija (pataisyta)¹⁸, Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija¹⁹ ir kiti.

Antra, teisės principai yra įtvirtinami svarbiausių nacionalinių teisės aktų normomis. Lietuvoje esminiai teisės principai yra tiesiogiai deklaruojami Lietuvos Respublikos Konstitucijoje²⁰. Šiame teisės akte yra suformuluoti pagrindiniai visos Lietuvos teisės sistemos principai, kuriais remiantis turi būti formuojamos teisės normos.

Teisės principus įtvirtinta ir kiti Lietuvos Respublikos teisės aktai. Ypač tokia praktika yra būdinga kodifikuotų teisės šakų normose. Antai Lietuvos Respublikos darbo kodekse²¹, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse²², Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse²³ yra tiesiogiai įtvirtinti toms teisės šakoms svarbiausi principai. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos darbo kodekso 2 straipsnyje pateikiamas konkretus darbo teisėje taikomų teisės principų sąrašas. Visgi manytina, kad tokių teisės aktų normos nesukuria konkrečių teisės principų, o tik atkartoja (kartu konkretizuoja) reikšmingiausius atitinkamai teisės šakai principus, kurie jau yra suformuoti minėtuose tarptautiniuose teisės aktuose ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

Antroji grupė principų yra tie, kurie neturi konkrečios teisės normos išraiškos, bet yra išvedami iš kitų, jau suformuluotų principų. Sutinkama nuomonė, kad teisės principai gali būti išvedami iš grupės teisės normų jas apibendrinus²⁴. Toks požiūris gali būti priimtinas, tačiau manytina, kad teisės principas gali būti išvedamas ne apibendrinant grupės teisės normų turinį, bet iš bendros tokių teisės normų grupės esmės ar tikslo.

¹⁷ *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987.

¹⁸ *Valstybės žinios*, 2001, Nr.49-1704.

¹⁹ *Oficialusis leidinys*, C 364, 2000 12 18, p. 1.

²⁰ *Valstybės žinios*, 1992, Nr.33-1014.

²¹ *Valstybės žinios*, 2002, Nr.64-2569.

²² *Valstybės žinios*, 2002, Nr.36-1340.

²³ *Valstybės žinios*, 2002, Nr.37-1341.

²⁴ VAIŠVILA, Alfonsas. Teisės teorija. 3-ias leidimas. Vilnius: Justitia, 2009, 126 p.

Teisės principų įtvirtinimo forma yra vienas iš kriterijų sisteminant principus. Visgi labiausiai paplitęs yra teisės principų klasifikavimas pagal jų taikymo apimtį. Remiantis šiuo kriterijumi yra skiriami bendrieji, tarpšakiniai, šakiniai ir atskirų šakų institutų principai²⁵:

1) bendrieji teisės principai galioja visoje teisės sistemoje, jie būdingi visiems teisės sistemos elementams, pavyzdžiui, teisingumo, asmenų lygybės principai;

2) tarpšakiniai teisės principai galioja keliuose, dažniausiai tarpusavyje susijusiose teisės šakose; šie principai nėra visiškai atskirti nuo bendrųjų teisės principų, nes jie remiasi pastaraisiais, konkretizuoja vieną ar kitą, pavyzdžiui, teismo nagrinėjimo viešumo principas;

3) šakiniai teisės principai būdingi konkrečiai teisės šakai, jie pasižymi didesniu specifiškumu, konkrečiu tikslu. Šakiniai principai detalizuoja, konkretina bendrųjų ar tarpšakinių principų turinį, pavyzdžiui, laisvė pasirinkti darbą, asmens nekaltumo prezumpcija;

4) skiriami ir teisės šakos institutų principai, kurie padeda atskleisti atskirų institutų turinį, pavyzdžiui, santuokos savanoriškumo, vartotojų teisių apsaugos principai.

Galimas ir teisės principų skirstymas į bendruosius ir specialiuosius principus. Pavyzdžiui, specialiuoju principu bendrojo principo atžvilgiu galima laikyti moterų ir vyrų lygių galimybių principą bendrajame asmenų lygybės principo kontekste. Profesinių sąjungų kūrimosi laisvė gali būti laikoma specialiuoju principu asociacijų laisvės principo atžvilgiu.

Nepaisant konkretaus principo priskyrimo kuriai nors iš kategorijų ar jų įtvirtinimo formos, galima teigti, kad konkrečios teisės šakos atžvilgiu taikomi principai yra vienodai svarbūs ir turi atlikti lemiamą vaidmenį kuriant ir įgyvendinant atitinkamas teisės normas.

²⁵ Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001, p. 209; ЗАХАРОВ, Михаил Львович; ir ТУЧКОВА, Эльвира Галимовна. *Право социального обеспечения России*. Москва: БЕК, 2001, p. 98.

Aptarus teisės principų sampratą, reikšmę, jų įtvirtinimo ir klasifikacijos ypatumus galima pradėti analizuoti socialinės apsaugos teisės, kaip savarankiškos teisės šakos, principų sistemą ir jai būdingus bruožus.

1.2. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir reikšmė

Socialinės apsaugos teisė yra gana nauja teisės šaka. Galima teigti, kad socialinės apsaugos teisė pradėjo formuotis tik tada, kai atskirais teisės aktais buvo pripažinta valstybės socialinė funkcija. Pastebėtina, kad ir visuomeniniai santykiai, kurie yra laikomi socialinės apsaugos teisės dalyku, pradėjo formuotis tik XIX a. antroje pusėje²⁶. Kaip tik tada, pradėjus įstatymiškai reguliuoti socialinius santykius, kaip antai valstybinį sveikatos draudimą, valstybės lygiu organizuojamą pensinį ar nelaimingų atsitikimų darbe draudimą, buvo padėtas pagrindas atsirasti ir susiformuoti socialinės apsaugos teisei. Dabartiniame teisės moksle socialinės apsaugos teisė pripažįstama savarankiška teisės šaka, turinčia specifinį reguliavimo dalyką, metodą, funkcijas, šaltinius. Kartu galima kalbėti ir apie socialinės apsaugos teisės principus.

Socialinės apsaugos teisės principais laikytinos tos pamatinės nuostatos, kuriomis remiantis yra sureguliuojami ir įgyvendinami specifiniai visuomeniniai santykiai, atsirandantys valstybei teikiant socialinę apsaugą asmenims, patiriantiems socialinę riziką.

Teisės principų taikymas socialinės apsaugos teisėje yra ypač svarbus dėl kelių priežasčių. Pirma, kadangi, kaip minėta, socialinės apsaugos teisė yra gana nauja teisės šaka ir jos normos galioja sąlygiškai trumpą laiką, tai iškyla svarbus uždavinys įvertinti tų normų atitiktį visuotinai pripažintiems teisės principams. Antra, socialinės apsaugos teisės normomis reguliuojami santykiai ir jų pasireiškimo aplinka (pavyzdžiui, politinė, ekonominė, demografinė padėtis) yra labai jautrūs ir dinamiški, dėl to kyla nuolatinis teisės normų

²⁶ BITINAS, Audrius. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius: Leidykla MES, 2011, p. 9.

peržiūrėjimo poreikis. Vadinasi, turi būti užtikrinama, kad keičiamos teisės normos pirmiausia atitiktų teisės principų esmę, o ne tik būtų pritaikomos prie pasikeitusių aplinkybių. Trečia, teisės principams socialinės apsaugos srityje turėtų tekti ypač reikšmingas vaidmuo taikant socialinės apsaugos teisės normas individualiais atvejais. Socialinės apsaugos teisė pasižymi itin formalizuotomis įvairių socialinės apsaugos priemonių teikimo taisyklėmis. Taigi kaip tik čia kyla grėsmė, kad socialinės apsaugos institucijai sprendžiant dėl individualaus teisės normų taikymo gali būti akiai vadovaujamasi instrukcijomis, taip pažeidžiant teisės principų esmę. Vadinasi, socialinės apsaugos teisės principai neabejotinai yra reikšmingi visos socialinės apsaugos teisės sistemos formavimui, taikymui ir vertinimui.

Analizuojant socialinės apsaugos teisės principus reikėtų aptarti ir jų išraiškos formas. Dalis teisės principų, pasireiškiančių socialinės apsaugos teisėje, yra tiesiogiai įtvirtinti teisės normose. Kaip ir teisės principų apskritai atveju, kalbama apie pamatinius, tai yra tarptautinius ir regioninius, teisės aktus, taip pat Lietuvos Respublikos Konstituciją. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnis įtvirtina nuosavybės neliečiamumo principą; 29 straipsnis – visų asmenų lygybę nepaisant lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų. Dalis konstitucinių principų yra detalizuojami socialinės apsaugos teisės aktuose, dalis jų taikomi įgyvendinant juose įtvirtintas normas. Visi šie principai randa konkrečią formą ir vietą socialinės apsaugos teisėje. Kai kurie socialinės apsaugos teisės principai yra suformuluoti ir žemesnės galios teisės akte – Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatyme²⁷, kuris tik atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę nustatė ir įtvirtino bendrąsias socialinės apsaugos gaires.

Dalis socialinės apsaugos teisės principų nėra tiesiogiai įtvirtinti vienoje ar kitoje teisės normoje. Ypač tai pasakytina apie specifinius, šakinius socialinės apsaugos teisės principus. Šių principų turinys išvedamas iš daugelio socialinės apsaugos teisės normų, įvertinant jų esmę ir bendrą tikslą. Tokie

²⁷ *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 32-761.

išvestiniai principai gali būti suformuluojami tiek iš aukščiausių galią turinčių teisės aktų atskirų normų grupės, tiek iš atskirus socialinės apsaugos teisės institutus reglamentuojančių teisės aktų normų. Pavyzdžiui, vieną iš pagrindinių socialinės apsaugos teisės principų – solidarumo principą – galima išvesti iš daugelio socialinės apsaugos teisės normų, kurios išreiškia bendrą kryptį ir idėją, grupės.

Kadangi socialinės apsaugos teisės mokslas yra dar jaunas, o socialinės apsaugos teisės kol kas nelinkstama kodifikuoti, nė viename teisės akte nėra pateikiamas konkretus ir baigtinis principų sąrašas. Vadinasi, nėra nusistovėjusios, visų pripažįstamos socialinės apsaugos principų sistemos. Socialinės apsaugos teisės principų pripažinimą sunkina ir tai, kad didelė jų dalis nėra tiesiogiai deklaruota teisės normose. Tokia padėtis kartu lemia ir mokslinėje doktrinoje sutinkamą skirtingą požiūrį į principų sistemą.

Nors ir nėra visuotinai pripažįstamos socialinės apsaugos teisės principų sistemos, socialinės apsaugos teisėje tie principai yra itin reikšmingi tiek kuriant, tiek taikant teisės normas. Problemiškiausias aspektas, kalbant apie socialinės apsaugos teisės principus, yra tai, kad dalis reikšmingų teisės principų (ypač turint omenyje šakinius socialinės apsaugos teisės principus) nėra nei tiesiogiai deklaruoti, nei konkretizuoti teisės normomis. Manytina, kad socialinės apsaugos teisės principų identifikavimas ir konkretizavimas teisės norminiame akte leistų įstatymų leidėjui ir teismams tinkamai atsižvelgti į jų nuostatas tiek reguliuojant, tiek ir įgyvendinant socialinės apsaugos teisės normas.

Sisteminant socialinės apsaugos teisės principus būtina vadovautis ne tik Lietuvos teisės aktuose įtvirtintais (ar iš jų normų išvedamais) principais. Svarbu įvertinti ir atsižvelgti į svarbiausių tarptautinių bei regioninių organizacijų priimtus teisės aktus, ypač tuos, prie kurių yra prisijungusi ir Lietuva. Be to, verta analizuoti ir remtis jau susiformavusia socialinės apsaugos teisės mokslo doktrina. Ypatingą socialinės apsaugos teisės principų išskyrimo reikšmę pabrėžia Rusijos teisės mokslo atstovai. Vakarų Europos valstybių teisės moksle dar tik pradedama apie principus kalbėti kaip apie

sistemą, tačiau žymiausių socialinės apsaugos teisės mokslo atstovų darbai gali padėti giliau ir plačiau pažvelgti ir įvertinti atskirus principus.

1.3. Socialinės apsaugos teisės principų rūšys ir sistema

Išskirti ir išgryninti socialinės apsaugos principus yra labai svarbu. Viena vertus, tai padeda tobulinti socialinės apsaugos teisės šaką kaip savarankišką teisės sritį ir įtvirtinti ją kaip savarankišką mokslinę discipliną. Kita vertus, identifikavus konkrečius socialinės apsaugos principus ir jų esmę, galima spręsti apie teisinio reguliavimo ir teisės įgyvendinimo atitiktį šiems principams.

Socialinės apsaugos teisės principų įvairovę galima atskleisti nagrinėjant dvi šaltinių grupes, tai yra norminius teisės aktus ir teisės doktriną.

1.3.1. Principai, nustatyti Lietuvos teisės aktuose ir išvedami iš jų

Vienas iš reikšmingiausių teisės aktų, kuriame įtvirtinti socialinei apsaugai svarbūs teisės principai, yra Lietuvos Respublikos Konstitucija. Pirmiausia Lietuvos Respublikos Konstitucijoje galima išvelgti du socialinės apsaugos teisės principus, kurie yra tiesiogiai deklaruoti konstitucinėse normose. Konstitucijos 23 straipsnis įtvirtina *nuosavybės neliečiamumo principą*, o 29 straipsnis deklaruoja *visų asmenų lygybę* nepaisant lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų. Šie abu principai, nors ir nelaikytini gryniaisiais socialinės apsaugos principais, yra tiesiogiai taikomi socialinės apsaugos santykių srityje.

Lietuvos Respublikos Konstitucija taip pat įtvirtina specialias nuostatas, kuriomis yra tiesiogiai grindžiama visa socialinė apsaugos sistema, t. y. valstybė yra įpareigojama sukurti tokią socialinės apsaugos sistemą, kuri užtikrintų apsaugą asmeniui nurodytais atvejais. Šios konstitucinės nuostatos yra:

1) *39 straipsnis*, nustatantis, kad valstybė globoja šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą.

Dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas;

2) *48 straipsnis* nustato, kad „kiekvienas žmogus <...> turi teisę gauti <...> socialinę apsaugą nedarbo atveju“;

3) *52 straipsnis* įtvirtina piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais;

4) *53 straipsnis* numato valstybės pareigą rūpintis žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus;

5) *146 straipsnis* nustato, kad valstybė globoja ir aprūpina karius, kurie eidami karo tarnybą nustoja sveikatos, taip pat karo tarnybą einant žuvusių ar mirusių karių šeimas. Valstybė aprūpina ir piliečius, kurie gindami valstybę nustojo sveikatos, taip pat šeimas tų piliečių, kurie gindami valstybę žuvo ar mirė.

Manytina, kad šių konstitucinių nuostatų negalima laikyti atskirais socialinės apsaugos teisės principais, nors neabejotinai jie yra konstituciniai principai. Šiais konstituciniais principais valstybė yra įpareigojama sukurti sistemą, kuri leistų įgyvendinti įtvirtintą teisę asmenims gauti apsaugą konkrečiais gyvenimo atvejais. Pavyzdžiui, 39 straipsnyje įtvirtinta valstybės pareiga globoti šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, ir įstatymo nustatyta tvarka teikti joms paramą, reiškia, kad įstatymų leidėjas privalo nustatyti šeimoms skiriamos paramos sąlygas, dydžius ir terminus²⁸, valstybei

²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I-619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.1 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 441 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 38-1236.

tenka pareiga įstatymuose įtvirtinti ir nustatyti paramos gavimo sąlygas 52 straipsnyje nurodytais atvejais²⁹ ir pan.

Tačiau vertinant šias nuostatas kartu tampa akivaizdu, kad kalbame apie asmens poreikių pripažinimą. Paminėtuose Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsniuose yra išvardyti atvejai, kurie laikomi socialinėmis rizikomis³⁰. Apibendrinant minėtas konstitucines normas, atsižvelgiant į jų esmę ir tikslą galima išvesti konkretų socialinės apsaugos teisės principą – *poreikių atspindėjimo* socialinėje apsaugoje principą.

Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucija įtvirtina tris socialinės apsaugos teisės principus:

- 1) nuosavybės apsaugos;
- 2) asmenų lygybės;
- 3) poreikių atspindėjimo.

Pirmieji du principai yra tiesiogiai įtvirtinti norminiame teisės akte, trečiasis – poreikių atspindėjimo – principas yra išvestinis, suformuotas iš giminingų konstitucinių normų. Pastebėtina, kad nuosavybės apsaugos ir asmenų lygybės principai laikomi atitinkamai tarpšakiniu ir bendroju teisės principais. Tuo tarpu specifinis socialinės apsaugos teisės principas yra kaip tik tas principas, kuris nėra tiesiogiai įtvirtintas konkrečioje konstitucinėje

²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos ir prokuratūros pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo (2000 m. gegužės 2 d. redakcija) 7 straipsnio 1 ir 2 dalių, 16 straipsnio 6 dalies ir 9 dalies 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 „Dėl vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos bei prokuratūros sistemų pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų patvirtinimo ir tarnybos laiko, kurio reikia procentiniam priedui už išstarnautus metus gauti, nustatymo“ patvirtintų vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos bei prokuratūros sistemų pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų (1998 m. lapkričio 20 d. redakcija) 31.3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos ir prokuratūros pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo (2000 m. gegužės 2 d. redakcija) 7 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 43-1636.

³⁰ Pastebėtina, kad nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nėra vartojama sąvoka „socialinė rizika“ ir nėra siekiama išvardinti konkretaus rizikų sąrašo, tačiau aptartų Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnių analizė leidžia išskirti visas devynias visuotinai pripažintas socialines rizikas (įtvirtintas Tarptautinės darbo organizacijos, Europos Sąjungos, Europos Tarybos dokumentuose): sveikatos priežiūra, liga, nedarbas, senatvė, nelaimingi atsitikimai darbe, šeimos našta, motinystė, invalidumas, maitintojo netekimas.

normoje. Tai dar kartą leidžia teigti, kad šakiniams socialinės apsaugos teisės principams iki šiol nebuvo skiriamas pakankamas dėmesys, ir jų visuotinis pripažinimas reikalauja didesnių pastangų ir argumentų.

Socialinės apsaugos teisės principus įtvirtina ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvoje dar 1990 metais priimtas Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, davęs pradžią dabartinei Lietuvos socialinės apsaugos sistemai, turėtų būti tas teisės aktas, kuris įtvirtintų esminius šios sistemos tikslus, principus, pagrindinius elementus. Tačiau net ir šiame pamatiniame teisės akte įstatymų leidėjas tiesiogiai neįtvirtino nė vienos normos, kuri galėtų būti laikoma tiesiogiai suformuluotu principu. Visgi šio įstatymo atskirų normų esmė ir tikslas leidžia suformuluoti du išvestinius socialinės apsaugos principus. Pirma, Įstatymo 2 straipsnis įtvirtina principinę nuostatą, kad valstybinio socialinio aprūpinimo sistema apima visus šalies gyventojus. Nors šioje straipsnio normoje nustatyta, kad socialinio aprūpinimo sistema turi garantuoti socialinės apsaugos priemones visiems Lietuvos gyventojams, jokiu būdu negalima teigti, kad visi gyventojai gali gauti vienodą apsaugą visais atvejais. Pats įstatymas socialinio aprūpinimo sistemą skiria į dvi dalis – socialinį draudimą ir socialinę šalpą (paramą). Valstybinio socialinio draudimo lėšomis aprūpinami Lietuvos gyventojai, visiškai arba iš dalies netekę pajamų, susijusių su darbu. Socialinis aprūpinimas ir socialinė šalpa (parama) iš valstybės lėšų taikomi, kai vykdant demografinę, gynybinę, ekologinę ir kitokią politiką būtina užtikrinti arba pagerinti kai kurių gyventojų grupių aprūpinimą. Įstatymo nuostatos gali būti kritikuojamos dėl to, kad nėra aiškus šios sistemos dalių tarpusavio santykis: ar jos yra visiškai atskiros, ar turėtų viena kitą papildyti, be to, aiškiai neapibrėžiama, kaip šie įstatyme numatyti specifiniai valstybinio socialinio draudimo ar socialinio aprūpinimo ir socialinės šalpos (paramos) iš valstybės lėšų bruožai siejasi su atskiromis įstatyme nurodytomis socialinio aprūpinimo

gavėjų grupėmis³¹. Šiaip ar taip, įstatymo įtvirtinti aprūpinimo sistemos elementai, pagrindiniai jų bruožai ir apibrėžtos gavėjų grupės leidžia teigti, kad socialinio aprūpinimo sistema turėtų apimti visus šalies gyventojus, užtikrinant jiems įstatymų nustatytas priemones konkrečiais atvejais ir esant tam tikroms apibrėžtomis sąlygoms.

Antra, įstatymo 8 straipsnis nustato, kad valstybės nustatytas socialinio aprūpinimo lygis negali būti žemesnis už minimalų gyvenimo lygį, jeigu įstatymas nenumato ko kita. Ši nuostata gali būti vertinama kaip užtikrinanti, kad socialinės apsaugos priemonės nebus tik deklaratyvaus pobūdžio. Ne visoms socialinės apsaugos priemonėms galima pritaikyti minimalios paramos kriterijų, skirtingų socialinių rizikų atveju yra keliami skirtingi reikalavimai išmokų lygiui. Todėl šiuo metu minimalaus gyvenimo lygio užtikrinimo reikalavimą linkstama įvardyti kaip pakankamo arba adekvataus (atitinkančio skirtingas situacijas) socialinės apsaugos lygio užtikrinimą³². Aptartos įstatymo normos gali būti laikomos netiesiogiai įtvirtinančiomis vienus iš esminių socialinės apsaugos principų, – socialinės apsaugos *visuotinumą* (*universalumo*) ir *pakankamo socialinės apsaugos lygio* principus. Nors įstatymo straipsnių normos tiesiogiai nesuformuluoja šių dviejų principų, tačiau šių normų ir viso įstatymo esmė ir tikslai leidžia tai padaryti.

Tenka pripažinti, kad Lietuvos teisės aktuose tiesiogiai įtvirtintų socialinės apsaugos principų nėra daug. Taigi galima daryti prielaidą, kad didesnė dalis socialinės apsaugos teisės principų yra išvedami iš bendro teisinio reguliavimo esmės. Keletą tokių išvestinių principų pateikia Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas ir vertindamas Lietuvos socialinės apsaugos sistemos reglamentavimą, atskirų socialinės apsaugos įstatymų atitikimą Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Lietuvos Respublikos

³¹ Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė. *Valstybinio audito 2011 m. gegužės 9 d. ataskaita Nr. VA-P-10-1-5 „Socialinės paramos sistema“* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.vkontrole.lt/failas_senas.aspx?id=5144>.

³² European Commission. *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2007: Social inclusion, Pensions, Healthcare and Long Term Care* [interaktyvus]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007 [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2014&langId=en>.

Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas) aiškiai įvardija du svarbius principus, tai yra *solidarumo* ir *nuosavybės apsaugos* principus, kurie kaip socialinės apsaugos teisės principai yra įvardijami ne viename Konstitucinio Teismo nutarime³³. Solidarumo principo Lietuvos teisės aktai tiesiogiai neįtvirtina. Dėl to Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje įsitvirtinęs šio principo pripažinimas tampa ypač svarbus socialinės apsaugos teisei. Suprantama, šis principas turi būti laikomas išvestiniu iš daugelio socialinės apsaugos teisės aktų normų, apibendrinus jų esmę, pagrindinius bruožus, tikslus ir priemones. Tuo tarpu nuosavybės apsaugos principo, kuris yra tiesiogiai įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, atžvilgiu reikėtų pripažinti, kad Konstitucinio Teismo jurisprudencijos dėka šio principo reikšmė yra pripažinta ir socialinės apsaugos teisei.

1.3.2. Principai, įtvirtinti tarptautiniuose ir regioniniuose teisės aktuose

Socialinės apsaugos teisės principus galima suformuluoti ir analizuojant svarbiausių tarptautinių bei regioninių teisės aktų nuostatas.

Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 22 straipsnis nustato, kad kiekvienas visuomenės narys turi teisę į socialinę apsaugą ir teisę, kad valstybės pastangomis bei bendradarbiaujant tarptautiniu lygiu, pagal kiekvienos valstybės struktūrą bei išteklius būtų įgyvendinamos jo orumui ir laisvam asmenybės vystymuisi būtinos ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės. Nors ši nuostata tiesiogiai neformuluoja konkrečių socialinės apsaugos

³³ Pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr.113-5057; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 3 dalies, 8 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 2 dalies, 34 straipsnio (2002 m. liepos 4 d., 2003 m. spalio 7 d. redakcijos) 3, 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 102-4171 ir kt.

teisės principų, bet jos turinys leidžia identifikuoti net du principus. Pirma, straipsnio nuostatose įtvirtinta teisė į socialinę apsaugą kiekvienam visuomenės nariui leidžia išskirti *socialinės apsaugos visuotinumą* principą. Antra, šioje nuostatoje galima išvelgti ir *tinkamo gyvenimo lygio užtikrinimo* principą, kurį suponuoja nuostata užtikrinti asmens orumą ir vystymąsi garantuojančias ekonomines ir socialines teises.

Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 9 straipsnis nustato, kad valstybės šio Pakto šalys pripažįsta kiekvieno žmogaus teisę į socialinę apsaugą, įskaitant socialinį draudimą. Kaip ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 22 straipsnyje, šioje nuostatoje galima išvelgti *visuotinumą* principo įtvirtinimą. Be to, šioje nuostatoje pabrėžiant socialinio draudimo egzistavimo būtinybę, akivaizdžiai yra pripažįstama *solidarumo* principo reikšmė ir būtinybė socialinės apsaugos sistemoje.

Tarptautinės darbo organizacijos konvencijose taip pat yra esminių nuostatų, kuriose įtvirtinami socialinės apsaugos principai. 1962 m. Konvencijos Nr. 117 dėl socialinės politikos (pagrindinių tikslų ir standartų)³⁴ 14 straipsnis įpareigoja valstybes panaikinti visas diskriminacines nuostatas dėl darbuotojų naudojimosi valstybės nustatomomis saugos ir gerovės priemonėmis. Tai tiesiogiai įtvirtintas tam tikras asmenų lygybės socialinėje apsaugoje principo aspektas. Itin svarbi socialinės apsaugos atžvilgiu yra Tarptautinės darbo organizacijos 1952 m. Konvencija Nr. 102 dėl minimalių socialinės apsaugos standartų³⁵. Šiame dokumente buvo pirmą kartą nustatytas ir iki šiol visuotinai pripažįstamas išsamus socialinių rizikų sąrašas. Be to, šios Konvencijos ypatumas yra tas, kad ji, skirtingai nei dauguma kitų tarptautinių dokumentų, nustato standartus, kurių turi laikytis ratifikavusios valstybės.

Atitinkamų standartų nustatymo reikšmingumas yra neabejotinas, nes atitinkami reikalavimai buvo priimti bei nustatyti ir Europos Tarybos 1964 m.

³⁴ Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 117 dėl socialinės politikos (pagrindinių tikslų ir standartų) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ilo.org/ilolex/english/convdisp2.htm>>.

³⁵ Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102 dėl minimalių socialinės apsaugos standartų [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ilocarib.org.tt/projects/cariblex/conventions_14.shtml>.

Europos socialinės apsaugos kodekse³⁶. Be to, 1990 m. buvo priimtas Europos socialinės apsaugos kodeksas (pataisytas)³⁷, nustatantis dar griežtesnius reikalavimus nei Konvencijoje Nr. 102 ar 1964 m. Europos socialinės apsaugos kodekse. Nors Lietuva nėra ratifikavusi nė vieno iš šių dokumentų³⁸, jų nuostatų sistema leidžia atskleisti svarbius socialinės apsaugos teisės principus. Šiuose dokumentuose kiekvienos socialinės rizikos atžvilgiu yra nustatomi reikalavimai asmenų, patenkančių į apsaugos sritį, aprėptis ir minimalūs socialinių išmokų dydžiai. Taigi iš bendro šių nuostatų konteksto išplaukia du esminiai socialinės apsaugos principai – *visuotinum* (arba universalumo) ir *pakankamo socialinių išmokų dydžio* nustatymo. Pastebėtina, kad ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos normos suponuoja atitinkamus du principus. Aptartų trijų dokumentų tinkamas įgyvendinimas gali lemti įvertinimą, ar valstybė, prisijungusi prie Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, įgyvendina šiuos principus savo socialinės apsaugos sistemoje³⁹. Taip pat šiuose dokumentuose nustatytų standartų atitiktis lemia, ar valstybės yra tinkamai įgyvendinusios 1961 m. Europos socialinės chartijos bei Europos socialinės chartija (pataisytos) nuostatas. Europos socialinės chartijos (pataisytos) 12 straipsnio 2 dalis įpareigoja valstybes išlaikyti socialinės apsaugos sistemą tinkamo lygio, tai yra bent tokio lygio, kuris yra būtinas Europos socialinės apsaugos kodeksui ratifikuoti. Nors Lietuva ir nėra ratifikavusi 12 straipsnio 2 dalies⁴⁰, tačiau ši norma yra svarbi kalbant apie socialinės apsaugos principus, nes jos esmė ir tikslas atskleidžia jau minėtą tinkamą socialinės apsaugos (išmokų) lygio nustatymo principą.

³⁶ Europos socialinės apsaugos kodeksas (ETS Nr. 048) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/048.htm>>.

³⁷ Europos socialinės apsaugos kodeksas (pataisytas) (ETS Nr. 139) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/139.htm>>.

³⁸ Nors Lietuva 2005 m. lapkričio 15 d. Strasbūre pasirašė 1964 m. Europos socialinės apsaugos kodeksą, jis iki šiol nėra ratifikuotas.

³⁹ MITRUS, Leszek. Polish Social Security Law from the Perspective of European Standards. *The Jagiellonian University Yearbook of Labour Law and Social Policy*, 1997, vol. 9, p. 186.

⁴⁰ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl 1996 metų Europos socialinės chartijos (pataisytos) ratifikavimo. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 49-1699.

Apibendrinus Lietuvos Respublikos bei tarptautinių ir regioninių teisės aktų nuostatas, galima pripažinti, kad juose yra nustatomi dvejopi principai, reikšmingi socialinės apsaugos teisei. Dalis principų yra įtvirtinti tiesiogiai, tačiau tai yra tarpšakiniai arba bendrieji principai, taikomi ir socialinės apsaugos teisėje. Tuo tarpu gryniesiems socialinės apsaugos teisės principai gali būti tik išvedami iš atskirų teisės aktų nuostatų ar jų sistemos.

1.3.3. Principų identifikavimas ir sisteminimas teisės mokslo doktrinoje

Nesant aiškiai ir tiesiogiai įtvirtintų socialinės apsaugos principų, kyla svarbus socialinės apsaugos teisės mokslinės doktrinos uždavinys – identifikuoti ir išskirti svarbiausius socialinės apsaugos teisės principus. Teisės principų reikšmė yra visuotinai pripažįstama bet kurioje teisės šakoje, deja, socialinės apsaugos teisės principų sistema socialinės apsaugos srityje nėra nusistovėjusi. Nors socialinės apsaugos teisės moksle dažnai yra aptariami atskiri principai, jų sistema pernelyg įvairi, nėra vieninga ir nusistovėjusi.

Socialinės apsaugos teisės principų sistemą bando įtvirtinti ir aprašyti ir Lietuvos socialinės apsaugos teisės mokslininkai. Tai gali būti laikoma tarybinės socialinės apsaugos teisės mokslo įtaka Lietuvos teisei, nes bene labiausiai socialinės apsaugos principų sistema yra išplėtotą Rusijos Federacijoje, tiesiogiai perėmusiai ankstesnes tarybinės teisės tradicijas. Vakarų Europos valstybių socialinės apsaugos teisės moksle apskritai nėra linkstama sisteminti ar net teoriniu aspektu analizuoti atskirus socialinės apsaugos principus, nors atskiri mokslininkai pateikia savo pozicijas ir principų atžvilgiu.

Kalbant apie Lietuvos socialinės apsaugos teisės mokslą prisimintina, kad ilgą laikotarpį šis mokslas buvo tarybinės socialinės apsaugos mokslo dalis, todėl visiškai natūralu, kad to meto socialinės apsaugos principų sampratai ir sistemai darė įtaką kaip tik to laikotarpio tradicijos. Antai I. Nekrošiaus 1989 metais nurodyti principai rėmėsi rusų autorių, ypač V.

Andrejevo, suformuluotais kriterijais. Taigi I. Nekrošius nurodo tokius socialinio aprūpinimo⁴¹ principus⁴²:

1) *socialinio aprūpinimo visuotinumai*, reiškiantis, kad įstatymai visiems piliečiams turi numatyti lygias ir vienodas galimybes įvykus tam tikriems juridiniams faktams gauti nustatytą aprūpinimą nepriklausomai nuo rasės, tautybės, lyties ir kitų požymių. Remiantis šiuo principu, socialinio aprūpinimo sistema turėtų apimti visus šalies gyventojus. Šis principas minėtu aspektu gali būti laikomas artimu šiandieniniam asmenų lygybės ir nediskriminavimo principui;

2) *aprūpinimo visapusiškumas ir jo rūšių įvairumas*. Iš šio principo išplaukia, kad socialinė apsauga turėtų būti suteikta visais socialinės rizikos atvejais, kai tik asmuo su jais susiduria. Visapusiškumo principas jokių būdu nereiškia, kad visi piliečiai tam tikru momentu turi teisę į socialinį aprūpinimą. Tam, kad atsirastų ši teisė, turi būti nustatytos sąlygos, kurioms esant asmuo gali ją įgyvendinti. Be to, teisė į tam tikrą aprūpinimą gali priklausyti nuo labai įvairių kriterijų, pavyzdžiui, asmens buvusios darbinės veiklos. Taigi tokių kriterijų atžvilgiu gali būti nustatomos skirtingos aprūpinimo rūšys ir skirtingos sąlygos;

3) *aprūpinimo teikimas iš valstybinių ir visuomeninių lėšų*. Tai vienas iš specifinių tarybinės socialinio aprūpinimo teisės požymių, lėmusių atitinkamų fondų sudarymo tvarką. Vadovaujantis šiuo principu tarybinė socialinio aprūpinimo teisė buvo organizuojama taip, kad aprūpinimui reikalingos lėšos būtų surenkamos kuo mažiau paliečiant asmenis, tai yra mokesčiai iš gyventojų turėjo sudaryti tik nedidelę finansavimo dalį. Šio principo, kuris labiau gali būti laikomas socialinės apsaugos požymiu, atveju matome visiškai priešingą padėtį šiuolaikinėje socialinės apsaugos teisėje. Nors ir šiuo metu galioja tas pats socialinės apsaugos požymis, kad socialinės apsaugos priemonės turi būti teikiamos asmenims nemokamai arba tik iš dalies

⁴¹ Lietuvos tarybinės socialinės apsaugos moksle buvo priimtas būtent „aprūpinimo“ sąvokos vartojimas, kuris iš esmės atitinka dabartiniame moksle naudojamą „apsaugos“ sąvoką.

⁴² NEKROŠIUS, Ipolitas. *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 24-27.

už jas mokant, tačiau socialinės apsaugos lėšų surinkimas daugiausia remiasi pačių asmenų indėliu į sistemos finansavimą (pavyzdžiui, asmenų mokamos socialinio draudimo įmokos, socialinės paramos schemų finansavimas iš bendrųjų mokesčių);

4) *aprūpinimas tokiu mastu, kuris atitinka piliečių poreikių tenkinimo lygį tam tikrame visuomenės raidos etape.* Aprūpinimo dydis, vadovaujantis šiuo principu, turi užtikrinti pakankamą materialinių ir dvasinių poreikių tenkinimo lygį. Atkreiptinas dėmesys, kad autorius šalia materialinių poreikių tenkinimo nurodo ir tai, kad socialinės apsaugos priemonės ir jų lygis taip pat turėtų užtikrinti dvasinių poreikių tenkinimą. Šis aspektas dabartinėje socialinės apsaugos teisėje nebėra sutinkamas. Priešingai, kai kurie šiuolaikiniai autoriai pabrėžia tik materialinių, be to, minimalių, poreikių tenkinimą. Šio principo turinys iš esmės atitinka poreikių atspindėjimo principo turinį, tiesa, kiek siauriau. Tinkamo masto aprūpinimas gali būti siejamas tik su socialinės apsaugos išmokų dydžiu, bet ne su išmokų įvairove, atspindinčia asmens poreikius skirtingų socialinių rizikų atveju. Poreikių atspindėjimas esant skirtingoms rizikoms autoriaus yra įtraukiamas į kitą, jau aptartą aprūpinimo rūšių įvairumo, principą;

5) *socialinio aprūpinimo įgyvendinimas per valstybės valdymo organus ir visuomenines organizacijas.* Šis principas dabartinėje socialinės apsaugos teisėje turėtų būti laikomas ne principu, bet tiesioginiu socialinės apsaugos požymiu. Socialinio aprūpinimo teikimas per visuomeninius (valstybinius) fondus dabartiniame moksle suprantamas kaip elementas, vartojamas apibrėžiant pačią socialinę apsaugą. Tai yra sprendžiant, ar kuri nors priemonė patenka į socialinės apsaugos sritį, yra vertinamas jos finansavimo šaltinis ir organizavimo įgyvendinimas. Žinoma, šio principo prasmė taikoma ir dabartinėje socialinės apsaugos teisėje, nes yra visuotinai pripažįstama, kad socialinė apsauga – tai tik tos priemonės, kurios yra organizuojamos valstybės ir yra įtvirtintos nacionaliniuose teisės aktuose. Vadinasi, jokios privačios paramos ar labdaros iniciatyvos nėra laikomos socialine apsauga apskritai.

Kalbant apie šiuolaikinę Lietuvos socialinės apsaugos teisę reikėtų paminėti šiuolaikinių autorių pateikiamą socialinės apsaugos principų sistemą. Žinoma, ir šių dienų socialinės apsaugos mokslo formuluojami principai remiasi I. Nekrošiaus pateiktų principų pagrindu, papildant principų sistemą tais principais, kurie tampa aktualūs šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje. Antai J. Maculevič nurodo šiuos esminius principus⁴³:

1) *asmens poreikių atspindėjimo socialinės alimentacijos pagrinduose principas*. Šis principas reiškia, kad asmens poreikiai turi būti pripažįstami ir įteisinti teisės normose. Įstatymų leidėjas turi fiksuoti asmens poreikius, stengdamasis kuo veiksmingiau patenkinti iškilusius naujus poreikius ir vengdamas tenkinti nereikšmingus ar neesminius poreikius;

2) *moterų ir vyrų lygybės principas* autorius yra laikomas ypač svarbiu, įtvirtintu įvairiuose tarptautiniuose ir regioniniuose teisės aktuose. Įdomu, kodėl autorius principu įvardija tik moterų ir vyrų lygybę. Manytina, kad šis principas turėtų būti formuluojamas plačiau ir apimti visų asmenų lygybę socialinėje apsaugoje;

3) *socialinio solidarumo principas* laikomas esminiu, svarbiausiu socialinės apsaugos principu;

4) *bendrumo ir diferenciacijos principas*, pagal kurį reikalaujama maksimaliai suvienodinti ir supaprastinti socialinės apsaugos teikimo taisykles, paliekant diferencijuoto aprūpinimo galimybę nedideliame asmenų skaičiui;

5) *depolitizacijos principas*, išreiškiantis nuostatą, kad socialinė apsauga turėtų būti vykdoma remiantis objektyviai egzistuojančiais poreikių kriterijais, o ne atskirų visuomeninių organizacijų ar profesijų atstovų interesais. Autoriaus manymu, nustatant socialinės apsaugos priemones vieninteliai kriterijai turėtų būti objektyvūs matematiniai (ekonominiai) metodai;

6) *valorizacijos principas*, kuris reiškia, kad socialinės apsaugos išmokos turi būti indeksuojamos pakankamai, kad išmokų vertė atitiktų

⁴³ MACULEVIČ, Jurij. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, t. 56(48), p. 5-11.

valstybėje vykstančius infliacinius, darbo užmokesčio kitimo ir kitus procesus. Taigi valorizacijos terminu autorius apibūdina ne ką kita kaip išmokų indeksavimo principą.

Pastebėtina, kad J. Maculevič į socialinės apsaugos principų sistemą įtraukia kai kuriuos principus, kaip antai solidarumas ir asmenų lygybė, kurie nebuvo būdingi ankstesnės tradicijos socialinės apsaugos teisei. Be to, autorius principų sąrašą papildė ekonominio ir politinio turinio principais (valorizacijos ir depolitizavimo).

Dar labiau socialinės apsaugos teisės principų sąrašą išplečia A. Bitinas, nurodantis net 11 principų⁴⁴:

1) *asmens poreikių atspindėjimo principas*, reiškiantis, kad socialinės apsaugos paskirtis yra apsaugoti asmenį nuo socialinių rizikų ir patenkinti asmens socialinius poreikius;

2) *lygybės principas*, reiškiantis, kad turi būti užtikrintos lygios vyrų ir moterų galimybės bei kad vienodus kriterijus atitinkantiems asmenims būtų taikomos vienodos sąlygos. Kaip matyti, autorius lygybės principą pirmiausia sieja su moterų ir vyrų lygiomis galimybėmis. Toks autoriaus požiūris galėtų būti kritikuotinas. Nors, žinoma, didelę reikšmę šio principo įgyvendinimui turi lyčių lygybės įtvirtinimas, tačiau negalima pamiršti, kad lygybės principas yra universalus ir susijęs ne tik su asmens lytimi, bet ir su daugybe asmens asmenybės apibūdinančių požymių, kurie ne mažiau svarbūs ir socialinės apsaugos srityje;

3) *nediskriminavimo principas*, kuris reiškia, kad socialinės apsaugos sistemoje negalima diskriminacija dėl socialinės padėties. Visgi nėra visiškai aišku, kodėl autorius skiria nediskriminavimo principą kaip atskirą. Manytina, kad šis principas pagal savo esmę galėtų būti įtrauktas į lygybės principą;

4) *socialinių išmokų indeksavimo principas*, kuris reiškia, kad socialinės apsaugos išmokos turėtų būti indeksuojamos pagal iš anksto nustatytą mechanizmą, atsižvelgiant į ekonominius rodiklius;

⁴⁴ BITINAS, Audrius. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius: Leidykla MES, 2011, p. 33-36.

5) *pensinio aprūpinimo depolitizacijos principas*, reiškiantis, kad sprendimai socialinės apsaugos srityje turi būti grindžiami ekonominiais principais, o ne vien tik politiniais argumentais. Nesilaikant šio principo kyla rizika, kad socialinės apsaugos sprendimai gali būti priiminėjami atsižvelgiant į politiškai įtakingiausių asmenų grupių interesus. Tiesa, skirtingai nei nurodo autorius, šio principo taikymą reikėtų išplėsti visai socialinei apsaugai, ne tik pensiniam aprūpinimui, nes akivaizdu, kad ir kitos socialinės grupės gali turėti išskirtinių interesų užtikrinti jų socialines garantijas;

6) *universalumo (visuotinum) principas*, reiškiantis, kad negali būti teikiama privilegijų tam tikroms socialinėms grupėms. Socialinės išmokos turi būti skiriamos pagal iš anksto įtvirtintas aiškias taisykles, kurios turėtų būti bendros kuo didesniai asmenų ratui, o išimtys turėtų būti pagrįstos objektyviai. Pastebėtina, kad autorius nenurodo atskiro diferenciacijos principo, kuris paprastai visada šliejamas prie universalumo principo. Tačiau tai, kad autorius leidžia nukrypti nuo bendrųjų taisyklių esant objektyvioms priežastims, rodo, kad diferenciacija yra galima;

7) *koordinavimo principas*, kuris būdingas tarptautiniam ar regioniniam socialinės apsaugos reguliavimui. Nors autorius mini, kad koordinavimo principas reikšmingas tik Europos Sąjungos valstybių socialinės apsaugos sistemų koordinavimui, tačiau jis veikia ne tik Europos Sąjungos valstybėse. Pabrėžtina, kad modernūs dvišaliai susitarimai dėl socialinės apsaugos remiasi tais pačiais keturiais socialinės apsaugos koordinavimo principais, tai yra: pirma, diskriminacijos dėl pilietybės ar gyvenamosios vietos draudimu, antra, priklausymu tik vienos valstybės socialinės apsaugos sistemai, trečia, įgyjamu draudimu, darbo ar gyvenimo laikotarpių išsaugojimu (kitaip tariant, laikotarpių sumavimu), ir ketvirta, įgytų teisių išsaugojimu arba išmokų eksportavimu;

8) *socialinio solidarumo principas*, reiškiantis skirtingų socialinės apsaugos sistemos grupių tarpusavio priklausomybę ir bendrus įsipareigojimus. Nors autorius pabrėžia tik kartų solidarumą, visgi solidarumo principas turi

būti suprantamas plačiau, nes jis veikia ne tik tarp skirtingų kartų, bet ir kitų visuomenės grupių, be to, ir tarp visos visuomenės bei atskiro individo;

9) *socialinio teisingumo principas*, kuris įgyvendinamas derinant tarpusavyje skirtingus elementus, kaip antai lygybė, nuopelnai, poreikis ir pan.;

10) *bazinės apsaugos ir valstybės socialinių garantijų principas*, kuris reiškia, kad asmeniui turėtų būti užtikrinta bazinė (minimali) apsauga nuo visų socialinių rizikų. Akivaizdu, kad šis principas labai glaudžiai susijęs su poreikių ir socialinio teisingumo principais, todėl jo kaip atskiro principo skyrimas yra diskutuotinas. Socialinių garantijų dydis ir apimtis, tai yra minimalus pobūdis, labiau išreiškia ne principą, bet socialinės apsaugos požymį;

11) *teisėtų lūkesčių principas*, kuris reiškia, kad valstybė privalo vykdyti prisiimtus įsipareigojimus socialinės apsaugos srityje, su kuriais yra susiję asmenų lūkesčiai. Pabrėžtina, kad šis principas yra universalus konstitucinis, galiojantis visoje teisinėje sistemoje, todėl laikyti jį atskiru socialinės apsaugos principu netikslinga. Kita vertus, šį principą galima labai artimai susieti su asmens nuosavybės teisės apsauga, kuri pastaruoju metu tampa ypač reikšminga socialinės apsaugos teisėje. Taigi būtų pagrįsta šį principą patikslinti ir vietoj bendro teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikyti konkretesnę reikšmę socialinėje apsaugoje įgaunantį nuosavybės apsaugos principą.

A. Bitino pateiktas principų sąrašas iš esmės atitinka tą, kuris išdėstytas Socialinės apsaugos teisės vadovelyje⁴⁵, tik yra išplečiamas teisėtų lūkesčių principu. Taip pat pastebėtina, kad minėtame leidinyje šalia nediskriminavimo principo yra minimas moterų ir vyrų lygybės principas, o A. Bitinas šį principą įvardija kaip platesnį – lygybės principą. Moterų ir vyrų lygybės principas apibrėžiamas kaip pareiga užtikrinti lygias galimybes vyrams ir moterims dalyvauti socialinės apsaugos sistemoje ir gauti atitinkamas išmokas. Šis principas Europos Sąjungoje laikomas pamatiniu. Manytina, kad A. Bitino

⁴⁵ BITINAS, Audrius; TARTILAS, Juozapas; ir LITVAITIENĖ, Jovita. *Socialinės apsaugos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011, p. 89-92.

pateikta šio principo interpretacija yra tikslesnė, nes lygybės užtikrinimas svarbus ne tik lyties, bet ir kitų kriterijų atžvilgiu. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad Europos Sąjungos socialinės apsaugos sistemos koordinavimo principai pateikiami ne bendrame socialinės apsaugos principų sąraše, o kaip atskira principų grupė. Toks šių principų skyrimas yra visiškai pagrįstas, nes jų jokių būdu negalima gretinti su socialinės apsaugos principais. Socialinės apsaugos principai yra reikšmingi formuojant nacionalines socialinės apsaugos sistemas, o socialinės apsaugos sistemų koordinavimo principai pradeda veikti tik derinant tarpusavyje skirtingas atskirų valstybių socialinės apsaugos sistemas.

Apibendrinant Lietuvos mokslininkų pateiktą socialinės apsaugos teisės principų įvairovę, galima teigti, kad mokslinės doktrinos pagrindai šiuo klausimu dar tik formuojasi. Vertinant istoriniu aspektu yra akivaizdu, kad socialinės apsaugos teisės principų pagrindas yra perimtas iš ankstesnės, tarybinės teisės tradicijos, ir šiuolaikinių mokslininkų yra plečiamas, įtraukiant naujus principus arba koreguojant principų turinį.

Skirtingai nei Lietuvos socialinės apsaugos moksle, kur socialinės apsaugos principų analizė yra gana nauja ir besiformuojanti, Rusijos Federacijos socialinės apsaugos teisėje principų nagrinėjimas turi gilesnes tradicijas ir yra labiau paplitęs. Nors Rusijos Federacijos mokslininkų darbuose gausu socialinės apsaugos principų analizės, reikėtų pastebėti, kad ir ten nėra susiformavusi bendra samprata apie skirtingų principų sistemą. Rusijos Federacijos autorių darbuose dažnas socialinės apsaugos principų klasifikavimas. Vieni principai yra priskiriami prie bendrųjų socialinės apsaugos principų ir laikoma, kad pastarieji turi didžiausią įtaką formuojant socialinės apsaugos sistemą. Jų įtvirtinimas pateikiamas svarbiausiuose socialinės apsaugos teisės šaltiniuose, pradedant konstituciniais teisės aktais, arba jie tiesiogiai logiškai išplaukia iš šių teisės aktų. Bendriesiems principams taip pat būdinga tai, kai jie veikia ne tik socialinės apsaugos teisės srityje, o yra

reikšmingi ir kitose teisės šakose. Tiesa, socialinės apsaugos srityje jie įgauna specifinę reikšmę. Prie tokių principų yra priskiriama⁴⁶:

1) *humanizmo principas*, kuris pasireiškia žmogaus pripažinimu kaip vertybės, pagarba jo asmenybei ir teisėms. Socialinės apsaugos srityje šis principas pasireiškia ypatingai. Jau vien tai, kad įstatymais yra įtvirtinama asmenų teisė į materialinį aprūpinimą esant poreikiui, galima laikyti humanizmo principo įgyvendinimu. Pačios sistemos sukūrimas leidžia teigti, kad valstybėje šis principas yra pripažįstamas. Be to, laikomasi nuomonės, kad visa socialinės apsaugos sistema egzistuoja kaip tik asmens poreikiams tenkinti, jo interesų vardu. Valstybės interesai šioje sistemoje turi nusileisti, būti pavaldūs asmenų interesams. Jeigu humanizmo principą vertintume tik šiuo aspektu, jo įtraukimas į socialinės apsaugos principų sistemą netektų prasmės. Socialinės apsaugos principai taikomi organizuojant pačią socialinės apsaugos sistemą, o ne jai pagrįsti. Tačiau reikėtų atsižvelgti į dar vieną šio principo aspektą. Humanizmo principas įpareigoja sukurti tokio lygio socialinės apsaugos sistemą, kuri užtikrintų asmenims pakankamą (garbingą) gyvenimo lygį. Humanizmo principas lygiai taip pat įpareigoja įstatymų leidėją vengti tokių socialinės apsaugos sąlygų, kurios galėtų būti laikomos žeminančiomis asmens orumą. Toks humanizmo principo interpretavimas leidžia jį priskirti prie socialinės apsaugos principų ir iš esmės daro jį panašų į asmens poreikių atspindėjimo ir bazinės apsaugos ir valstybės socialinių garantijų principus;

2) *asmenų lygybės principas*, reiškiantis, kad įstatymuose turi būti vengiama tiek suteikti atskiroms asmenų grupėms privilegijų, tiek apriboti jų teises;

3) *socialinio teisingumo principas*, kuris artimai siejasi su humanizmo ir asmenų lygybės principais. Socialinis teisingumas šiuo atveju pasireiškia dviem aspektais – išlyginimu ir paskirstymu. Akivaizdu, kad čia taikytinas jau minėtas lygybės principas. Kartu įtvirtinamas ir teisingas finansinių resursų

⁴⁶ ФИЛИППОВА, Марина Валентиновна (Ред.). Право социального обеспечения. Москва: Юристъ, 2006, р. 91-106.

paskirstymas tarp skirtingų asmenų grupių, tai yra tarp grupės, kuri yra pajėgi prisidėti prie kitų asmenų poreikių tenkinimo, ir grupės, kuriai toks poreikis kyla;

4) *asmens teisės į tinkamą gyvenimo lygį pripažinimas*. Šis principas įpareigoja valstybę nustatyti tokias socialinės apsaugos priemones ir jų mastą, kad jos galėtų užtikrinti asmeniui tinkamą gyvenimo lygį. Tam pirmiausia valstybėje turi būti nustatyti gyvenimo lygio standartai, kurie būtų atspindėti įvairiose socialinės apsaugos formose;

5) *federalizmo viršenybės principas*, kuris tampa ypač svarbus federacinės santvarkos valstybėse. Pagal šį principą, negali susiklostyti tokia situacija, kad vienoje valstybės dalyje teisės įgijęs asmuo jas prarastų ar negalėtų jų įgyvendinti kitoje dalyje. Tačiau šis principas neturėtų būti suprantamas kaip užkertantis kelią įtvirtinti tokį reguliavimą, pagal kurį objektyviai atsižvelgiant į valstybės regionų skirtumus nebūtų galima diferencijuoti socialinės apsaugos priemonių. Toks objektyvus pagrindas nustatyti skirtingas taisykles gali būti skirtingas gyvenimo lygis, dideli užimtumo ir nedarbo lygio regioniniai skirtumai, gyventojų skaičius ir pan.;

6) *privataus gyvenimo neliečiamumo principas*, kuris yra bendras teisės principas, reikšmingas ir kitose teisės šakose. Socialinėje apsaugoje šis principas gali pasireikšti tuo, kad socialinės apsaugos nuostatos privalo nustatyti tokį reguliavimą ir tokias taisykles, kurios leistų rinkti tik tuos duomenis ir tik tokia apimtimi, kuria būtina užtikrinti socialinės apsaugos priemonių taikymą, tai yra išmokų skyrimą. Pavyzdžiui, jei išmokos gavimas ir jos dydis yra siejamas tik su vaikų skaičiumi, tai neturėtų būti renkami duomenis apie vaikų tėvystę ar tėvų santuokinę padėtį;

7) *nuosavybės formų lygybės principas* socialinės apsaugos kontekste yra savotiškas ir labai retai sutinkamas. Iš esmės jis reiškia, kad socialinės apsaugos schemas, kurios paremtos įmokų mokėjimu, neturėtų paisyti skirtumo tarp darbdavio ar paties savarankiškai dirbančio asmens veiklos rūšies. Žinoma, tai nereiškia, kad skirtingos ekonominės veiklos ar skirtingų profesijų grupėms negali būti nustatytos skirtingos taisyklės. Veikiausiai šis

principas įpareigoja valstybę sukurti tokią schemą (ar kelias schemas), kurios suteiktų galimybę visiems ekonomiškai aktyviems asmenims būti socialinio draudimo santykių dalyviais. Šis principas turi ir antrąjį aspektą, tai yra visų juridinių formų draudėjų vienodas pareigas ir teises mokant socialinio draudimo įmokas už savo darbuotojus. Žinoma, šis principas nėra universalus, tam tikra diferenciacija galima, tačiau ji turi būti paremta objektyviais kriterijais. Pavyzdžiui, skirtingo įmokos tarifo nustatymas draudėjams, kurių veikla susijusi su didesne profesine rizika ar kenksmingomis darbo sąlygomis;

8) *apsaugos nuo skurdo principas* taip pat retai sutinkamas kaip atskiras socialinės apsaugos principas. Šis principas veikia tose socialinės apsaugos normose, kurios įtvirtina nedarbingų asmenų aprūpinimo lygį, paramos teikimo sąlygas, socialinių rizikų rūšis. Žinoma, šį principą galima būtų laikyti poreikių atspindėjimo principo dalimi, nes pastarojo principo esmė ir yra ta, kad turėtų būti numatytos socialinės garantijos skirtingų rizikų atvejais. Kadangi skurdas gali būti laikomas viena iš socialinių rizikų, tikslinga šį principą laikyti platesnio principo dalimi. Kita vertus, skurdas yra ypatinga, netipinė socialinė rizika. Jos ypatingumas pasireiškia tuo, kad bet kuri kita socialinė rizika, pavyzdžiui, senatvė, liga, šeimos našta ir panašiai, ar kelių socialinių rizikų derinys, gali lemti skurdo atsiradimą. Tokiu atveju apsaugą nuo skurdo kaip ypatingos rizikos galima laikyti ypač aktuali ir specifiniu socialinės apsaugos principu. Juk ir visos kitos socialinės apsaugos priemonės, taikomos kurios nors rizikos atveju, yra skirtos pirmiausia užtikrinti asmenims tokią finansinę paramą, kad būtų išvengta skurdo grėsmės;

9) *valstybės paramos šeimai principas*, paprastai įtvirtintas valstybių konstitucijose ir turintis ypatingą reikšmę ne tik socialinės apsaugos, bet ir kitų teisės šakų, taip pat valstybės vykdomos socialinės politikos srityje. Pabrėžtina, kad valstybės įsipareigojimas materialiai prisidėti prie šeimos (vaikų) išlaikymo nereiškia, kad šeimos nepilnamečių narių išlaikymo našta iš asmenų pereina valstybei. Valstybė įsipareigoja tik prisidėti prie materialinių sąlygų užtikrinimo vaikams, atsižvelgdama į visuomenėje vyraujančią gyvenimo lygį ir minimalius vaikų poreikius. Dar vienas šio principo aspektas yra tai, kad

socialinės apsaugos adresatu šiuo atveju yra laikomas ne kuris nors vienas šeimos narys, bet pati šeima kaip visuomeninė grupė. Įdomus šio principo aspektas socialinės apsaugos požiūriu yra tai, kad materialinė parama turi būti teikiama ne tik šeimai. Priešingai, valstybė gali nustatyti specialias, netgi palankesnes sąlygas tiems asmenims, kurie prisiima atsakomybę rūpintis be tėvų globos likusiais vaikais;

10) *sveikatos apsaugos principas*, kaip ir du prieš tai aptarti, gali būti laikomas asmens poreikių atspindėjimo principo pasireiškimu, nes ir šiuo atveju kalbama apie konkrečią socialinę riziką, kurios atveju valstybė įpareigota taikyti socialinės apsaugos priemones;

11) vieningumas *bendrumas ir diferenciacija* – vieni iš plačiausiai pripažįstamų socialinės apsaugos principų. Bendrumo principas reikalauja, kad socialinės apsaugos sistemoje būtų kuo mažiau išimčių ir privileijuotų ar nuskriaustų grupių, kita vertus, atsižvelgiant į svarbius objektyvius kriterijus galima socialinės apsaugos rūšių, apimties, dydžių diferenciacija;

12) *visapusiškumo principas*, kuris nustato, kad į socialinės apsaugos sistemą turėtų būti įtrauktos visos visuomenės grupės. Tik taip galima užtikrinti, kad patyręs neigiamų socialinės rizikos padarinių kiekvienas asmuo turės galimybę kreiptis ir tikėtis socialinių apsaugos priemonių taikymo. Tačiau būtina atkreipti dėmesį į tai, kad šis principas neužtikrina kiekvienam asmeniui konkretaus ar tokio paties apsaugos lygio kaip kitiems asmenims;

13) *socialinės apsaugos privalomumo principo* taikymo subjektas yra ne asmuo, o valstybės institucijos, kurios turi laikytis nustatytų procedūrų teikdamos socialinę apsaugą. Įstatymuose įtvirtintos socialinės apsaugos garantijos, jų gavimo sąlygos ir dydžiai netektų prasmės, jei būtų administracinėmis ar biurokratinėmis priemonėmis trukdoma asmeniui jomis pasinaudoti. Šį principą įgyvendinant tampa aktualūs kai kurie modernūs aspektai, kaip antai tinkamas vadovavimas, vieno langelio principas, institucijų bendradarbiavimas ir pan.;

14) *laisvanoriškumo principas*, priešingai nei prieš tai aptartas privalomumo principas, yra nukreiptas į kitą adresatą, – patį asmenį.

Remdamasis šiuo principu įstatymų leidėjas turėtų apibrėžti šias asmens teises: galimybę pačiam subjektui nuspręsti, ar kreiptis dėl socialinės apsaugos priemonių, kuriuo metu dėl jų kreiptis, atsisakyti kurių nors jam taikomų priemonių, pasirinkti priemones, jei yra keletas alternatyvų, ar jas pakeisti kitomis įmanomomis priemonėmis;

15) *socialinės apsaugos priemonių pakankamumo principas* iš esmės atitinka tuos principus, kurie įpareigoja valstybę užtikrinti minimalų arba deramą gyvenimo lygį paramos gavėjams. Tiesa, kartais į šį principą žiūrima ne kaip į tą, kuri būtina įgyvendinti, bet labiau kaip į idealą, kurio siekiant turėtų būti vystomos socialinės apsaugos sistemos. Pakankamumo kriterijumi galima laikyti du dydžius. Pirma, valstybėje nusistovėjusį vidutinį gyvenimo lygį. Antra, minimalų gyvenimo lygį. Socialinės apsaugos priemonės, be jokios abejonės, turėtų užtikrinti minimalų gyvenimo lygį. Ar šios priemonės gali padėti išlaikyti vidutinį gyvenimo lygį, yra diskutuotinas klausimas. Visų pirma šio tikslo pasiekti gali būti neįmanoma dėl didelių ekonominių resursų poreikio. Kita vertus, socialinės apsaugos sistema vargu ar gali būti skirta šiam tikslui. Priešingai, kai kurių autorių yra pabrėžiamas tik būtinų, bazinių poreikių tenkinimas socialinės apsaugos priemonėmis;

16) *įgytų teisių išsaugojimo principas* savo esme yra panašus tiek į socialinio teisingumo, teisėtų lūkesčių apsaugos, tiek ir į konkretnę nuosavybės teisės apsaugos principą. Šis principas pasireiškia dvejopai, visų pirma nacionalinėje socialinės apsaugos sistemoje, kurioje teisės į tam tikras išmokas įgyjamos sukaupus tam tikrus darbo ar socialinio draudimo laikotarpius. Valstybei kyla pareiga nesant objektyvaus pagrindo nelaikyti kurių nors laikotarpių daugiau ar mažiau vertingais, taikyti jiems senatį ir pan. Antras šio principo pasireiškimas svarbus tarptautiniu lygiu ir įpareigoja valstybes, sudariusias dvišalius ar daugiašalius socialinės apsaugos susitarimus, vienodai traktuoti darbo, draudimo ar gyvenimo laikotarpius, įgytus skirtingose valstybėse, taip pat užtikrinti, kad asmuo nepraras teisių į socialinės apsaugos išmokas, išvykdamas iš vienos valstybės teritorijos į kitą.

Be bendrųjų socialinės apsaugos principų, rusų autorių darbuose yra skiriami ir specifiniai atskirų socialinės apsaugos institutų principai. Šių principų ypatumas yra tas, kad, skirtingai nuo bendrųjų principų, jie veikia ne visoje socialinės apsaugos teisėje, o tik atskiruose jos institutuose. Prie tokių principų galima priskirti:

- 1) socialinio draudimo sistemos finansavimo stabilumą;
- 2) socialinio draudimo išmokų teikimą nepriklausomai nuo asmens turinės padėties;
- 3) socialinio draudimo įmokų mokėjimo privalomumo užtikrinimą;
- 4) socialinio draudimo lėšų tikslingą naudojimą;
- 5) socialinio draudimo sistemos autonomiškumą;
- 6) socialinio draudimo tarifų diferencijavimą atsižvelgiant į ekonominės veiklos profesinį rizikingumą;
- 7) socialinio draudimo įmokų ir išmokų santykio palaikymą;
- 8) paramos teikimo tikslingumą;
- 9) tinkamas objektyvių kriterijų, kaip antai asmens šeimyninė, turinė padėtis, vertinimą.

Pastebėtina, kad atskirų socialinės apsaugos institutų principai yra skirti konkretizuoti bendruosius principus, atsižvelgiant į įvairių socialinės apsaugos formų specifika. Kadangi specifiniai institutų principai iš esmės atspindi bendruosius socialinės apsaugos principus, manytina, kad jų negalima laikyti pamatiniais socialinės apsaugos principais.

Nors rusų socialinės apsaugos teisėje principų nagrinėjimas turi galias šaknis, ir šioje sistemoje egzistuoja tam tikri skirtumai priskiriant atskirus principus pagrindiniams socialinės apsaugos principams.

Pavyzdžiui, E. N. Golenko ir V. I. Kovaliov skiria šiuos bendruosius socialinės apsaugos principus⁴⁷:

- 1) *visuotinumą*, kuris atitinka aptartus bendrumo ir visapusiškumo principus;

⁴⁷ ГОЛЕНКО, Евгений Николаевич; ир КОВАЛЕВ, Валерий Иванович. *Право социального обеспечения. Схемы. Комментарии*. Москва: Юриспруденция, 1999, p. 10-14.

2) *aprūpinimas visais socialinių rizikų atvejais*, kas iš esmės reiškia poreikių atspindėjimą socialinės apsaugos srityje;

3) *aprūpinimo iš visuomeninių fondų organizavimas*;

4) *išmokų dydžių pakankamumas*, tai yra atitiktis valstybėje egzistuojančiam gyvenimo minimumui;

5) socialinės apsaugos formų ir sąlygų *diferenciacija*, atsižvelgiant į objektyvias sąlygas.

Prie socialinės apsaugos vidinių (atskirų institutų) principų priskiriami:

1) kiekvieno asmens *teisės į pensiją pripažinimas* netekus darbingumo;

2) *socialinio draudimo privalomumas*, kuris priklauso nuo asmens dalyvavimo darbo rinkoje;

3) socialinio draudimo *išmokų atitiktis įdėtam indėliui*, tai yra mokėtoms įmokoms ir buvusiam darbo užmokesčiui;

4) *prioriteto teikimas profilaktinėms priemonėms*, kuriomis siekiama užkirsti kelią neigiamiems socialinių rizikų padariniams;

5) *prieinamumas*;

6) *asmens laisvanoriškumas* renkantis ir sprendžiant dėl jam taikomų socialinės apsaugos priemonių, ir kiti principai.

Toks gana ilgas ir struktūrizuotas principų sąrašas gali būti vertinamas dvejopai. Viena vertus, jis leidžia atspindėti visus svarbiausius ir didžiausią įtaką socialinei apsaugai darančius aspektus. Kita vertus, tarp tokios gausybės analizuojamų principų gali būti sudėtinga išvelgti esminius principus. Be to, kaip galima pastebėti, kai kurie principai vienas kitą dubliuoja, kartojasi ar įtvirtina tuos pačius aspektus.

Kai kurie autoriai bando sutrumpinti tokį sąrašą ir nurodyti svarbiausius, esminę įtaką ir reikšmę turinčius socialinės apsaugos principus. V. P. Galanov⁴⁸ apibendrina keleto mokslininkų pateikiamų principų sąrašą ir juo remdamasis bando skirti esminius, būdingiausius. Pavyzdžiui, K. S. Batygin

⁴⁸ ГАЛАНОВ, Владимир Петрович. Принципы права социального обеспечения как основа развития отрасли. *Российский ежегодник трудового права*, № 2, (2006). Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, p. 703-704.

skiria šiuos pagrindinius principus: 1) socialinės apsaugos *visuotinumą*; 2) *pakankamo gyvenimo lygio ir asmens sveikatos apsauga*; 3) *teisingumas* skirstant socialinės apsaugos priemones; 4) maksimaliai patogaus ir *paprasto socialinės apsaugos organizavimo mechanizmo įtvirtinimas*.

E. G. Tuchkova skiria tokius esminius principus: 1) socialinės apsaugos *finansavimas iš specialiai suformuotų fondų*; 2) socialinės apsaugos formų, sąlygų ir dydžių *diferenciacija*; 3) *tinkamo socialinės apsaugos lygio palaikymas*, kuris užtikrintų minimalų pragyvenimo lygį; 4) socialinės apsaugos *rūšių ir formų įvairovė*.

E. E. Machulskaja nurodomi principai: 1) socialinės apsaugos *visuotinumą*; 2) *diferenciacija*; 3) teisinio reguliavimo *kompleksiškumas*, tai yra socialinių garantijų teikimas visais įstatymų pripažintais socialinės rizikos atvejais; 4) socialinės apsaugos *adekvatumas*, tai yra galimybės tenkinti pagrindinius asmens poreikius pripažinimas.

Be to, V. P. Galanov pagrindiniais laiko šiuos principus⁴⁹:

- 1) socialinės apsaugos rūšių ir formų *įvairovės*;
- 2) socialinio aprūpinimo *visuotinumą*;
- 3) *solidarumo*;
- 4) *asmens gyvenimo lygio ir asmens sveikatos palaikymo*;
- 5) socialinės apsaugos priemonių *skirstymo teisingumo*;
- 6) socialinės apsaugos *finansavimo per specialiai įmokomis finansuojamus fondus*;
- 7) maksimaliai paprasto ir *palankaus asmeniui administravimo palaikymas*.

Iš pateiktų įvairių autorių principų sąrašo matyti, kad stengiamasi apsiriboti esminiais socialinės apsaugos principais. Nors kai kurie principai įvardijami skirtingai, jiems apibūdinti vartojami skirtingi terminai, tačiau jų esmė ir aiškinimas yra panašūs. Tai leidžia socialinės apsaugos principus

⁴⁹ ГАЛАНОВ, Владимир Петрович. Принципы права социального обеспечения как основа развития отрасли. *Российский ежегодник трудового права*, № 2, (2006). Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, p. 704.

sujungi, grupuoti ir rasti iš tiesų pamatinius principus. Pastebėtina, kad visi autoriai svarbiausiais laiko kaip tik tuos principus, kurie veikia išskirtinai socialinės apsaugos srityje. Toks autorių požiūris yra kritikuotinas, nes nuošalyje paliekami kiti svarbūs principai, kaip antai asmenų lygybė ar teisėtų lūkesčių apsauga. Nors šie principai taikomi ne vien socialinės apsaugos srityje, o veikia keliose ar net visose teisės šakose, jų ypatingas pasireiškimas socialinės apsaugos atveju leidžia juos priskirti prie pagrindinių socialinės apsaugos principų.

Vakarų Europos valstybių socialinės apsaugos moksle principai kaip atskiras institutas apskritai nėra nagrinėjami. Vakarų Europos socialinės apsaugos mokslui būdinga išimtinai nacionalinių ir tarptautinių bei regioninių teisės aktų nuostatų aprašymas ir analizė, o bendrosios socialinės apsaugos mokslas apskritai nėra išplėtotas. Atskiri socialinės apsaugos principai nagrinėjami atsietai nuo kitų, be to, jų analizė dažniausiai remiasi tais pačiais teisės aktais ir jų turiniu. Tik keletas Vakarų Europos valstybių autorių bando nagrinėti bendrosios socialinės apsaugos teisės temas (D. Pieters, P. Schoukens). Šie autoriai jau bando kalbėti apie esminius principus, juos analizuoti, perteikti jų reikšmę kuriant socialinės apsaugos teisės normas ir iliustruoti jų pasireiškimą. Taigi kalbant apie Vakarų Europos teisės tradiciją negalima analizuoti socialinės apsaugos principų sistemos ir klasifikacijos. Tačiau iš atskirų autorių atskirai aptariamų principų galima susidaryti vaizdą ir apie šios tradicijos pripažįstamus socialinės apsaugos pagrindinius principus.

Nors D. Pieters nepateikia visų aptariamų socialinės apsaugos principų konkretaus sąrašo, jo darbuose galima išvelgti esminius socialinės apsaugos principus. Pirma, kaip ir daugelis autorių, D. Pieters aiškiausiai įvardija *solidarumo* principą. Solidarumas bendriausia prasme suprantamas kaip finansinių išteklių perskirstymas tarp atskirų asmenų ar atskirų asmenų grupių, iškilus ar gresiant socialinei rizikai. Antra, pabrėžiamas *socialinės apsaugos paskirties* principas, tai yra socialinėje apsaugoje svarbiausia yra užkirsti kelią socialinei rizikai (arba jos padariniams), tada stengtis sugrąžinti asmenį į buvusią padėtį, ir tik paskiausiai imtis materialinės žalos atlyginimo. Trečias

principas, kurį autorius pamini, tačiau jo turinio neplėtoja, yra *universalumo* (*selektyvumo*) principas, kuris galėtų būti tapatinamas su minėtu universalumo ir diferenciacijos principu. Tačiau autoriaus nurodomo universalumo (*selektyvumo*) principo esmė visgi skiriasi. Šis principas lemia pasirinkimą tarp dviejų socialinės apsaugos organizavimo variantų – ar socialinės apsaugos išmokos turi būti skiriamos visiems asmenims, kurie atitinka bendrąsias sąlygas ir nustatytus reikalavimus, ar išmokos turi būti skiriamos tiems, kuriems tikrai jų reikia⁵⁰. Be to, galima nurodyti ir *socialinės apsaugos poreikio* principą, kurį labai plačiai autorius atskleidžia nagrinėdamas socialines rizikas ir jų atveju taikomą socialinę apsaugą.

Kitas autorius, B. Schulte, teigia, kad socialinės apsaugos principai turi gana daug ypatumų, iš kurių svarbiausias – kad šie principai remiasi ne tik teisinėmis, bet kartu ekonominėmis, socialinėmis, politinėmis ir etinėmis kategorijomis. Autorius nurodo kiek mažiau socialinės apsaugos principų⁵¹:

1) *socialinio draudimo formos įtvirtinimo principas*, kuris leistų rinkti ir skirstyti socialinės apsaugos lėšas;

2) *asmens apsaugos nuo socialinių rizikų ir jų padarinių, tai yra poreikių atspindėjimo*, principas;

3) *solidarumo ir subsidarumo principai*, kurie iš esmės atspindi tas pačias nuostatas ir vertybes;

4) *tinkamo gyvenimo lygio užtikrinimas*, teikiant socialinės apsaugos išmokas;

5) *lygybės principas*, kurį įgyvendinant gali būti atsižvelgiama į skirtingus poreikius, asmens indėlį į sistemą ir įgytas teises.

⁵⁰ PIETERS, Danny. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 41.

⁵¹ SCHULTE, Bernhard. Which guarantees can the systems of social security offer? Iš *European Institute of Social Security (EISS) yearbook*, 1987, p. 181.

Autoriai G. Vonk ir A. Tollenaar taip pat pateikia socialinės apsaugos tipinių principų sąrašą. Pasak šių autorių, socialinės apsaugos srityje ryškiai veikia šie principai⁵²:

1) *asmens apsaugos*: socialinė apsauga turi užtikrinti adekvačią apsaugą pajamų netekimo atveju. Kalbama apie apsaugą, kuri teikiama asmenims atsiradus tam tikroms socialinėms rizikoms. Be to, šis principas taip pat reikalauja, kad teikiama apsauga užtikrintų pakankamą gyvenimo lygį. Akivaizdu, kad po šiuo principu slepiasi asmens poreikių tenkinimo principas, kuris yra pripažįstamas visų autorių. Šis principas taip pat talpina du aspektus: pirma, apsaugos teikimas visais socialinės rizikos atvejais, antra, teikiama apsauga turi būti pakankama, tai yra užtikrinanti pakankamą gyvenimo lygį;

2) *universalumo*, kuris taip pat veikia beveik visais atvejais. Pasak autorių, teisė į socialinę apsaugą turi būti įgyvendinama taip, kad sistema būtų prieinama visiems, nepriklausomai nuo socialinės padėties ar profesinės priklausomybės;

3) *aprepties*: socialinė apsauga turi būti skirta specifiniam tikslui – užtikrinti, kad asmuo dalyvautų visuomenės struktūroje per ekonomiškai naudingą darbinę veiklą. Taigi šis principas pirmiausia suponuoja sistemos pareigą stengtis aprūpinti asmenį pajamomis iš jo aktyvios veiklos. Akivaizdu, kad šis principas iš esmės atitinka D. Pieters nurodomą principą, kad socialinė apsauga pirmiausia turi stengtis užkirsti kelią socialinei rizikai (arba jos padariniams), o tada stengtis sugrąžinti asmenį į buvusią padėtį;

4) *patikimumo*, kuris įpareigoja valstybę palaikyti patikimą ir ilgalaikę bei stabilią socialinės apsaugos sistemą. Šio principo esmė – valstybė turi imtis visų priemonių, kad teisė į socialinės apsaugos išmoką būtų užtikrinta ja besinaudojantiems asmenims. Nors autoriai pripažįsta, kad šis principas labiau atspindi ekonominį aspektą, tačiau ir socialinės apsaugos teisės požiūriu jo veikimas akivaizdus. Pirmiausia autoriai turi omeny tai, kad remiantis šiuo principu teisė į socialinės apsaugos išmokas reikėtų laikyti teise į nuosavybę.

⁵² VONK, Gijsbert; ir TOLLENAAR, Albertjan. Research Plan and Outline of the Book. Iš *Social Security as a Public Interest: A Multidisciplinary Inquiry into the Foundations of the Regulatory Welfare State*. Antwerp: Intersentia, 2010, p. 1-18.

Tai uždeda pareigą valstybėms kiekvienu atveju įvertinti, ar ekonominių prižasčių nulemti socialinės apsaugos sistemos pakeitimai nepažeidžia asmenų įgytų teisių. Matoma, kad šie autoriai prie socialinės apsaugos principų priskiria naują principą, kuris kitų autorių dar nėra pripažįstamas esminiu socialinės apsaugos principu. Taigi šiuo atveju jį galima laikyti nuosavybės teisės apsaugos principo veikimu, nes patikimumas pirmiausia siejamas su įgytų teisių apsauga. Kaip tik šį aspektą ir pabrėžia aptariamieji autoriai;

5) *solidarumo*, kuris suprantamas kaip sistema, kurioje „stipresnis“ individas prisideda prie „silpnesnio“ poreikių tenkinimo. Manoma, kad socialinės apsaugos sistema bent iš dalies turėtų būti grindžiama įvairių grupių tarpusavio atsakomybe ir bendradarbiavimu. Akivaizdu, kad solidarumo principas yra populiariausias, jį nurodo įvairūs autoriai. Tačiau, skirtingai nei kitais atvejais, aptariamieji autoriai ypač pabrėžia tai, kad solidarumas gali būti suprantamas kaip prievartinis, kai šalia valstybės priverstinai įpareigojami dalyvauti darbdaviai ir darbuotojai;

6) *lygybės ir nediskriminacijos* principai, taip pat visuotinai pripažįstami socialinės apsaugos principu. Autoriai, priešingai nei kai kurie lietuvių autoriai, lygybę ir nediskriminaciją pateikia kaip bendrą principą. Kadangi nediskriminavimas uždeda pareigą valstybei nesukurti tokių nuostatų, kurios nepagrįstai skirtų vieną grupę nuo kitos, galima teigti, kad kartu kyla pareiga išlaikyti visų asmenų lygybę. Taigi yra visiškai pagrįsta ir tikslinga šiuos du aspektus nagrinėti kaip vieną lygybės ir nediskriminacijos principą;

7) *tinkamo ir efektyvaus vadovavimo* principas reiškia, kad socialinės apsaugos sistemos kaip ypatinga visuomenės sritis turėtų būti organizuojama ir valdoma veiksmingai, skaidriai ir be išankstinių nuostatų kurios nors vienos grupės atžvilgiu. Šis principas taip pat reikalauja, kad socialinės apsaugos sistemos elementai būtų nustatomi valstybės leidžiamuose visuotinai privalomuose teisės aktuose. Pabrėžtina, kad šis principas turėtų būti laikomas ne principu, bet tiesioginiu socialinės apsaugos požymiu. Taip pat galima atkreipti dėmesį, kad nors šis principas ir nėra visuotinai pripažįstamas kaip

socialinės apsaugos principas, jo esmė artima ir rusų autorių skiriamam socialinės apsaugos privalomumo principui.

Apibendrinat įvairių socialinės apsaugos teisės mokyklų ir autorių pateiktas socialinės apsaugos principų sistemas, jų sampratas ir veikimą, reikėtų pripažinti, kad nepaisant pirmiausia į akis krintančių skirtybių dauguma esminių principų atitinka vienas kitą ir yra pripažįstami įvairių autorių. Tai, kad dalis principų yra pripažįstami ir panašiai interpretuojami (nors ir apibūdinami skirtingais terminais) visiškai skirtingų socialinės apsaugos teisės mokyklų atstovų, leidžia šiuos principus laikyti esminiais socialinės apsaugos teisėje.

Nors tenka pripažinti, kad neįmanoma sudaryti bendro socialinės apsaugos sistemos principų sąrašo, tinkamo visų tradicijų socialinės apsaugos teisei, tačiau atsižvelgiant į įvairių principų pripažinimo ir reikšmingumo lygį galima įvardyti pagrindinius socialinės apsaugos teisės principus ir sujungti juos į sistemą, atskiriant bendruosius, tarpšakinius, šakos ir atskirų institutų socialinės apsaugos teisės principus.

Prie bendrųjų teisės principų, turinčių ypatingą reikšmę socialinės apsaugos srityje, galima priskirti *asmenu lygybės principą*. Šis principas ir jo reikšmė socialinei apsaugai pripažįstamas bene plačiausiai. Jis tiesiogiai įtvirtinamas pamatiniuose teisės aktuose ir pabrėžiamas didžiosios dalies mokslininkų.

Prie tarpšakinių teisės principų, veikiančių socialinės apsaugos teisėje, galima priskirti *nuosavybės apsaugos principą*. Nors šis principas nėra nurodomas daugelio autorių (kai kurie autoriai pateikia teisėtų lūkesčių apsaugos principą), jo reikšmė tampa vis didesnė, ypač Lietuvos socialinės apsaugos reglamentavimui.

Reikšmingą dalį socialinės apsaugos teisės principų sistemoje sudaro šakiniai, socialinės apsaugos teisės principai. Prie tokių principų turėtų būti priskiriami: *solidarumo, universalumo (visuotinum), diferenciacijos, poreikių atspindėjimo, depolitizacijos, pakankamo apsaugos lygio, išmokų indeksavimo, finansavimo visuomeninėmis lėšomis principai*.

Be to, galima nurodyti svarbiausius atskirų socialinės apsaugos institutų principus, prie jų priskiriant esminius *paramos šeimai, socialinio draudimo privalomumo, teisingo įmokų ir išmokų santykio nustatymo, visapusiškos apsaugos nuo skurdo* ir kitus principus, darančius įtaką atskirų socialinės apsaugos sistemos elementų reguliavimui.

Kadangi šio darbo objektas yra pamatiniai socialinės apsaugos principai, toliau bus nagrinėjami ne visi principai, kuriuos galima laikyti svarbiais socialinės apsaugos teisės požiūriu. Tolesniam nagrinėjimui pasirinkti šie socialinės apsaugos principai, kuriuos, atsižvelgiant į jų visuotinį pripažinimą, galima iš tiesų laikyti pamatiniais:

1) *lygybės principas*, kuris priskirtinas prie bendrųjų teisės principų, tačiau jo taikymas turi specifinę išraišką socialinės apsaugos srityje;

2) *nuosavybės teisės apsaugos principas*, kuris yra specifinė bendresnio – teisėtų lūkesčių apsaugos – principo dalis ir priskirtinas prie tarpšakinių teisės principų; nors šis principas dar nėra visuotinai pripažintas kaip socialinės apsaugos teisės principas, jo taikymas socialinėje apsaugoje neišvengiamas;

3) *solidarumo principas*, kurio kaip šakinio socialinės apsaugos teisės principo reikšmė ir įtaka yra pripažinta plačiausiai;

4) *universalumo ir diferenciacijos principai*, kurie skirtingų autorių įvardijami skirtingai, bet iš esmės vienokia ar kitokia forma taip pat yra visuotinai pripažįstami kaip šakiniai socialinės apsaugos principai.

2. Nuosavybės teisės apsaugos principas

Nuosavybės teisės apsaugos principas ilgą laiką Lietuvoje nebuvo tiesiogiai siejamas su socialinės apsaugos teisėmis. Taip pat reikėtų pripažinti, kad tiek Lietuvos, tiek kitų valstybių (pavyzdžiui, Rusijos Federacijos) socialinės apsaugos teisės mokslo pateikiama principų sistema vis dar neapima nuosavybės teisės apsaugos principo kaip vieno iš socialinės apsaugos principų. Iki šiol nuosavybės teisės apsaugos principas dažniausiai traktuojamas kaip konstitucinis principas, o jo turinys paprastai atskleidžiamas nagrinėjant civilinės teisės institutą. Tačiau neabejotinai plėtojantis tiek teisės mokslui, tiek teisinei praktikai nuosavybės teisės turinys ir jos taikymo sritis plečiasi. Taigi po ilgą laiką besiformavusios atskirų valstybių konstitucinės praktikos, svarbiausia – Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos, galima vienareikšmiškai teigti, kad nuosavybės teisės apsaugos principas persikėlė ir į socialinės apsaugos teisės sritį, kurioje jis įgyja ganėtinai naują išraišką.

Lietuvoje nuosavybės teisė pirmiausia suprantama kaip konstitucinė teisė, tiesiogiai reglamentuojama Lietuvos Respublikos Konstitucijos, kurios 23 straipsnis nustato: „Nuosavybė neliečiama. Nuosavybės teises saugo įstatymai. Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama.“ Kadangi Lietuvoje nuosavybės teisės apsaugos principas socialinės apsaugos teisės sferoje susiformavo kaip šio konstitucinio principo išraiška, būtina išanalizuoti, kaip yra aiškinamas nuosavybės teisės ir jos neliečiamumo (apsaugos) konstitucinis aspektas ir kokie yra šio aiškinimo ypatumai kalbant apie socialinės apsaugos išmokas ar teisę į jas. Tačiau iš anksto pastebėtina ir tai, kad Konstitucinio Teismo praktikai itin didelę reikšmę turėjo ir tarptautiniu mastu įtvirtinta nuosavybės teisės apsauga. O šiuo atveju reikėtų kalbėti apie Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją⁵³ (toliau – Konvencija) ir jos Pirmajame protokole⁵⁴ įtvirtintą nuosavybės apsaugos principą. Konvencijos

⁵³ *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987; 2000, Nr. 96-3016; 2011, Nr. 156-7390.

⁵⁴ *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 15-386.

nuostatos, įtvirtinančios šį principą, yra vienos iš plačiausiai aiškinamų ir interpretuojamų Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje. Tai taip pat pasakytina ir apie šio Teismo nagrinėtas bylas dėl atskirų socialinės apsaugos išmokų, kuriose ne kartą buvo remtasi Pirmojo protokolo 1 straipsniu. Taigi pirmiausia reikėtų pateikti Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) formuluojamą požiūrį į nuosavybės teisės apsaugą socialinės apsaugos sistemoje, ir po to tirti, nors kol kas dar negausią, bet reikšmingą Konstitucinio Teismo praktiką šiuo klausimu.

2.1. Nuosavybės teisės apsaugos principo samprata Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje

Konvencijos Pirmajame protokole nustatyta: „Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tik įstatymo nustatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais. Tačiau ankstesnės nuostatos jokia būdu neriboja valstybės teisės taikyti tokius įstatymus, kokius, jos manymu, jai reikalingi, kad ji galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ar baudų mokėjimą.“

EŽTT nagrinėdamas pirmąsias atitinkamas bylas suformavo standartinį požiūrį į Pirmąjį protokolą ir ne kartą yra pakartojęs, kad Pirmojo protokolo 1 straipsnis, įtvirtinantis teisę į nuosavybę, iš esmės talpina tris atskiras taisykles. Pirmoji, išreikšta pirmajame 1 straipsnio sakinyje, yra bendro pobūdžio ir nustato bendrą principą, kad asmuo turi teisę nevaržomai naudotis savo nuosavybe. Antroji taisyklė apima principą, kad nuosavybė gali būti paaimama, tačiau tik esant tam tikroms sąlygoms. Trečioji taisyklė, įtvirtinta 1 straipsnio antrajame paragrafe, nustato valstybės teisės kontroliuoti nuosavybės taikymą, atsižvelgiant į viešąjį interesą. Kaip pabrėžia EŽTT, antroji ir trečioji taisyklės visada turi būti taikomos ir aiškinamos atsižvelgiant į bendrąją teisės į

nuosavybę taisykle⁵⁵. Taigi daugumoje savo bylų EŽTT stengiasi remtis tam tikra sistema ir aiškindamasis, ar buvo pažeista teisė į nuosavybę, kelia tokius klausimus:

– pirma, ar nagrinėjamas atvejis apskritai patenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį;

– antra, ar tikrai egzistuoja teisėta pretenzija į tam tikrą nuosavybę;

– trečia, ar tos teisės taikymas buvo pažeistas ar apribotas, jei taip, ar toks apribojimas atitinka viešojo intereso principą ir įstatymų nustatytas sąlygas.

Kalbant apie socialinę apsaugą, ypač reikšmingas yra pirmasis elementas, tai yra EŽTT tenka argumentuoti, ar atskiri atvejai, susiję su teise į įvairias socialinės apsaugos išmokas, patenka į Pirmojo protokolo sritį, ar ne. Nes tik tuo atveju, kai konkreti išmoka yra priskiriama Pirmojo protokolo taikymo sričiai, ją galima vertinti kaip nuosavybę ir toliau nagrinėti, ar nebuvo pažeistos teisės į ją.

2.1.1. Socialinės apsaugos išmokų priskyrimas Pirmojo protokolo taikymo sričiai

EŽTT požiūris į atskiras socialinės apsaugos sritis ir jų santykį su nuosavybės teise formavosi ilgą laiką. Kadangi priėmus Konvenciją socialinės teisės nebuvo tiesiogiai į ją įtrauktos, peticijos dėl socialinių teisių gynimo buvo atmetamos⁵⁶. Tačiau EŽTT pradėjęs aiškinti Konvencijoje nustatytas teises plačiau, į teismo jurisprudenciją pateko ir socialiniai klausimai, tarp jų ir peticijos, susijusios su socialinės apsaugos išmokomis. Pirmiausia buvo aiškiai suformuluotas principas, kad tos išmokos, kurios yra paremtos įmokų mokėjimu, patenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį (pavyzdžiui, 1974 m.

⁵⁵ COUSINS, Mel. *The European Convention on Human Rights and Social Security Law*. Antwerp: Intersentia, 2008, p. 18.

⁵⁶ JOČIENĖ, Danutė. Social Rights in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights. *Teisė*, 2008, t. 66 (2), p. 22.

gruodžio 16 d. byla *Müller v. Austria* 5849/72)⁵⁷. Šis principas buvo vienodai aiškinamas tiek Europos žmogaus teisių komisijos⁵⁸, tiek EŽTT. Be to, E. Švilpaitė atkreipia dėmesį, kad kurį laiką EŽTT praktika buvo siejama su galimybe aiškiai identifikuoti konkretaus asmens nuosavybės dalį pensijų fonduose, tai yra buvo reikalaujama asmens įmokų ir išmokų aiškios sąsajos kriterijaus⁵⁹. Kaip pastebi ši autorė, Europos žmogaus teisių komisija pirmiausia aiškiai skyrė dvi pensijų sistemas. Pirmoji sistema – kai mokant įmokas yra sukuriami individuali fondo dalis, kuri leidžia tiksliai nustatyti išmokos dydį. Antroji sistema – kai sumokėtų įmokų ir išmokos santykis negali būti aiškiai nustatytas. Pirmoji sistema yra kaupiamoji, todėl šios sistemos išmokos be jokių abejonių iš pat pradžių buvo priskiriamos nuosavybės teisei. Tačiau ir antroji sistema, kuri remiasi solidarumo principu ir negarantuoja konkretaus išmokos dydžio, o tik suteikia atitinkamą lūkestį gauti išmoką, vėliau taip pat buvo pripažinta kaip sukurianti asmens teisę į nuosavybę⁶⁰.

Tačiau požiūris į neįmokines socialinės apsaugos išmokas skyrėsi. Pirmiausia Europos žmogaus teisių komisija laikėsi nuomonės, kad neįmokinės išmokos nepatenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį⁶¹, tačiau EŽTT galiausiai suformavo kitokį požiūrį, ir 1996 m. rugsėjo 16 d. sprendime *Gaygusuz v. Austria* 17371/90⁶² sąlygiškai išplėtė Pirmojo protokolo taikymo sritį ir neįmokinėms išmokoms. Šioje byloje EŽTT nustatė, kad neįmokinė nedarbo

⁵⁷ *Yearbook of the European Convention on Human Rights 1974*. Strasbourg: Council of Europe, Directorate of Human Rights, 1976, p. 374-386.

⁵⁸ Pagal Konvencijos, priimtos 1950 m., 19 straipsnį buvo įkurti du specialūs organai – Komisija ir Teismas, kurie pradėjo savo veiklą atitinkamai 1954 m. ir 1959 m. 1998 m. Komisija buvo panaikinta ir sukurtas nuolat veikiantis Teismas (EŽTT), kurio jurisdikcija privaloma ir kuris pagal Konvencijos 46 straipsnį jau turi teisę priimti valstybėms privalomus sprendimus. Jočienė D. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis. Iš: JOČIENĖ, Danutė. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis. *Jurisprudencija*, 2007, nr. 7(97), p. 17-27.

⁵⁹ ŠVILPATĖ, Eglė. Neišnaudotos galimybės: nuosavybės apsauga pagal Europos žmogaus teisių apsaugos konvencijos Pirmąjį protokolą. *Justitia*, 2005, nr. 2, p. 49.

⁶⁰ EŽTT 2002 m. birželio 11 d. sprendimas byloje Nr. 36042/97, *Willis v. United Kingdom*.

⁶¹ COUSINS, Mel. *The European Convention on Human Rights and Social Security Law*. Antwerp: Intersentia, 2008, p. 19.

⁶² EŽTT 1996 m. rugsėjo 16 d. sprendimas byloje Nr. 17371/90, *Gaygusuz vs. Austria*.

išmoka ir neįmokinė specialiosios pagalbos išmoka (vok. *Notstandshilfe*), nors ir būdamos tik netiesiogiai susijusios su įmokomis, visgi patenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį (šios dvi išmokos galėjo būti mokamos tam tikrą laikotarpį pakeičiant neįgalumo pensiją, kuri tiesiogiai priklausė nuo įmokų). Ir toliau EŽTT laikėsi šios tendencijos ir daugelyje savo sprendimų nurodė, kad Pirmojo protokolo taikymo sritis iš esmės nepriklauso nuo to, ar socialinės apsaugos išmoka yra įmokinė, ar ne⁶³. Ypač svarbus šiuo atžvilgiu EŽTT sprendimas buvo priimtas 2005 m. liepos 6 d. byloje *Stec and Others v. United Kingdom* 65731/01 ir 65900/01⁶⁴. Minėtoje byloje buvo sprendžiama dėl Jungtinės Karalystės neįmokinių išmokų, mokamų nelaimingų atsitikimų darbe atveju, kurios buvo finansuojamos iš valstybės biudžeto ir nepriklausė nuo jokių socialinio draudimo įmokų, nors teisė į ją buvo siejama su darbuotojo statusu (teisę gauti šią išmoką turėjo darbuotojai ar buvę darbuotojai, kurie neteko darbinių pajamų dėl nelaimingo atsitikimo darbe ar profesinės ligos). Šiame sprendime EŽTT galutinai suformavo savo požiūrį į neįmokines socialinės apsaugos išmokas ir tam tikra prasme užkirto kelią tolimesnei tokio požiūrio kritikai. Kaip tik dėl to, kad iki tol, nepaisant jau esamų EŽTT sprendimų, trūko aiškios ir konkrečios Teismo pozicijos, ypač – jos pagrindimo, EŽTT šioje byloje nusprendė iš naujo peržiūrėti neįmokinių išmokų priskyrimo Pirmojo protokolo taikymo sričiai klausimą ir suformuoti pagrįstą ir aiškią poziciją.

EŽTT nurodė, kad per ilgą bylų praktiką aiškiai susiformavo Teismo pozicija, jog socialinės apsaugos išmokos, paremtos įmokų mokėjimu, iš principo negali būti vertinamos kitaip nei privačios draudimo schemas (kurioms, be jokios abejonės, yra taikomas nuosavybės teisės apsaugos principas). Be to, ilgainiui EŽTT pasisakė, kad ir neįmokinės išmokos turi tą

⁶³ EŽTT 2002 m. lapkričio 26 d. sprendimas byloje Nr. 36541/97, *Buchen v. Czech Republic*; EŽTT 2003 m. rugsėjo 30 d. sprendimas byloje Nr. 40892/98, *Koua Poirrez v. France*; EŽTT 2002 m. birželio 4 d. sprendimas byloje Nr. 34462/97 *Wessels-Bergervoet v. Netherlands*; EŽTT 2003 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje Nr. 44658/98, *Van den Bouwhuijsen and Schuring v. Netherlands*.

⁶⁴ EŽTT 2006 m. balandžio 12 d. sprendimas byloje Nr. 65731/01 ir 65900/01, *Stec and Others v. United Kingdom*.

patį ekonominį pobūdį, taigi Konvencijos prasme negali būti traktuojamos skirtingai. Įvairiose valstybėse egzistuoja didelė socialinės apsaugos išmokų įvairovė: vienos priklauso nuo įmokų mokėjimo į specialiai organizuotus fondus, kitos – nuo įmokų mokėjimo laikotarpio, didelė dalis yra mokama ir iš valstybės biudžeto, finansuojamo iš bendrųjų mokesčių, tačiau visos šios išmokos atspindi individualią ekonominę asmens teisę įstatymo ar sutarties numatytais atvejais šias išmokas gauti. Tik formalus atsižvelgimas į išmokų finansavimo būdą ir visiškai minėto jų esmės bendrumo nepaisymas neleidžia nuosavybės teisės apsaugos taikyti nustatyti tik įmokinių išmokų atžvilgiu. Kitos išmokos negali būti diskriminuojamos kitų išmokų sprendžiant klausimą dėl jų, kaip nuosavybės, statuso. Reikėtų atsižvelgti ir į tai, kad net ir neįmokinių išmokų gavėjai prisideda prie šių sistemų finansavimo mokėdami bendruosius mokesčius. Teismas taip pat pabrėžė, kad šiuolaikinėje valstybėje didelė dalis asmenų visą ar dalį savo gyvenimo priklauso nuo vienokių ar kitokių formų socialinės apsaugos išmokų ir šiai situacijai valstybės yra suteikusios įstatymine, aiškiai apibrėžtą formą ir statusą. Taigi bet kokia išmoka, jei jos gavėjas atitinka nustatytas sąlygas, yra suprantama kaip ekonominė teisė. Kaip tik tokia situacija, kai asmuo turi pagrįstą teisę į socialinės apsaugos išmoką, suponuoja reikalavimą šią teisę ginti, tam pasitelkiant ir Konvenciją bei jos Pirmąjį protokolą. EŽTT suformulavo aiškia taisyklę, kad bet kuri socialinės apsaugos išmoka gali ir turi būti vertinama kaip nuosavybė Pirmojo protokolo kontekste. Kartu Teismas tiesiogiai nurodė, kad ši taisyklė turi būti taikoma, nors ankstesnėje Teismo praktikoje galėjo pasitaikyti kiek kitokių šio principo interpretacijų.

Be to, galima pastebėti tendenciją, kad EŽTT yra linkęs ir toliau plėsti Pirmojo protokolo taikymo sritį socialinės apsaugos išmokų atveju. Tam tikrais atvejais teisė į nuosavybę jau yra pripažįstama ne tik toms socialinės apsaugos išmokoms, kurios turi piniginę išraišką, bet ir socialinėms lengvatoms ar privilegijoms. Pavyzdžiui, viename iš naujausių 2010 m. rugpjūčio 12 d.

sprendime byloje *Privalikhin v. Russia* 38029/05⁶⁵ EŽTT Pirmojo protokolo aspektu vertino pareiškėjo valstybės pareigūno teisės gauti nemokamą gyvenamąją vietą įgyvendinimą (vadinamoji socialinė nuoma, kuri gali būti laikoma specialia socialine lengvata tam tikrai kategorijai asmenų). Šiuo atveju pagal galiojantį įstatymą socialinės nuomos sutartis turėjo būti sudaryta per du mėnesius nuo asmens kreipimosi dienos, tačiau dėl valstybės ir vietos valdžios veiksmų (neveikimo) procedūra užtruko beveik trejus metus. Tokį ilgą pareiškėjo teisės įgyvendinimo uždelimą EŽTT laikė nepagrįstu, prieštaraujančiu nustatytam įstatyminiam reglamentavimui, taigi šioje byloje buvo pripažinta, kad valstybės veiksmai prieštaravo Pirmojo protokolo įtvirtintam teisės į nuosavybę principui.

Apibendrinant šio sprendimo esmę ir reikšmę tampa akivaizdi vienareikšmiška EŽTT pozicija, kad socialinės apsaugos išmokos (bet kokia jų forma) gali patekti į Pirmojo protokolo taikymo sritį. Žinoma, pats Pirmojo protokolo 1 straipsnis nesukuria teisės įgyti nuosavybę. Jis taip pat neužkerta kelio valstybėms pačioms spręsti, kokia forma jos apibrėš socialines išmokas ir kokio dydžio jas teiks. Tačiau jei jau valstybė savo įstatymais suteikia asmeniui teisę gauti atitinkamą socialinę išmoką (nepriklausomai nuo to, ar ji įmokinė, ar ne), tokie įstatymai turi būti vertinami kaip sukuriantys tam tikras turtines teises ir turtinius interesus, kurie akivaizdžiai patenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį. Atsižvelgiant į tokią Teismo poziciją galima teigti, kad nuosavybės teisės apsaugos principas gali būti taikomas visoms socialinės apsaugos išmokoms, jei jos yra įstatyminės, tai yra nustatytos įstatymais. Tačiau tos išmokos, kurios galėtų būti laikomos socialinės apsaugos išmokomis socialinės apsaugos sampratą aiškinant plačiai, bet nėra aiškiai nustatytos įstatymais, nepatenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį. Tai pasakytina apie tas socialines išmokas, kurios yra skiriamos individualiai, priklausomai nuo savarankiško tam tikrų institucijų (dažniausiai vietos valdžios ar bendruomenės organų) sprendimo.

⁶⁵ EŽTT 2010 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje Nr. 38029/05, *Privalikhin v. Russia*.

2.1.2. Teisės į socialinės apsaugos išmokas, kaip teisės į nuosavybę, įgyvendinimas

Socialinės apsaugos išmokų priskyrimas Pirmojo protokolo taikymo sričiai yra tik vienas iš EŽTT pozicijos elementų, kuris sukėlė tolesnes diskusijas ir poreikį detaliau tirti išmoką kaip nuosavybę. Taigi, nepaisant bendro požiūrio, kad socialinės apsaugos išmokos yra vertinamos kaip nuosavybė, kiekvienu konkrečiu atveju turėtų būti sprendžiama, ar asmuo, kuris reiškia pretenzijas į vieną ar kitą išmoką ar jos dydį, iš tiesų turi teisę į tą išmoką kaip teisę į nuosavybę. Iš to, kas pasakyta anksčiau, yra akivaizdu, kad EŽTT laikosi tvirtos nuomonės, jog įstatymiškai pagrįsta teisė į socialinės apsaugos išmoką (kai gavėjas atitinka nacionalinių įstatymų nustatytas sąlygas) gali būti vertinama kaip teisė į nuosavybę Pirmojo protokolo prasme. Tačiau, kaip minėta, pats Pirmasis protokolas savaime nesukuria teisės įgyti nuosavybę. Taigi kiekvienu konkrečiu atveju turėtų būti vertinama, ar asmuo turi pakankamą pagrindą į išmoką kaip nuosavybę tam, kad jo atveju būtų galima taikyti Pirmojo protokolo įtvirtintą nuosavybės apsaugos principą. Vadinas, sprendžiant klausimą dėl išmokos skyrimo ar neskyrimo ir nuosavybės teisės pažeidimo neišvengiamai tenka atsižvelgti į nacionalinius įstatymus ir padėti vertinti per jų prizmę. Šiuo atžvilgiu EŽTT praktika yra gana įvairi ir aiškaus vienareikšmio atsakymo, kuris tiktų visiems atvejams, nėra.

Vienose bylose EŽTT yra aiškiai konstatavęs, kad tais atvejais, kai asmuo negauna socialinės apsaugos išmokos (nutraukiamas išmokos mokėjimas) remiantis nacionaliniais įstatymais, Pirmojo protokolo nuostatos nėra taikomos, tai yra asmuo apskritai neturi nuosavybės teisės. Pavyzdžiui, vienoje iš tokių bylų⁶⁶ pareiškėjai, dirbę baleto šokėjais buvusioje Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, gavo specialią pašalpą šios srities artistams, baigusiems karjerą. Tačiau po Vokietijos susijungimo, pagal Susijungimo sutarties nuostatas, šių pašalpų mokėjimas buvo nutrauktas. Tai suteikė progą pareiškėjams teigti, kad jų teisės į nuosavybę buvo pažeistos. EŽTT nustatė,

⁶⁶ EŽTT 2005 m. rugsėjo 1 d. sprendimas byloje Nr. 290/03, *Adam and Others v. Germany*.

kad tos teisės, kurias turėjo buvusios Vokietijos Demokratinės Respublikos piliečiai, buvo peržiūrėtos iš naujo Susijungimo sutartimi ir kitais atitinkamai priimtais naujais teisės aktais, kurie ir nustatė, kurios teisės (tarp jų ir teisės į nuosavybę) bus įgyvendinamos po susijungimo. Taigi EŽTT nusprendė, kad Susijungimo sutartimi apskritai panaikinus tokios rūšies išmokas kaip pašalpos buvusiems baletu artistams, pareiškėjai nuo naujo teisinio reguliavimo įsigaliojimo momento nebeturi teisės į šias pašalpas kaip teisės į nuosavybę. Šiuo atveju akivaizdžiai matoma EŽTT nuostata aiškinant, ar asmuo turi teisę į nuosavybę ir ar ta teisė buvo pažeista, tiesiogiai remtis galiojančiu nacionaliniu teisiniu reglamentavimu. Be to, šis sprendimas leidžia teigti, kad valstybė yra laisva priimti tokius sprendimus, kuriais yra visai panaikinama kuri nors socialinės apsaugos išmoka, ir tokia padėtis pati savaime nelaikoma teisės į nuosavybę pažeidimu.

Kitoje byloje⁶⁷ pareiškėjui buvo nutraukta mokėti speciali išmoka, skiriama buvusiam karo veteranui, ir šią situaciją pareiškėjas vertino kaip jo teisės į nuosavybę pažeidimą. Pareiškėjui kurį laiką buvo suteiktas karo veterano statusas ir sulaukęs pensinio amžiaus, be išstarnauto laiko pensijos, jis gavo specialią karo veterano išmoką (lenk. *dodatek kombatancki*) kaip pirmosios pensijos priedą. Tačiau nuo 1991 m., priėmus nacionalinių teisės aktų pakeitimus, karo veterano statusas jam buvo panaikintas ir atitinkamai buvo nutrauktas specialiosios išmokos mokėjimas. EŽTT pripažino, kad tokia specialioji karo veterano išmoka iš tiesų patenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį, taigi teisė į ją gali būti vertinama kaip teisė į nuosavybę. Tačiau EŽTT atkreipė dėmesį į tai, kad pagal nacionalinius teisės aktus pareiškėjas nebeatitiko nustatytų sąlygų veterano statusui turėti ir atitinkamai neteko teisės į su tuo susijusią piniginę privilegiją. Vadinasi, šiuo atveju asmuo nebeturi įstatyminio pagrindo reikalauti atitinkamos išmokos ir atitinkamai jos mokėjimo nutraukimas negali būti laikomas teisės į nuosavybę pažeidimu. Nors ši specialioji išmoka buvo mokama kaip priedas prie išstarnauto laiko pensijos (įmokinio pobūdžio išmoka), EŽTT pabrėžė, kad Pirmojo protokolo

⁶⁷ EŽTT 1999 m. birželio 15 d. sprendimas byloje Nr. 34610/97, *Domalewski v. Poland*.

prasmė nėra garantuojamas konkretus išmokos dydis, taigi tai, kad nutraukus papildomos išmokos mokėjimą sąlygiškai sumažėjo bendras gaunamos pensijos dydis, negali būti laikoma teisės į nuosavybę pažeidimu, nes ta dalis pensijos, kuri yra įmokinė ir nesusijusi su karo veterano statusu, nepakito.

Šioje byloje išvelgtinas ir kitas aiškiai suformuluotas EŽTT principas, kad Pirmojo protokolo garantuojama nuosavybės teisės apsauga jokių būdu neužtikrina vienokio ar kitokio socialinės apsaugos išmokos dydžio ar savaime neriboja galimybės valstybei vienu ar kitu atveju tokią išmoką mažinti. Šis EŽTT požiūris į socialinių išmokų konkrečius dydžius ilgainiui nusistovėjo ir buvo ne kartą pakartotas kitose bylose (pavyzdžiui, 1999 m. birželio 1 d. byla *Skorkiewicz v. Poland* 39860/98⁶⁸; 2000 m. spalio 12 d. byla *Janković v. Croatia* 43440/98⁶⁹; 2000 m. kovo 2 d. byla *Schwengel v. Germany* 52442/99⁷⁰).

Kaip matyti iš aptartų atvejų, EŽTT, sprenddamas klausimus dėl nuosavybės teisės pažeidimo socialinės apsaugos išmokų srityje, net ir pripažindamas, kad šios išmokos patenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį, kiekvienu konkrečiu atveju vertina tai, ar buvo apribota teisė naudotis nuosavybe, jei taip, ar toks apribojimas yra pagrįstas viešojo intereso ir ar atitinka įstatymų nustatytas sąlygas. Tik visų šių aplinkybių vertinimas leidžia nustatyti, ar teisė į nuosavybę buvo pažeista. Siekiant aptarti formuojamą poziciją šiais aspektais, galima nurodyti keletą sričių, kuriose EŽTT išreiškė savo poziciją, kaip antai prievolė mokėti socialinio draudimo įmokas, gyvenamosios vietos reikalavimas ir išmokų apskaičiavimas. Šioje dalyje plačiau nebus nagrinėjamas asmens pasirinkimo laisvės aspektas, tačiau pabrėžtina, kad EŽTT ne kartą yra vartojęs šį aspektą sprenddamas klausimą dėl atskiro asmens teisės į nuosavybę ir visuomenės intereso santykio⁷¹.

⁶⁸ EŽTT 1999 m. birželio 1 d. sprendimas byloje Nr. 39860/98, *Skorkiewicz v. Poland*.

⁶⁹ EŽTT 2000 m. spalio 12 d. sprendimas byloje Nr. 43440/98, *Janković v. Croatia*.

⁷⁰ EŽTT 2000 m. kovo 2 d. sprendimas byloje Nr. 52442/99, *Schwengel v. Germany*.

⁷¹ Pavyzdžiui, 2006 m. spalio 10 d. byloje Nr. 67070/01, *Sali v. Sweden* pareiškėjas, būdamas šeimos įmonės bendrasavininkiu, negalėjo gauti nedarbo draudimo išmokos. EŽTT nurodė, jog šiuo atveju turi būti sprendžiamas santykio tarp asmens teisės į nuosavybę ir visos visuomenės intereso klausimas, ir pripažino, kad valstybės organizuojama paramos nuo

2.1.2.1. Prievolė mokėti socialinio draudimo įmokas

EŽTT teko gana išsamiai nagrinėti atvejus, kai vienaip ar kitaip buvo abejojama valstybės uždėta pareiga atskiroms asmenų grupėms mokėti socialinio draudimo įmokas ir taip finansuoti socialinės apsaugos schemas. Viena iš tokių bylų – 2005 m. rugsėjo 8 d. *Ackermann and Fuhrmann v. Germany* 71477/01⁷², kurioje pareiškėjai privataus sektoriaus darbuotojai kvestionavo pareigą privalomai draustis socialiniu draudimu. Pareiškėjai reikalavo teisės privalomai nedalyvauti socialinio draudimo schemeje ir nurodė, kad privalomas socialinis draudimas, kai asmuo negali išvengti pareigos mokėti įmokas į senatvės pensijų socialinio draudimo fondą, pažeidžia jo teises į nuosavybę Pirmojo protokolo prasme. Pareiškėjai tvirtino, kad jų lėšos, skiriamos privalomajam socialiniam draudimui, teiktų jiems daug didesnę finansinę naudą, jei jie turėtų galimybę jas investuoti į pačių pasirinktą privataus draudimo schemą. Tačiau EŽTT nurodė, kad Pirmojo protokolo 1 straipsnis aiškiai įtvirtina valstybių teisę nustatyti tam tikrus mokesčius ir įmokas. Vienintelis atvejis, kai mokesčiai ir įmokos galėtų būti laikomi priešingi Pirmojo protokolo ginamai nuosavybės teisei, būtų tada, jei tokios įmokos būtų nepagrįstai didelės ir sukurtų per sunkius finansinius išpareigojimus asmeniui ar iš esmės blogintų jo finansinę padėtį. EŽTT atkreipė dėmesį, kad pareiga mokėti socialinio draudimo įmokas yra valstybių socialinės politikos dalykas ir nustatant tokią pareigą yra siekiama užtikrinti tinkamą senatvės pensijų schemos funkcionavimą, kuris, beje, yra paremtas solidarumo ir socialinio teisingumo principais. Kadangi nagrinėjamu atveju valstybės nustatytos įmokos negali būti laikomos pernelyg didelėmis ir dėl to iš esmės pažeidžiančiomis asmens finansinę padėtį, pareiga jas mokėti negali būti laikoma teisės į nuosavybę pažeidimu. Minėto sprendimo kontekste matoma

nedarbo schema yra itin reikšminga visuomenei, o pareiškėjas turi visišką laisvę atsisakyti savo dalies bendroje įmonėje. Taigi, šiuo atveju atskiro asmens individuali teisė į nuosavybę tam tikru mastu gali būti veikiama valstybės, kadangi ši turi pareigą užtikrinti tinkamą visuomenės narių apsaugą nedarbo adveju.

⁷² EŽTT 2005 m. rugsėjo 8 d. sprendimas byloje Nr. 71477/01, *Ackermann and Fuhrmann v. Germany*.

EŽTT pozicija, kad socialinio draudimo įmokų privalomas rinkimas yra kišimasis į asmens nuosavybės teisę, bet jis yra visiškai pateisinamas Pirmojo protokolo normomis, nes pats dokumentas valstybėms šią galimybę suteikia.

Kitas įmokų aspektas buvo nagrinėjamas 2003 m. rugsėjo 16 d. byloje *Balaž v. Slovakia* 60243/00⁷³, kurioje pareiškėjas nurodė, kad pareiga mokėti socialinio draudimo įmokas pažeidžia jo teisę į nuosavybę atsižvelgiant į jo gaunamas mažas pajamas. Pareiškėjas buvo pensininkas ir jo vienintele pajamas sudarė gaunama senatvės pensija. Vienu metu pareiškėjas pradėjo vykdyti individualią veiklą (individualios veiklos licencija) ir kaip savarankiškai dirbantis asmuo privalėjo mokėti įmokas sveikatos ir pensijų draudimui, kurias sudarė nustatyto fiksuoto dydžio mėnesinės sumos. Pareiškėjas nurodė, kad jo pajamos iš savarankiškos veiklos yra itin mažos ir net nepadengia privalomų mokėti įmokų, dėl to yra pažeidžiamos jo teisės į nuosavybę. EŽTT, kaip ir anksčiau minėtoje byloje, nurodė, kad įmokų ir jų dydžių reguliavimas pažeistų Pirmojo protokolo nuostatas tik tuo atveju, jei jos sukurtų ypač (ir nepagrįstai) didelę naštą asmeniui. Taip pat EŽTT pabrėžė, kad įmokų dydžių reguliavimas yra išimtinai kiekvienos valstybės kompetencija, atsižvelgiant į jos bendrą socialinę ir ekonominę politiką. Taigi pats įmokų nustatymas visiškai atitinka visuomenės intereso paisymo aspektą. Nagrinėjamoje byloje EŽTT nemanė, kad įmokų dydžiai koku nors būdu ypač pažeidžia pareiškėjo finansinę padėtį (įmokų dydis buvo nustatomas remiantis praėjusių metų pareiškėjo gautomis pajamomis ir joms buvo taikomi pagal įstatymą minimalūs dydžiai), todėl ir valstybės poveikis asmens teisei į nuosavybę nepažeidė Pirmojo protokolo nuostatų.

Atitinkamai, tik dar griežčiau, išreikšta Teismo pozicija dėl įmokų dydžių 2004 m. gegužės 25 d. byloje *Frátric v. Slovakia* 51224/99⁷⁴. Šioje byloje pareiškėjas taip pat teigė, kad įmokų dydžiai yra neadekvatūs jo pajamoms, gaunamoms iš individualios veiklos. EŽTT sprendimu, jei asmuo mano, kad jo veikla yra nepakankamai pelninga ir negali padengti privalomų

⁷³ EŽTT 2003 m. rugsėjo 16 d. sprendimas byloje Nr. 60243/00, *Balaž v. Slovakia*.

⁷⁴ EŽTT 2004 m. gegužės 25 d. sprendimas byloje Nr. 51224/99, *Frátric v. Slovakia*.

socialinio draudimo įmoku, jis turi teisę apskritai nutraukti individualią veiklą ir nemokėti įmoku. Kadangi asmuo savanoriškai priima sprendimą tęsti individualią veiklą, tai įstatymiškai nustatytos įmokos negali būti laikomos pernelyg didele našta tokio asmens finansinei padėčiai.

2.1.2.2. Gyvenamosios vietos reikalavimas nustatant teisę į išmokas

Teisė gauti tam tikrą socialinės apsaugos išmoką priklausomai nuo gyvenamosios vietos (atitinkamai – apribojimas teisės gauti išmoką, jei asmuo gyvena kitoje valstybėje ar išvyksta gyventi į kitą valstybę) ne kartą buvo interpretuojama EŽTT. Tiesa, daugeliu atvejų šis gyvenamosios vietos aspektas buvo nagrinėjamas bylose, kuriose buvo remiamasi Konvencijos 14 straipsniu, įtvirtinančiu nediskriminavimo principą. Tačiau atskirais atvejais teisės į išmoką ribojimas gyvenamosios vietos pagrindu buvo analizuojamas ir Pirmojo protokolo 1 straipsnio aspektu. EŽTT suformavo bendrą aiškia taisyklę, kad jei asmuo netenka teisės gauti tam tikrą išmoką dėl to, kad persikelia gyventi į kitą valstybę, Pirmojo protokolo nuostatos nepažeidžiamos. Pavyzdžiui, 2003 m. spalio 9 d. byloje *Čekic and Others v. Croatia* 15085/02⁷⁵ pareiškėjai reikalavo paskirti pensines išmokas už laikotarpius, kuriuos jie gyveno ne Kroatijos teritorijoje (teritorija tuo metu buvo užimta kitos valstybės ir joje galiojo kitos valstybės teisės aktai, tarp jų ir socialinės apsaugos įstatymai), nes tai, kad jiems gyvenant kitoje valstybėje nebuvo mokamos pensijos, pažeidė jų teisę į nuosavybę. Tačiau EŽTT šiuo atveju nepripažino, kad asmenų teisės į nuosavybę buvo pažeistos, nes Kroatijos įstatymai aiškiai nustatė, jog vienu metu asmuo negali gauti dviejų tokio paties pobūdžio išmokų. Tuo metu, kai pareiškėjai dėl gyvenamosios vietos negavo Kroatijos pensijos, jiems buvo mokamos kitos valstybės pensijos, o teritorijai grįžus į Kroatijos priklausomybę, nutrauktos pensijos iš karto buvo pradėtos mokėti. Taigi šiuo atveju EŽTT nustatė, kad asmens teisė į nuosavybę buvo ribojama

⁷⁵ EŽTT 2003 m. spalio 9 d. sprendimas byloje Nr.15085/02, *Čekic and Others v. Croatia*.

valstybės, tačiau tai buvo daroma esant įstatyminiam pagrindui, dėl to pati nuosavybės teisė nebuvo apribota ar pažeista.

Kitoje byloje *JW v. United Kingdom* 9776/82 (1983 m. spalio 3 d. sprendimas)⁷⁶ galima išvelgti Teismo poziciją, kad ne tik tie atvejai, kai išmoka yra neskiriama ar nutraukiama mokėti gyvenant kitoje valstybėje, nepažeidžia Pirmojo protokolo, bet taip pat galimi ir tokie atvejai, kai asmenims, gyvenantiems kitoje valstybėje, nustatomos skirtingos atitinkamo pobūdžio išmokų skaičiavimo taisyklės. Šioje byloje pareiškėjai, gaunantys Jungtinės Karalystės pensijas, bet gyvenantys Australijoje, teigė, kad jų teisę į nuosavybę pažeidžia toks teisės aktų reguliavimas, kai jų gaunama pensija nesikeičia (nepadidinama) atsižvelgiant į gyvenimo lygį Jungtinėje Karalystėje (tuo tarpu asmenims, gyvenantiems Jungtinėje Karalystėje, tokios pačios rūšies pensijos buvo indeksuojamos). Šiuo atveju buvo aiškiai pabrėžta, kad Pirmasis protokolas negarantuoja teisės į tam tikro konkretaus dydžio išmoką. Be to, tam, kad asmens atžvilgiu teisė į tam tikrą išmoką būtų pripažįstama teise į nuosavybę, jis turi atitikti nacionalinių teisės aktų nustatytas sąlygas šiai išmokai gauti. Kadangi Jungtinės Karalystės teisės aktai aiškiai nustatė išmokų, mokamų kitoje valstybėje, skaičiavimo taisykles, pareiškėjų atveju tokie veiksmai nelaikomi jų teisės į nuosavybę pagal Pirmojo protokolo nuostatas pažeidimu.

Taigi kalbant apie gyvenamosios vietos nustatymo įtaką galima išvelgti tuos pačius esminius EŽTT formuluojamus principus, kuriais remiantis nustatoma, ar teisė į išmoką kaip teisė į nuosavybę yra pažeidžiama. Aiškus EŽTT sprendimų priėmimo principas – ar vienu ar kitu atveju buvo pažeista teisė į nuosavybę, turi būti sprendžiama remiantis nacionaliniais teisės aktais.

2.1.2.3. Socialinės apsaugos išmokų dydžio nustatymas

Nors EŽTT praktika, kad nei pati Konvencija, nei Pirmasis protokolas savaime nesuteikia teisės į konkretaus dydžio pensiją ar kitą socialinę išmoką, yra

⁷⁶ EŽTT 1983 m. spalio 3 d. sprendimas byloje Nr. 9776/82, *JW v. United Kingdom*.

pastovi ir nekintama, vis dėlto yra sprendžiama didelė dalis susijusių bylų, kuriose vienaip ar kitaip iškyla išmokos dydžio klausimas, ir EŽTT kiekvieną konkretų atvejį vertina individualiai. Kaip pavyzdį reikėtų paanalizuoti keletą Teismo sprendimų, kurių turinys galėtų atskleisti platesnį EŽTT požiūrį ir jo priimant sprendimus vartojamus argumentus.

Pirmiausia jau minėtoje *Müller v. Austria* byloje buvo nagrinėtas išmokos konkretaus dydžio klausimas. Šios bylos pareiškėjas Austrijos pilietis dirbo ir mokėjo socialinio draudimo įmokas Lichtenšteine. Dvišalė sutartis, sudaryta tarp šių valstybių, lėmė, kad į kai kurias pareiškėjo įmokas nebuvo atsižvelgta skaičiuojant jam pensinę išmoką. Pareiškėjas, žinoma, laikė, kad šiuo atveju yra pažeidžiama jo teisė į nuosavybę pagal Pirmąjį protokolą. Tačiau Europos žmogaus teisių komisijos požiūriu Pirmasis protokolas garantuoja tik teisę į atitinkamą fondo išmoką, bet ne konkretų tokios išmokos dydį. Taigi aiškiai skiriami du aspektai – pareiškėjo teisė į senatvės pensiją iš fondo, kuriam buvo mokėtos įmokos, kaip teisė į nuosavybę sutinkamai su Pirmuoju protokolu; ir pareiškėjo teisė į konkretų paskirtos pensijos dydį, kuri nebepatenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį. Skirtingai nei pensinių išmokų, gaunamų iš privačių draudimo fondų, valstybės organizuojamų visuomeninių pensijų fondų specifika lemia tai, kad valstybė, nustatydamą pensijų skyrimo ir mokėjimo taisykles, privalo atsižvelgti į visuomeninį tokios sistemos pobūdį ir įvertinti visos valstybės ekonominę situaciją. Pavyzdys būtų atvejis, kai dėl ekonominių veiksnių (defliacijos) pensijų dydžiai yra sumažinami, ir tokia situacija Europos žmogaus teisių komisijos požiūriu neturi nieko bendra su asmens teisės į nuosavybę įgyvendinimu. Taigi pagrįstas įstatymiškai ir faktiškai pensijų mažinimas negali būti laikomas Pirmojo protokolo nuostatų pažeidimu. Tiesa, Europos žmogaus teisių komisija nurodė, kad galimi atskiri atvejai, kai itin didelis pensijos dydžio sumažinimas galėtų lemti teisės į nuosavybę pažeidimą. Bet aptariamoje byloje buvo prieita prie nuomonės, kad pensijos sumažėjimas 30 procentų negali būti laikomas dideliu išmokos sumažinimu, taigi asmens teisės į nuosavybę pažeidimo klausimas negali būti keliamas.

Tokio požiūrio į konkretų išmokos dydį EŽTT laikėsi ir toliau. Pavyzdžiui, keliose bylose, kuriose buvo nagrinėjamas Suomijos įstatymų reglamentuotas pensijų mažinimas (2003 m. sausio 28 d. sprendimai bylose *MV and U-MS v. Finland* 43189/98⁷⁷ ir *Saarinen v. Finland* 69136/01⁷⁸). Suomijoje nuo 1995 metų asmeniui buvo skiriama dviejų dalių pensija: pirma dalis – darbinė pensija, skaičiuojama nuo buvusio darbo užmokesčio, ir antra dalis – nacionalinė pensija, kurios dydis priklausė nuo asmens amžiaus ir turimo darbo stažo; pirmoji pensijos dalis galėjo būti mažinama nacionalinės pensijos dydžiu, kad bendras abiejų pensijų dydis neviršytų 66 procentų buvusio asmens darbo užmokesčio. Dėl ekonominių politinių motyvų galiojantis įstatymas buvo pakeistas ir antroji pensijos dalis – buvusi nacionalinė pensija – pradėta skaičiuoti remiantis visiškai kitais kriterijais. Tai yra pereinamuoju laikotarpiu asmenims, kurių pajamos (kartu su darbo pensija) viršija tam tikrą lygį, nacionalinė pensija nebuvo mokama, o vėliau šios pensijos mokėjimas apskritai turėjo būti nutrauktas. Taigi pareiškėjai, dėl nacionalinės pensijos perskaičiavimo sumažėjus jų darbo pensijai, nurodė, kad tokia situacija pažeidė jų teisę į nuosavybę. EŽTT nagrinėdamas bylą pripažino, kad iš tiesų pensijos perskaičiavimas paveikė pareiškėjų turtines teises, tačiau pabrėžė, kad ši situacija turėtų būti vertinama kaip valstybės galimybė tam tikru mastu kontroliuoti asmens naudojimąsi nuosavybės teise pagal Pirmojo protokolo 1 straipsnio antrąjį paragrafą, kuris nustato, kad ankstesnės [Protokolo 1 straipsnio] nuostatos jokių būdu neriboja valstybės teisės taikyti tokius įstatymus, kokius, jos manymu, jai reikalingi, kad ji galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą. Kaip ir kitose bylose, vadovaudamasis jau suformuotais principais Teismas vertino situaciją keletu aspektų ir, pirma, pripažino, kad poveikis pareiškėjo teisei į nuosavybę, be jokios abejonės, atsirado galiojančių įstatymų pagrindu ir laikantis jų nuostatų. Antra, vertindamas, ar toks poveikis buvo daromas esant būtinybei apsaugoti visuomenės interesus, EŽTT pasisakė, kad pirmiausia pati

⁷⁷ EŽTT 2003 m. sausio 28 d. sprendimas byloje Nr. 43189/98, *MV and U-MS v. Finland*.

⁷⁸ EŽTT 2003 m. sausio 28 d. sprendimas byloje Nr. 69136/01, *Saarinen v. Finland*.

valstybė yra atsakinga už tinkamą situacijos įvertinimą, ir tik jei valstybės taikomos priemonės akivaizdžiai būtų nepagrįstos, būtų galima abejoti vienokio ar kitokio valstybės sprendimo pagrindimo visuomenės interesais teisėtumu. EŽTT nelaikė Suomijos sprendimo naujai sureguliuoti pensijų klausimą dėl pasikeitusios valstybės finansinės padėties priimtu peržengus pagrįstumo ir proporcingumo ribas, priešingai – manė, kad toks sprendimas yra pakankamai pagrįstas balansu tarp privataus ir visuomeninio interesų. Trečia, EŽTT laikė, kad asmens gaunamos pensijos dydžio sumažėjimas 10 procentų negali iš esmės pabloginti pareiškėjo padėties, taigi nėra pagrindo laikyti, kad jo teisė į nuosavybę buvo pažeista. Atsižvelgdamas į visus šiuos aspektus EŽTT priėmė sprendimą, kad nagrinėjamos bylos atveju Pirmojo protokolo nuostatos nebuvo pažeistos.

Minėtų trijų aspektų įtaką padeda geriau atskleisti ir 2004 m. spalio 12 d. byla *Kjartan Asmundsson v. Iceland* 60669/00⁷⁹, kurioje, beje, EŽTT priėmė sprendimą, kad asmens teisės į nuosavybę buvo pažeistos. Pareiškėjas dirbo dviejuose darbuose, viename iš jų patyrė nelaimingą įvykį ir jam buvo nustatytas 100 procentų nedarbingumas bei paskirta atitinkama neįgalumo pensija. Pagal tuo metu galiojusį įstatymą asmens nedarbingumo lygis buvo vertinamas atsižvelgiant tik į tą darbą, kurį jis dirbo (atliko) nelaimingo atsitikimo metu. Taigi pareiškėjas, net ir būdamas visiškai nedarbingas vienos darbinės veiklos atžvilgiu, galėjo toliau dirbti kitame darbe, kurio atžvilgiu jo nedarbingumas visai nebuvo vertinamas. Tačiau po kurio laiko galiojantis įstatymas buvo pakeistas ir buvo nustatyta, kad asmenų nedarbingumo lygis turi būti vertinamas ne vieno konkretaus darbo atžvilgiu, bet bendras. Atsižvelgiant į naują reglamentavimą, visų asmenų nedarbingumo lygiai buvo peržiūrėti, daugumos neįgalumo pensijų gavėjų nedarbingumo lygis sumažėjo ir kartu sumažėjo jų gaunamos pensijos. Minėtas pareiškėjas pateko į nedidelę grupę asmenų, kuriems dėl nedarbingumo lygio sumažėjimo pensijų mokėjimas buvo nutrauktas visiškai. Pareiškėjas tokį pensijos mokėjimo

⁷⁹ EŽTT 2004 m. spalio 12 d. sprendimas byloje Nr. 60669/00, *Kjartan Asmundsson v. Iceland*.

nutraukimą laikė teisės į nuosavybę pažeidimu ir kreipėsi į EŽTT. Teismas savo ruožtu, kaip ir daugeliu tokių atvejų, pripažino, kad pareiškėjui paskirtos pensijos nutraukimas iš tiesų laikytinas jo teisės naudotis savo nuosavybe paveikimu. Tačiau sprendžiamas, ar toks poveikis gali būti laikomas teisės į nuosavybę pažeidimu, EŽTT vertino visus minėtus aspektus. EŽTT nustatė, kad pensijos mokėjimas nutrauktas remiantis galiojančiais teisės aktais, taigi buvo būtina įvertinti, ar toks reguliavimas atitinka proporcingumo principą ir yra pagrįstas, tai yra ar tinkamai balansuoja atskiro asmens galimybę naudotis savo teise į nuosavybę ir viešąjį interesą. EŽTT nustatė, kad iš tiesų valstybės priimti įstatymo pakeitimai buvo nulemti poreikio subalansuoti pensijų fondo biudžetą ir išvengti jo deficito (buvo numatyta, kad asmuo, kuris gali visu krūviu dirbti kuriame nors darbe, tuo pat metu negalėtų gauti neįgalumo pensijos). Taigi, viena vertus, toks valstybės sprendimas galėtų būti vertinamas kaip objektyvus ir pagrįstas, orientuotas į socialinį teisingumą. Tačiau toliau analizuodamas situaciją EŽTT atkreipė dėmesį į dar vieną svarbų aspektą – tai yra ar valstybės veiksmai veikiant teisę naudotis nuosavybe iš esmės nepablogino asmens finansinės situacijos ir ar nebuvo jo atžvilgiu per griežti, sukeltys ypač neigiamų padarinių. Nagrinėdamas bylą šiuo aspektu EŽTT konstatavo, kad nors patys valstybės ketinimai subalansuoti deficitinį pensijų fondo biudžetą yra objektyvūs ir pagrįsti, tačiau jie sukėlė ypač sunkių finansinių padarinių vienai (nors ir nedidelei) grupei asmenų, tai yra tiems asmenims, kurie po nedarbingumo lygio peržiūrėjimo visiškai neteko gautos neįgalumo pensijos (nors didžiąjai pensijų gavėjų daliai jos nepakito arba sumažėjo tik tam tikra dalimi). Taigi EŽTT nustatė, kad pareiškėjas patyrė pernelyg didelį ir neproporcingą neigiamą poveikį, kuris net ir įvertinant valstybės siekį pagerinti visos visuomenės situaciją sukuriant veiksmingesnį socialinės apsaugos reguliavimą negali būti pateisinamas. Vadinas, šiuo atveju tinkamas visuomenės intereso ir atskiro asmens teisių balansas nebuvo tinkamas, ir pareiškėjo teisė į nuosavybę pagal Pirmąjį protokolą buvo pažeista. EŽTT netgi pabrėžė, kad situacija galėjo būti įvertinta kitaip, jei dėl

atitinkamo valstybės sprendimo pareiškėjo gaunama pensija būtų tik sumažėjusi, o ne visiškai nutrauktas jos mokėjimas.

Reikėtų aptarti ir tuos EŽTT nagrinėtus atvejus, kurie yra susiję su socialinės apsaugos išmokų sumažinimu ar nutraukimu atsižvelgiant į tai, kad asmuo tuo pačiu metu gauna kitas pajamas. EŽTT pateikiami argumentai gali būti itin aktualūs kitose šio tyrimo dalyse, vertinant Lietuvos Konstitucinio Teismo poziciją pensijų mažinimo klausimu. Vienoje iš bylų, *Hesse-Anger v. Germany* 45835/99⁸⁰, pareiškėjai buvo skirta našlės pensija. Šios pensijos mokėjimo metu pasikeitė įstatyminis reglamentavimas ir įstatymas numatė naują taisyklę, – kad asmeniui, tuo pačiu metu gaunančiam kurią nors kitą socialinės apsaugos išmoką, turinčiam darbinių pajamų ar turinčiam partnerį, su kuriuo yra bendras ūkis, našlės (našlio) pensija yra mažinama. Taigi pareiškėjai apsigyvenus kartu su partneriu ir pradėjus bendrą namų ūkį, jai mokamos našlės pensijos dydis buvo sumažintas. EŽTT nagrinėdamas šią bylą, kaip įprasta, nustatė, kad poveikis pareiškėjos teisei į nuosavybę buvo padarytas, ir neabejotinai tas poveikis buvo teisėtas, tai yra padarytas laikantis galiojančių teisės aktų. Tolesnis EŽTT žingsnis buvo įvertinti, ar valstybės veiksmai buvo proporcingi ir pagrįsti, siekiant tinkamo balanso tarp visuomenės intereso ir individualios asmens teisės. Analizuodamas šį aspektą EŽTT atkreipė dėmesį į tai, kad socialinės apsaugos schemas atitinka visuomenės solidarumo idėją ir yra organizuotos padėti pažeidžiamiausiems visuomenės nariams. Vertindamas naująjį Vokietijos našlių pensijų reglamentavimą EŽTT pabrėžė, kad keisdama reguliavimą valstybė turi visišką laisvę iš naujo įvertinti, kuriuos visuomenės narius ji laiko socialiai pažeidžiamais, tai yra gali kitaip nustatyti tas asmenų grupes, kurioms turi būti skiriama papildoma apsauga iš visuomeninių socialinės apsaugos fondų. Taigi EŽTT pripažino, kad nagrinėjamu atveju valstybės veiksmai buvo skirti tenkinti viešąjį interesą, ir pareiškėja nepatyrė nepagrįstai didelio neigiamo poveikio, todėl Teismas laikė, kad buvo pasiektas tinkamas balansas tarp visuomenės intereso ir asmens teisės į nuosavybę. Taip pat atkreiptinas

⁸⁰ EŽTT 2003 m. vasario 6 d. sprendimas byloje Nr. 45835/99, *Hesse-Anger v. Germany*.

dėmesys, kad šioje byloje EŽTT labai aiškiai pasisakė, jog nei Pirmasis protokolas, nei pati EŽTT suformuota praktika neleidžia kategoriškai teigti, kad kartą paskirtos pensijos, net jei jos yra įmokinės ir priklauso nuo asmens mokėtų įmokų, negali būti mažinamos ar kitaip veikiamos.

Kaip matyti, aptarta EŽTT praktika leidžia išvelgti keletą svarbių elementų, kaip yra vertinamas teisės į socialinės apsaugos išmoką ir teisės į nuosavybės teisę ryšys. Pirma, įvertinama, ar konkreti socialinės apsaugos išmoka iš viso patenka į Pirmojo protokolo taikymo sritį. Teisė į socialinės apsaugos išmoką, nepaisant to, ar jos atsiranda įmokiniu pagrindu, ar ne, patenka į nuosavybės teisės apsaugos principą. Antra, yra vertinama, ar konkretaus asmens teisė į konkrečią socialinės apsaugos išmoką buvo paveikta. Kaip minėta, pats teisės paveikimas dar nereiškia, kad ši teisė buvo pažeista. Juk ir Pirmasis protokolas leidžia daryti tam tikrą įtaką nuosavybės teisėms. Taigi logiškai išplaukia trečias žingsnis, – įvertinti, ar poveikis teisei į socialinę išmoką yra teisėtas ir pagrįstas. Šiuo atveju svarbūs du aspektai: ar poveikis asmens teisėms yra pagrįstas galiojančiais nacionaliniais teisės aktais, ir ar įstatyminiu reguliavimu, kuris paveikia asmens teisę, yra pasiektas tinkamas balansas tarp individualaus asmens teisių ir visuomenės intereso. Kaip matyti iš aptartų atvejų, EŽTT leidžia valstybėms priimti ir keisti nacionalinius įstatymus pagal jų poreikį, be to, EŽTT aiškiai įtvirtina nuostatą, kad teisės į nuosavybę apsaugos principas savaime negarantuoja nei konkrečios išmokos gavimo galimybės, nei tuo labiau konkretaus išmokos dydžio. Dėl to manytina, kad tinkamo balanso tarp visuomenės ir individo interesų įvertinimas yra pats reikšmingiausias aspektas, kuris turėtų būti vertinamas sprendžiant klausimus dėl asmens teisės į socialinę apsaugą pažeidimo. Toks tinkamo balanso, arba proporcingumo, vertinimas matyti bene visose EŽTT bylose, kuriose sprendžiama dėl Pirmojo protokolo taikymo srities. Pastebėtina ir tai, kad Teismas nėra nustatęs išankstinių taisyklių, kuriomis remiantis vertinamas proporcingumas, todėl kiekvienu atveju vertinimo detalės gali skirtis. Greičiau tai reiškia nustatymą bendros krypties, kuri iš esmės nusakoma viena taisykle, kad našta individui ir jo teisėms, kuri yra uždedama siekiant apsaugoti

visuomenės interesus, negali būti per didelė, tai yra ji neturi tekti išimtinai tik teisės turėtoji. Be to, turi būti nustatoma ir tai, ar visuomeninis gėris, kurio siekiama valstybinėmis priemonėmis, negali būti pasiektas kitaip, kaip tik ribojant individo tam tikrą teisę⁸¹. Pačios valstybės nurodomi motyvai priimant atitinkamus įstatymus ir juos taikant turi didelę reikšmę Teismui vertinant, ar buvo siekiama svarbių visuomenei interesų. Ir nors valstybės argumentai EŽTT bylose neturi galutinės lemiamos reikšmės, tačiau jie yra svarbūs vien dėl to, kad Pirmasis protokolai suteikia valstybėms plačią diskrecijos teisę, o valstybės sprendimus gali nulemti labai daug faktorių, kurie visi gali būti vertinami sprendžiant bylas. Kalbant apie socialinę sferą pastebėtina, kad kai kurie valstybės nurodomi tikslai, kaip antai subalansuoti socialinės apsaugos sistemą ir siekti visuomenėje socialinio teisingumo, yra pripažįstami svarbiais visuomenės interesais⁸². Kaip pastebi Toma Birmontienė, EŽTT nevertina valstybės pasirinktos socialinės apsaugos sistemos formos; valstybė turi plačias galimybes nusistatyti, kaip ji įgyvendins savo socialinę politiką⁸³. Be to, teisė į socialinės apsaugos išmoką yra paremta viešąja teise, taigi suponuoja išankstinį valstybės tikslą rūpintis ne tik atskiro individo socialinėmis teisėmis, bet užtikrinti bendrus visuomenės socialinius interesus randant tinkamą balansą tarp individo teisių ir visuomenės intereso. Formuojant ir įgyvendinant socialinės apsaugos sistemą būtina remtis ir kitais principais, rasti tinkamą pusiausvyrą tarp nuosavybės teisės apsaugos ir kitų, ypač šakinių, socialinės apsaugos principų, pavyzdžiui, solidarumo principo.

2.2. Teisės į nuosavybę socialinės apsaugos sferoje interpretavimas užsienio valstybėse

Galima pastebėti, kad EŽTT formuojama praktika tampa svarbi ne tik sprendžiant atskirų valstybių piliečių bylas, susijusias su socialinės apsaugos

⁸¹ HARRIS, David, *et. al. Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 525- 526.

⁸² Ten pat, p. 529.

⁸³ BIRMONTIENĖ, Toma. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2006, nr. 4, p. 325-337.

teisėmis, bet ir valstybėms interpretuojant nacionalinius teisės aktus, sprendžiant nacionalines bylas. EŽTT jurisprudenciją galima laikyti viena iš priemonių interpretuojant nacionalines konstitucines žmogaus teises, garantuojamas atskirų valstybių konstitucijose. Kita vertus, kaip matyti iš ankstesnių darbo skyrių, EŽTT yra linkęs vis labiau plėsti nuosavybės apsaugos teisės, ginamos pagal Pirmojo protokolo nuostatas, turinį. Todėl neišvengiamai valstybės patenka į dvejetainę padėtį. Viena vertus, turi būti stengiamasi atitikti tarptautinius principus (suformuluotus EŽTT), svarbius socialinės apsaugos sričiai. Kita vertus, plečiant nuosavybės teisės principo apimtį valstybėms gali kilti sunkumų įgyvendinant viešąsias funkcijas, tai yra užtikrinant socialinės apsaugos sistemos funkcionavimą. Kaip teigia E. Švilpatė⁸⁴, valstybės gali būti nelinkusios vienareikšmiškai suteikti nuosavybės teisės statusą teisėms į socialinės apsaugos išmokas. Taigi toliau bus nagrinėjami kelių valstybių pavyzdžiai, atskleidžiant jų patirtį taikyti nuosavybės teisės apsaugos principą socialinės apsaugos išmokų atžvilgiu.

Belgijos konstitucinė nuosavybės teisės apsaugos nuostata nepateikia pačios nuosavybės sampratos. Taigi lieka neaišku, ar Belgijos Konstitucija teisę į socialinę apsaugą priskiria nuosavybės sričiai. Be to, Belgijos Konstitucija pateikia kiek siauresnį nuosavybės teisės reguliavimą, nei Pirmasis protokolas. Pirmasis protokolas numato ne tik atvejus, kada nuosavybė gali būti paaimama, bet taip pat tuos atvejus, kai teisės į nuosavybę taikymas gali būti kontroliuojamas, tai yra tam tikru mastu ribojamas. O Belgijos Konstitucija numato tik vieną nuosavybės apribojimo atvejį – visišką nuosavybės paėmimą. Kaip nurodo autoriai D. Pieters ir P. Schoukens, nei įstatymų leidėjas, nei nacionaliniai teismai iki šiol nėra tyrę šio klausimo⁸⁵. Belgijos nacionaliniai teismai, nagrinėdami bylas, susijusias su socialinės apsaugos išmokomis, kol kas nenagrinėja šių klausimų atitikties savo

⁸⁴ ŠVILPATĖ, Eglė. Neišnaudotos galimybės: nuosavybės apsauga pagal Europos žmogaus teisių apsaugos konvencijos Pirmąjį protokolą. *Justitia*, 2005, nr. 2, p. 49-56.

⁸⁵ PIETERS, Danny; ir SCHOUKENS, Paul. Country Report on Belgium. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Groningen: Europa Law Publishing, 2010, p. 34.

Konstitucijai, o tiesiogiai nukreipia į Pirmąjį protokolą. Tokią padėtį nulemia tai, kad pagal Belgijos įstatymus visi teismai turi teisę tikrinti teisės normų ir jų taikymo atitiktį Konvencijai, tačiau negali spręsti dėl įstatymų atitikties Konstitucijai. Kita priežastis gali būti ir ta, kad, kaip minėta, Pirmojo protokolo nuosavybės teisės principo turinys yra daug platesnis nei Konstitucijos.

Minėti autoriai atkreipia dėmesį į tai, kad teismams pradėjus tiesiogiai taikyti Belgijos Konstitucijoje įtvirtintą nuosavybės apsaugos principą kiltų tam tikrų neaiškumų įstatymų leidėjui, kai šis norėtų keisti įstatymus, kuriais tam tikros išmokos būtų sumažinamos arba iš viso panaikinamos. Pabrėžiama, kad tie atvejai, kai nuosavybė yra ne paimama, o tik apribojama, yra visiškai skirtingi Konstitucijos prasme (kaip minėta, Belgijos Konstitucija numato tik vieną išlygą – nuosavybės visišką paėmimą, o ne apribojimą). Atskirti šiuos atvejus svarbu, nes taip būtų sprendžiama, ar asmuo gali turėti tam tikras nuosavybės apsaugos garantijas, ar ne. Visuotinai yra pripažįstama, kad valstybė gali nustatyti tam tikras normas, kuriomis remdamasis asmuo turėtų pareigą elgtis su savo nuosavybe laikydamasis nustatytų reikalavimų ir nepažeisdamas kitų asmenų teisių. Toks reguliavimas juk ir reiškia, kad nuosavybės teisė arba naudojimas nuosavybe yra kontroliuojamas, tai yra tam tikra dalimi ribojamas. Taigi lieka neaišku, ar socialinės išmokos sumažinimas gali būti laikomas nuosavybės paėmimu Konstitucijos prasme, ar tik apribojimu. Belgijos kasacinis teismas ne kartą yra pasakęs, kad tie atvejai, kai asmeniui jo nuosavybė lieka, tačiau sumažėja jos vertė, jokiu būdu negali būti prilyginami nuosavybės paėmimui. Autoriai daro išvadą, kad asmuo, kuriam skiriama išmoka tik sumažėjo, negali tikėtis konstitucinių kokios nors kompensacijos garantijų, nes Konstitucija numato tik tuos atvejus, kai nuosavybė yra visiškai paimama, tai yra išmoka turėtų būti nutraukiama mokėti. Priešingu atveju konstitucinės nuostatos turėtų būti aiškinamos plečiamai ir apimti taip pat tuos atvejus, kai nuosavybė yra ne paimama, o tik apribojama.

Kaip minėta, iki šiol Belgijos teismai, sprenddami socialinės apsaugos bylas, tiesiogiai remiasi Pirmojo protokolo nuostatomis ir EŽTT praktika.

Pastebėtina, kad Belgijos nacionalinių teismų aiškinimas iki šiol atitiko ir to laikotarpio EŽTT poziciją. Čia reikėtų paminėti vieną iš Belgijos kasacinio teismo bylų⁸⁶, kurioje pareiškėja prašė pripažinti, kad jos teisė į pensiją kaip teisė į nuosavybę buvo pažeista. Pareiškėjai buvo sustabdytas senatvės pensijos mokėjimas dėl to, kad tam tikrą laikotarpį jos darbinės pajamos viršijo numatytą ribą. Teismas pripažino, kad šiuo atveju teisė į pensiją yra nuosavybė, tačiau nurodė, kad ši teisė nebuvo pažeista, nes pareiškėja neatitiko tuo metu galiojančio įstatymo sąlygų, suteikiančių teisę gauti pensiją. Tai yra pareiškėja negali reikalauti teisės į socialinės apsaugos išmoką, nes neatitinka teisinių sąlygų, kurios suteiktų šią teisę. Vadinasi, teisė į išmoką atsiranda ne dėl to, kad kuri laiką buvo mokėtos įmokos, bet tada, kai asmuo atitinka įstatymų nustatytas sąlygas. Žinoma, viena iš šių sąlygų gali būti ir tam tikras įmokų mokėjimo laikotarpis ar dydis. Tačiau galima teigti, kad lygiavertė įstatymo sąlyga, kurią asmuo turi atitikti, kartu yra ir tam tikras darbinių pajamų, gaunamų pensijos gavimo laikotarpiu, lygis. Taigi šiuo atveju teisė į nuosavybę negalėjo būti pažeista. Manytina, kad šis Belgijos teismo pasirinktas interpretavimas atspindi EŽTT praktiką, pagal kurią sprendžiant, ar asmuo įgijo teisę į išmoką kaip teisę į nuosavybę, yra vertinama, ar jis atitinka nacionalinių įstatymų sąlygas tai išmokai įgyti.

Ilgą laiką Vokietijos teismų praktika ir teorija laikėsi taisyklės, kad konstitucinis nuosavybės apsaugos principas taikomas tik privačioms piniginių pobūdžio asmenų teisėms⁸⁷. Tačiau jau nuo 1953 metų Vokietijos Konstitucinis Teismas pradėjo laikytis nuomonės, kad teisės kildinimas iš viešosios teisės dar nereiškia, jog ši teisė negali būti saugoma kaip konstitucinė nuosavybės teisė. Taigi teismas pradėjo laikytis praktikos, kad socialinės apsaugos teisės, kurios yra paremtos asmens įmokų mokėjimu ir yra skirtos užtikrinti jo gyvenimo lygį, patenka į nuosavybės sampratą. Akivaizdu, kad kol

⁸⁶ Belgijos Kasacinio Teismo 2001 m. balandžio 30 d. sprendimas byloje Nr. S970098Fv.

⁸⁷ ANGELOPOULOU, Olga. Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention of Human Rights and Social Security Benefits: The Interaction Between the Jurisprudence of the European Law of Human Rights and the Judicial Protection of Social Security Rights in Germany and Greece. Iš PIETERS, D. (Ed.). *International Impact upon Social Security*. The Hague: Kluwer law International, 1999, p. 200-201.

kas Vokietijos jurisprudencija pripažįsta nuosavybės apsaugą tik toms teisėms, kurios yra glaudžiai susijusios su įmoku mokėjimo pareiga, taigi nuosavybės apsaugos principas taikomas tik įmokinėms išmokoms. Be to, Vokietijos Konstitucinis Teismas suformavo gana įdomią nuostatą, kad kuo daugiau konkretus asmuo sumoka įmoku, tuo jo teisė į nuosavybę turi stipresnę išraišką, tai yra kiekvienu konkrečiu atveju turėtų būti vertinama, kiek pats asmuo prisidėjo prie sistemos finansavimo, ir pagal tai priklauso jo nuosavybės apsaugos lygis. Toks teismo interpretavimas buvo gana smarkiai kritikuojamas daugiausia dėl to, kiek ši interpretacija susijusi su einamuoju finansavimu paremta pensijų sistema. Kai kurie teoretikai pabrėžia, kad toks vienareikšmiškas einamojo finansavimo sistemos pensijos priskyrimas nuosavybei gali reikšti, kad išmoku gavėjai, naudodamiesi savo teise, tiesiog pradės diktuoti savo sąlygas įmokas mokančiai kartai, neleisdami atsižvelgti į jokių finansinius ir demografinius pokyčius valstybėje⁸⁸. Tačiau yra akivaizdu, kad einamuoju finansavimu paremta pensijų sistema gali patirti finansinių problemų, taigi turėtų išlikti galimybė valstybei tokiu atveju daryti įtaką mokamų pensijų dydžiui, tai yra taikyti proporcingas ribojančias priemones. Pabrėžtina, kad Vokietijos Konstitucinio Teismo jurisprudencija pripažįsta nuosavybę ne tik socialinio draudimo pensijas, bet ir visas išmokas, kurios remiasi socialinio draudimo sistema, ir ne tik pinigines, bet ir natūra (medicinines paslaugas)⁸⁹. Kadangi išmokos sąsaja su socialinio draudimo įmokomis yra esminis kriterijus, pagal kurį teisė į išmoką priskiriama nuosavybei, yra akivaizdu, kad socialinės paramos išmokos, kurios yra finansuojamos iš bendrųjų mokesčių (tuo labiau tos, kurių skyrimas priklauso nuo poreikio ir (ar) pajamų vertinimo), nepatenka į Vokietijos konstitucinio nuosavybės apsaugos principo sritį.

⁸⁸ ANGELOPOULOU, Olga. Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention of Human Rights and Social Security Benefits: The Interaction Between the Jurisprudence of the European Law of Human Rights and the Judicial Protection of Social Security Rights in Germany and Greece. Iš PIETERS, D. (Ed.). *International Impact upon Social Security*. The Hague: Kluwer law International, 1999, p. 200-201.p. 195.

⁸⁹ BECKER, Ulrich; ir VON HARDENBERG, Simone. Country Report on Germany. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Groningen: Europa Law Publishing, 2010, p. 110.

Nyderlandų teisės moksle ir teismų praktikoje ilgą laiką nuosavybės teisė nebuvo siejama su socialine apsauga. Tačiau po 1996 metų EŽTT sprendimo byloje *Gaygusuz v. Austria*⁹⁰ padėtis visiškai pasikeitė ir nuo tada tiek teorijoje, tiek praktikoje yra svarstomi Pirmojo protokolo įtvirtinti principai bei jų įtaka Nyderlandų socialinės apsaugos sistemai⁹¹. Pavyzdžiui, viena iš bylų, kurioje gana išsamiai buvo nagrinėjamas socialinių išmokų santykis su Pirmojo protokolo nuostatomis, tai 2007 m. rugsėjo 11 d. Nyderlandų Aukščiausiojo Teismo sprendimas, kuriame buvo sprendžiamas klausimas dėl nedarbo išmokų schemos pakeitimo. 2003 m. Vyriausybė visiškai panaikino papildomą nedarbo išmoką, kuri buvo mokama pasibaigus pagrindinei, su pajamomis susijusiai nedarbo išmokos daliai. Išmoka buvo panaikinta tik naujiems gavėjams. Teismas pripažino, kad ši išmoka gali būti laikoma nuosavybe, tačiau nustatė, kad jos panaikinimas nepažeidė teisės į nuosavybę. Teismas pateikė keletą argumentų. Pirma, atsižvelgta į tai, kad pagal EŽTT praktiką yra vertinama, kiek plačiai apima naujas įstatyminis reguliavimas (žr. bylą *Kjartan Asmundsson v. Iceland* 60669/00⁹²), kuriuo panaikinama tam tikra išmoka. Tai, kad naujo įstatymo nuostatos paveikė didelės grupės asmenų, o ne tik mažos grupelės interesus, buvo įvertinta kaip situacija, kurioje valstybės veiksmai yra pateisinami. Antra, teismas pabrėžė, kad buvo nustatytos pakankamos pereinamojo laikotarpio nuostatos. Buvo konstatuota, kad valstybės priemonės siekiant racionalizuoti nedarbo išmokų sistemą buvo proporcingos ir pagrįstos ir nesukėlė nepagrįstai didelių sunkumų susijusiems asmenims⁹³. Šis pavyzdys leidžia teigti, kad Nyderlandų nacionalinių teismų jurisprudencija tiesiogiai taiko EŽTT suformuluotus principus ir savo sprendimus grindžia EŽTT priimtomis taisyklėmis.

Pripažįstama, kad ir Slovėnijos teismams didelę įtaką daro EŽTT priimami sprendimai. Nors ten kol kas nėra aiški visų socialinės apsaugos

⁹⁰ 1996 m. rugsėjo 16 d. sprendimas byloje Nr. 17371/90, *Gaygusuz vs. Austria*.

⁹¹ VONK, Gijsbert; ir MARSEILLE, Bert. Country Report on the Netherlands. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Antwerp: Intersentia, 2010, p. 378.

⁹² 2004 m. spalio 12 d. sprendimas byloje Nr. 60669/00, *Kjartan Asmundsson v. Iceland*.

⁹³ VONK, Gijsbert; ir MARSEILLE, Bert. Country Report on the Netherlands. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Antwerp: Intersentia, 2010, p. 380.

išmokų padėtis, tačiau jau yra susiklosčiusi praktika, kad išmokos, kurios priklauso nuo įmokų mokėjimo, vienareikšmiškai patenka į nuosavybės apsaugos principo turinį⁹⁴. Įdomus aspektas yra tai, kad Slovėnijos Konstitucinis Teismas nuosavybės teisės aspektu vertino ne tik teisę į išmoką, bet ir tam tikrus aspektus, susijusius su įmokų mokėjimu. 2003 m. gruodžio 2 d. byloje Slovėnijos Konstitucinis Teismas nagrinėjo klausimą, ar pensinių išmokų dydžio lubų nustatymas nereiškia teisės į nuosavybę pažeidimo, tai yra dalies sumokėtų įmokų nusavinimo⁹⁵. Vienas iš esminių teismo argumentų šioje byloje buvo tai, kad nors teismas ir pripažino EŽTT bei savo paties formuojamą praktiką, kad socialinės apsaugos atveju taip pat turėtų būti taikomas nuosavybės apsaugos principas, tačiau negalima remtis tik šiuo principu sprendžiant kiekvieną konkretų atvejį. Taigi matoma aiški Slovėnijos Konstitucinio Teismo pozicija, kurią aptinkame ir EŽTT praktikoje, kad nuosavybės apsaugos principas dar nereiškia, kad socialinės apsaugos teisės visai negali būti kaip nors veikiamos.

Minėtoje byloje teismas konstatavo, kad nustatytos pensijos dydžio lubos negali būti laikomos nuosavybės teisės pažeidimu – socialinio draudimo įmokų nusavinimu. Pagrindinis teismo argumentas buvo tai, kad pensijos dydis yra siejamas ne tik su įmokėtų įmokų dydžiu. Pensijų sistema iš dalies yra finansuojama ir iš kitų mokesčių. Be to, šioje sistemoje veikia solidarumo principas. Taigi tiesioginio ir vienintelio ryšio tarp įmokų ir išmokų nebuvimas lemia, kad nuosavybės teisė šiuo atveju nėra pažeidžiama.

Nors Slovėnijoje nuosavybės teisės apsaugos principas socialinės apsaugos sferoje yra nagrinėjamas jau keleri metai, tačiau pabrėžtina, kad teismų praktikoje iki šiol nuosavybės apsaugos principas buvo nagrinėjamas tik įmokinių išmokų sistemos atžvilgiu.

Apžvelgus kai kurių užsienio valstybių praktiką taikant nuosavybės apsaugos principą socialinės apsaugos išmokų atžvilgiu, galima išvelgti pagrindines tendencijas. Pirma, vis dar egzistuoja valstybių, kuriose

⁹⁴ STRBAN, Grega. Country Report on Slovenia. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Groningen: Europa Law Publishing, 2010, p. 410.

⁹⁵ Slovėnijos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 2 d. sprendimas byloje Nr. U-I-36/00.

nuosavybės principas nėra nagrinėjamas ir taikomas praktikoje (pavyzdžiui, Šveicarija, Ispanija, Švedija). Tačiau daugumoje valstybių nuosavybės apsaugos principas jau yra pripažįstamas ir socialinės apsaugos srityje. Pastebėtina, kad šioms valstybėms didelę įtaką padarė EŽTT formuojama praktika, šių valstybių teismų sprendimai yra paremti šio Teismo argumentais. Antra, net ir tose valstybėse, kuriose nuosavybės teisės apsaugos principo reikšmė nebekelia diskusijų (pavyzdžiui, Vokietija, Slovėnija), pastebimas polinkis pripažinti nuosavybės teisių apsaugą tik įmokinių socialinės apsaugos išmokų atžvilgiu. Taigi atskiros valstybės nėra linkusios vienareikšmiškai perimti EŽTT pradedamos formuoti praktikos, kad nuosavybės apsaugos principas gali būti plečiamas ir neįmokinėms išmokoms. Čia galima būtų išskirti nebent Belgiją. Kaip minėta, Belgijoje pradedama laikytis pozicijos, kad įmokų mokėjimas nereikia asmens teisės į nuosavybę. Įmokų mokėjimas vertinamas tik kaip viena iš sąlygų, su kuria gali būti siejamas išmokos paskyrimas, tai yra teisės į nuosavybę įgijimas. Kaip tik šis aspektas leidžia manyti, kad Belgijos teismai nuosavybės teisės apsaugą yra linkę taikyti bet kokioms išmokoms, kurios nustatomos nacionaliniuose teisės aktuose. Trečia, net ir pripažindamos įmokinių socialinės apsaugos sistemų ryšį su nuosavybės teise, valstybės atkreipia dėmesį į tai, kad privalomosios socialinės apsaugos sistemos yra glaudžiai susijusios su viešaisiais valstybės finansais, jų perskirstymo funkcija ir solidarumu. Taigi, kaip akivaizdžiai matyti iš Slovėnijos pavyzdžio, vien įmokų mokėjimo faktas dar nereikia, kad asmeniui bus visada garantuota konkretaus dydžio išmoka.

2.3. Konstitucinio nuosavybės principo interpretavimas Lietuvos socialinės apsaugos išmokų atveju

Pirmą kartą nuosavybės teisės apsaugos principo taikymo būtinybę socialinės apsaugos atžvilgiu suformulavo Konstitucinis Teismas 2002 metais, priimdamas precedentinį lapkričio 25 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos

valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai⁹⁶. Šio principo interpretaciją galima apibrėžti labai trumpai, pavartojant minėto Konstitucinio Teismo sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 2.3 punkto nuostatą: „Asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija yra paskirta ir mokama, turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t. y. teisę į nuosavybę.“ Taip pat reikėtų pabrėžti, kad ši nuostata buvo suformuluota interpretuojant tuo metu galiojusio Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo⁹⁷ 23 straipsnį, pagal kurį asmenims, gaunantiems socialinio draudimo pensijas ir turintiems draudžiamųjų pajamų, pensijos turėjo būti tam tikra apimtimi mažinamos. Pradedant šiuo sprendimu, nuosavybės apsaugos principo, įtvirtinto Konstitucijos 23 straipsnyje, taikymo būtinybė socialinės apsaugos sistemoje vėlesniuose Konstitucinio Teismo sprendimuose buvo ne kartą pakartota ir net išplėsta. Pavyzdžiui, 2003 m. liepos 4 d.⁹⁸ ir 2003 m. gruodžio 3 d.⁹⁹ Konstitucinio Teismo nutarimuose nuosavybės apsaugos principas taikomas karių ir pareigūnų valstybinėms pensijoms, 2007 m. spalio 22 d.¹⁰⁰ bei 2010 m. birželio 29 d.¹⁰¹ nutarimuose šis principas minimas išplečiant jo taikymą teisėjų valstybinėms pensijoms. Taigi akivaizdu, kad Konstitucinis Teismas nuosavybės apsaugos principo taikymą sieja ne tik su socialinio draudimo pensijomis, bet ir su valstybinėmis pensijomis. Vienoje iš naujausių Konstitucinio Teismo bylų – 2012 m. vasario 27 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo, tarnybos Lietuvos Respublikos muitinėje statuto, Lietuvos Respublikos

⁹⁶ *Valstybės žinios*, 2002, Nr.113-5057.

⁹⁷ *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.

⁹⁸ *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094.

⁹⁹ *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5221.

¹⁰⁰ *Valstybės žinios*, 2007, Nr.110-4511.

¹⁰¹ *Valstybės žinios*, 2010, Nr.134-6860.

Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimu Nr. 86 patvirtintų ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai¹⁰², Konstitucinis Teismas nuosavybės apsaugos principo taikymą pripažino ir socialinio draudimo pašalpoms. Konstitucinis Teismas tiesiogiai nurodė, kad teisė į socialinio aprūpinimo, *inter alia* motinystės, išmokas patenka į Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio „Nuosavybės apsauga“ apsaugos sritį¹⁰³. Be to, Konstitucinis Teismas nurodė, kad priskirdamas šias išmokas Pirmojo protokolo sričiai tiesiogiai rėmėsi EŽTT 2010 m. rugsėjo 30 d. byloje *Hasani prieš Kroatiją* Nr. 20844/09 priimtu sprendimu, kuriame ir buvo nagrinėtas asmens teisės į motinystės pašalpą suvaržymas. Atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo priimtus nutarimus socialinės apsaugos išmokų atžvilgiu galima teigti, kad Lietuvoje nuosavybės apsaugos principas yra pripažįstamas gana plačiai.

Atskleidžiant konstitucinį nuosavybės apsaugos principo turinio interpretavimą bus plačiau analizuojamas minėtas 2002 m. lapkričio 25 d. Konstitucinio Teismo nutarimas, nes jame iš esmės ir buvo suformuluoti pagrindiniai šio principo taikymo pensijų atžvilgiu aspektai. Konstitucinis Teismas tyrė Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 23 straipsnio nuostatas, kurios nustatė senatvės pensijos mokėjimo apribojimus asmenims, turintiems draudžiamųjų pajamų. Jau kuriant socialinio draudimo pensijų sistemą, tai yra 1994 m. liepos 8 d. priimant Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymą, buvo įtraukta nuostata, kad jaunesniems nei 65 metų pensininkams, turintiems būtinąjį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą ir gaunantiems draudžiamųjų pajamų, mokama tik pagrindinė senatvės pensijos dalis. Vėliau, 1994 m. gruodžio 21 d., Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 23 straipsnis buvo papildytas, pensijos mokėjimo ribojimą susiejant su asmens gaunamų draudžiamųjų pajamų dydžiu – asmenims, kurių draudžiamosios pajamos neviršijo 1,5 minimalios mėnesinės algos, buvo

¹⁰² *Valstybės žinios*, 2012, Nr.26-1200.

¹⁰³ Konstitucinis Teismas šiame nutarime apsiribojo konstatavimu, kad motinystės pašalpos patenka į Pirmojo protokolo sritį. Tačiau įstatymo nuostatų, tam tikrais atvejais ribojančių pašalpos dydį, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsniui nenagrinėjo.

mokama visa paskirta senatvės pensija. Tai yra daliai asmenų reguliavimas tapo palankesnis. Priešingai atsitiko padarius atitinkamo straipsnio pakeitimus 2000 m. gruodžio 21 d. bei 2001 m. gegužės 8 d., kai ši nuostata buvo keičiama iš principo ją griežtinant, tai yra jos keitimas lėmė tai, kad vis didesniai ratui dirbančių pensininkų buvo pritaikytas pensijos dydžio ribojimas. Analizuojant Konstitucinio Teismo motyvus, kuriais remiantis visų trijų įstatymo redakcijų nuostatos buvo pripažintos prieštaraujančiomis Konstitucijos 23 straipsniui, akivaizdu, kad Konstitucinio Teismo apsisprendimą taikyti nuosavybės apsaugos principą senatvės pensijų atžvilgiu lėmė ne tai, kad dirbančių pensininkų pensijos yra ribojamos, bet tai, kad nauju reguliavimu buvo sukuriama tokia padėtis, jog pensijos buvo ribojamos ir tiems asmenims, kuriems pensijos jau buvo paskirtos ir mokamos pagal ankstesnes įstatymo nuostatas.

Tiesa, čia reikėtų pastebėti, kad Konstitucinis Teismas neteisingai interpretavo pirmąjį, tai yra 1994 m. gruodžio 21 d. įstatymo nuostatos pakeitimą, nes šis pakeitimas visgi reiškė dirbančių pensininkų (bent jau jų dalies) situacijos pagerinimą, bet tikrai ne pabloginimą. Kaip pastebi Vaidotas Vaičaitis, Konstitucinis Teismas iš principo nenagrinėjo pirminės įstatymo redakcijos ir pirmojo jos pakeitimo santykio, neatskleidė, ar iš tiesų dirbančių pensininkų, kurių draudžiamosios pajamos buvo mažesnės nei 1,5 minimalios mėnesinės algos, padėtis pablogėjo, taigi ir neįrodė, kad 1994 m. gruodžio 21 d. redakcijos įstatymo 23 straipsnio nuostatos prieštaravo Lietuvos Respublikos Konstitucijai¹⁰⁴. Tačiau dvi vėlesnės įstatymo redakcijos iš tiesų pablogino asmenų (ar dalies jų) padėtį vien dėl to, kad buvo panaikinta amžiaus, kuriam esant netaikomas pensijos mokėjimo ribojimas, riba. Taigi šių pastarųjų redakcijų nuostatų atžvilgiu Konstitucinio Teismo sprendimas gali būti laikomas visiškai pagrįstu. Nuosavybės apsaugos principo taikymas pensijų atžvilgiu reiškia, kad asmenims, kuriems pagal galiojančius teisės aktus yra paskirta ir mokama senatvės pensija, ji turi būti mokama ir toliau, tai yra

¹⁰⁴ VAIČAITIS, Vaidotas. Ką nusprendė ir ko nenusprendė Konstitucinis Teismas dirbančių pensininkų naudai. *Justitia*, 2003, nr. 1-2, p. 55.

negalima jos nutraukti ar sumažinti jos dydžio pakeitus teisės aktų nuostatas. Esminis teisės į pensiją kaip teisės į nuosavybę aspektas, kuriuo turėtų remtis įstatymų leidėjas, yra ne tai, kad valstybėje visai negali būti nustatyta tokia senatvės (ir (ar) kitų) pensijų sistema, kuri pensijos dydį sietų su pensininko darbo statusu, bet tai, kad negalima atitinkamai nepakeitus sistemos jos nuostatas dėl pensijų mažinimo taikyti jau gaunantiems pensijas asmenims. Lygiai tokia pati pozicija Konstitucinio Teismo yra suformuota valstybinių socialinio draudimo invalidumo (pagal to meto įstatymo redakciją) pensijų, valstybių karių ir pareigūnų pensijų atžvilgiu. Visais atvejais Konstitucinio Teismo pozicija, kad atitinkamų įstatymų nuostatos prieštarauja konstituciniam nuosavybės apsaugos principui, lėmė ne pensijų ribojimas dirbantiems asmenims, bet tai, kad keičiamos įstatymų nuostatos, įtvirtinančios tokį ribojimą, buvo pritaikytos jau esamiems pensijų gavėjams.

Vertinant Konstitucinio Teismo doktriną, kuri, reikėtų pripažinti, turi lemiamą įtaką priimant naujas socialinės apsaugos teisės aktų nuostatas, galima nurodyti keletą elementų. Pirmiausia nagrinėtinas pats teisės į socialinės apsaugos išmoką pripažinimas teise į nuosavybę. Atitinkamai, jei teisę į socialinės apsaugos įmokas vertintume kaip teisę į nuosavybę, reikėtų iširti, kaip vertinamas šios teisės įgyvendinimas, tai yra ar galima ir kiek galima riboti šią teisę jos nepažeidžiant.

2.3.1. Išmokos, patenkančios į nuosavybės teisės apsaugos sritį, pagal Konstitucinio Teismo praktiką

Konstitucinio Teismo doktrinoje nuosavybės teisės apsaugos taikymas pripažįstamas kelioms konkrečioms socialinės apsaugos išmokoms. Kaip minėta, pirmiausia tai buvo konstatuota Lietuvos socialinio draudimo pensijų atžvilgiu, tai yra socialinių išmokų, kurios paremtos įmokų mokėjimu – socialinio draudimo senatvės ir netekto darbingumo (invalidumo) pensijoms¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d.

Taigi kalbama apie įmokines ilgalaikes, einamuoju finansavimu paremtas išmokas. Konstitucinis Teismas nuosavybės apsaugos konstitucinį principą išplėtė ir dviem specialiosioms neįmokinėms socialinės apsaugos išmokoms, tai yra pareigūnų ir karių valstybinėms pensijoms bei teisėjų valstybinėms pensijoms¹⁰⁶. Be to, nuosavybės apsauga pripažinta trims ligos ir motinystės socialinio draudimo išmokoms – motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) pašalpoms¹⁰⁷. Galima teigti, kad į nuosavybės apsaugos taikymo sritį patenka

redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr.113-5057; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 106-4434.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 2 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija) ir 13 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 patvirtintų Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos, Prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų 25 punkto 2 pastraipos (2001 m. gegužės 25 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir šių nuostatų 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 4 daliai“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. „Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio (2002 m. liepos 2 d., 2004 m. lapkričio 4 d., 2005 m. gegužės 19 d., 2006 m. birželio 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr.110-4511; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies (2000 m. liepos 13 d., 2005 m. gegužės 19 d. redakcijos), 11 straipsnio 5 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija), 11 straipsnio 3 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 12 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 150-6106; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 5, 6 straipsnių, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 3 dalies (2009 m. gruodžio 8 d. redakcija), Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punkto, 16 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr.134-6860.

¹⁰⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo, tarnybos Lietuvos

dvi Lietuvos socialinės apsaugos sistemos dalys: socialinio draudimo išmokos ir valstybinės pensijos¹⁰⁸. Tokią prielaidą galima pagrįsti atsižvelgiant į tai, kad:

– pirma, spręsdamas dėl socialinio draudimo senatvės ir netekto darbingumo pensijų, Konstitucinis Teismas jas įvardija kaip bendrus valstybinio socialinio draudimo pensijų sistemos elementus. Prie šių pensijų turėtų būti priskiriamos ir socialinio draudimo našlių bei našlaičių pensijos;

– antra, pripažinus nuosavybės apsaugą daliai trumpalaikių socialinio draudimo pašalpų, toks pats statusas turėtų būti suteikiamas ir kitoms tokio paties pobūdžio pašalpoms: ligos, profesinės reabilitacijos pašalpoms, nedarbo draudimo išmokai bei kompensacijoms, mokamoms pagal Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą¹⁰⁹;

– trečia, kadangi pareigūnų ir karių bei teisėjų valstybinės pensijos patenka į bendrą Lietuvos valstybinių pensijų sistemą (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo¹¹⁰ 1 str.) teisė į nuosavybę turi būti pripažinta ir teisei į Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybines pensijas, nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas bei mokslininkų valstybines pensijas;

– ketvirta, pagrįsta būtų teigti, kad į šių išmokų grupę patenka ir valstybinės rentos (Prezidento valstybinė renta, valstybinė signataro renta) bei kompensacinės išmokos teatrų ir koncertinių įstaigų kūrybiniam darbuotojams, nes šių išmokų tikslas ir pobūdis yra artimas socialinio draudimo ar valstybinėms pensijoms.

Konstitucinis Teismas iki šiol nėra pasisakęs dėl konkrečių socialinės paramos, kaip vienos iš socialinės apsaugos formų, išmokų. Manytina, kad ir

Respublikos muitinėje statuto, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimu Nr. 86 patvirtintų ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr.26-1200.

¹⁰⁸ Socialinės apsaugos teisės moksle nusistovėjęs Lietuvos socialinės apsaugos sistemos skirstymas į tris dalis: socialinį draudimą, socialinę paramą ir specialiąsias neįmokines išmokas.

¹⁰⁹ *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 110-3207; 2003, Nr. 114-5114..

¹¹⁰ *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 101-2018.

šios formos išmokoms taikytinas nuosavybės apsaugos principas, nes: pirma, Konstitucinis Teismas nuosavybės apsaugą sieja ir su neįmokinėmis išmokomis, ir antra, savo nutarimuose Konstitucinis Teismas linkęs tiesiogiai remtis EŽTT praktika, kuri pripažįsta ir išmokų, teikiamų kaip valstybės parama asmeniui, patekimą į Konvencijos Pirmojo protokolo sritį.

Taigi iš karto pastebėtina, kad Lietuvos Konstitucinis Teismas žengė daug toliau už kitų valstybių formuojamą praktiką. Kaip jau aptarta ankstesnėje dalyje, iki šiol daugelis valstybių pripažįsta nuosavybės teisės apsaugos principo egzistavimą įmokinių socialinės apsaugos išmokų atžvilgiu. Tačiau apie neįmokines išmokas, finansuojamas iš valstybės ar vietinės valdžios biudžetų, kalbama atsargiau ir neskubama šioms išmokoms suteikti nuosavybės statuso.

Pastebėtina, kad daugelis autorių Konstitucinio Teismo poziciją, kad teisė į socialinės apsaugos išmoką yra teisė į nuosavybę, priima besąlygiškai, nagrinėdami nuosavybės sampratą ir teisinį režimą, pavyzdžiui, Ramutė Ruškytė¹¹¹, Karolis Jovaišas¹¹². Tačiau galima sutikti ir su mokslininkų kritika šiuo atžvilgiu. Gana plačiai tokią Konstitucinio Teismo poziciją kritikuoja V. Vaičaitis¹¹³. Pirmiausia autorius teigia, kad Konstitucinis Teismas neapdairiai socialinio draudimo pensijas susiejo su asmens teise į nuosavybę, tai yra nepakankamai atsižvelgė į šioje sistemoje egzistuojantį solidarumo principą. Autoriaus nuomone, socialinio draudimo pensija ar bet kuri kita socialinė išmoka neturėtų būti siejama su nuosavybe, nes ji neatitinka tradicinės nuosavybės sampratos, pavyzdžiui, teisės į pensiją negalima paveldėti ar kitaip perduoti kitam asmeniui. Be to, ši teisė kyla iš visuomenės socialinio solidarumo ir teisingumo principų. Pabrėžiama ir tai, kad socialinio draudimo išmokos tik iš dalies priklauso nuo asmens indėlio į fondą, tai yra įmokų

¹¹¹ RUŠKYTĖ, Ramutė. Nuosavybė ir nuosavybės apsauga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2009, nr. 2 (14), p. 267-288.

¹¹² JOVAIŠAS, Karolis. Nuosavybės teisinis režimas. *Teisės problemos*, 2006, nr. 3(53), p. 60-86.

¹¹³ VAIČAITIS, Vaidotas. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 2010, t. 77, p. 34-49.

mokėjimo. Kadangi valstybinio socialinio draudimo sistema yra paremta solidarumo principu, jos negalima laikyti nuosavybe. Visgi su tokia autoriaus pozicija negalima vienareikšmiškai sutikti. Manytina, kad solidarumo principas socialinės apsaugos sistemoje negali būti vertinamas kaip priešprieša nuosavybės teisės principui. Šie abu principai egzistuoja greta, ir tik jų santykis turi lemiamą reikšmę nustatant atitinkamą pensijų ar kitų socialinių išmokų teisinį reguliavimą. Tokią reikšmę solidarumo principas įgyja vertinant, kaip yra įgyvendinama nuosavybės teisė į konkrečias išmokas, sprendžiant, ar valstybės sprendimai nepažeidžia šios teisės. Taigi pats solidarumo principas dar nepaneigia to, kad teisė į socialinę išmoką galėtų būti vertinama kaip teisė į nuosavybę. Nuosavybės teisės apsaugos principo pripažinimas socialinės apsaugos srityje yra neišvengiamas atsižvelgiant į EŽTT praktiką, ir daugelyje valstybių tai yra pripažįstama. Manytina, kad Konstitucinis Teismas, pripažinęs teisę į socialinės apsaugos išmoką (tiek įmokinę, tiek ne), tik pripažino jau seniai įsitvirtinusią tarptautinę praktiką. Vienareikšmiškai galima teigti, kad teisė į socialinės apsaugos išmoką, kiek ji suprantama kaip asmens, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas, teisė reikalauti įstatymo nustatytos išmokos yra teisė į nuosavybę.

Neišvengiamai reikėtų sutikti su Konstitucinio Teismo pozicija teisę į pensiją kaip socialinės apsaugos išmoką laikyti teise į nuosavybę ir įstatyminį reguliavimą (jo pakeitimus) vertinti atsižvelgiant į nuosavybės teisės apsaugą. Taigi sprendžiamas klausimą dėl pensijų sumažinimo dirbantiems pensininkams Konstitucinis Teismas visiškai pagrįstai teisę į pensiją vertino kaip teisę į nuosavybę. Tačiau pastebėtina, kad Konstitucinis Teismas, tiesiogiai pasirėmęs EŽTT suformuluotu principu, kad socialinės apsaugos išmokas apima nuosavybės apsaugos principo turinys, čia ir sustojo, tai yra savo tolimesnių argumentų visiškai nevertino ir negrindė to paties EŽTT pateikiamų aiškinimų šviesoje.

2.3.2. Nuosavybės teisės į socialinės apsaugos išmokas įgyvendinimas

Pripažinus, kad teisė į socialinės apsaugos išmoką yra teisė į nuosavybę, reikėtų toliau nagrinėti Konstitucinio Teismo poziciją šios teisės įgyvendinimo aspektu. Apskritai Lietuvoje yra susiformavęs tik vienas nuosavybės teisės apsaugos aspektas, tai yra principas, kad negalima mažinti jau paskirtų ir mokamų pensijų. Todėl neišvengiamai tenka analizuoti šį aspektą, tai yra teisės į pensiją įgyvendinimo reguliavimą.

Grįžtant prie Konstitucinio Teismo suformuotos teisės į pensiją kaip nuosavybės teisės pozicijos pastebėtina, kad Konstitucinis Teismas nepagrįstai išplėtė nuosavybės teisės turinį ir visiškai nukrypo nuo EŽTT formuojamos praktikos. Cituojant Konstitucinio Teismo nuostatą, kad „asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija yra paskirta ir mokama, turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t. y. teisę į nuosavybę“, akivaizdu, kad Konstitucinis Teismas teisę į nuosavybę supranta kaip teisę į konkretaus dydžio piniginę išmoką. Ši Teismo pozicija turėtų būti kritikuojama. Kaip pastebi V. Vaičaitis, Konstitucinis Teismas asmens lūkestį gauti anksčiau nustatytą pensijos dydį pripažino absoliučia teise į nuosavybę¹¹⁴. Kaip tik tokia Konstitucinio Teismo pozicija lėmė šio autoriaus išsakytą kritiką Lietuvoje suformuoto nuosavybės teisės apsaugos principo taikymui socialinių išmokų atžvilgiu. Jau buvo minėta, kad pats EŽTT jokių būdu teisės į nuosavybę nesieja su teise gauti konkretaus dydžio išmoką. Tai laikytina esmine Konstitucinio Teismo klaida, nes toks išaiškinimas sukelia daug keblumų įstatymų leidėjui priimant naujas socialinės apsaugos sistemą reglamentuojančių teisės aktų nuostatas. Tokį pavojų, kad įstatymų leidėjas, keisdamas socialinės apsaugos teisės aktus, galės tik didinti, bet niekada negalės mažinti išmokų, ypač yra pabrėžęs Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas. Nagrinėdamas bylą dėl senatvės išmokos mokėjimo

¹¹⁴ VAIČAITIS, Vaidotas. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 2010, t. 77, p. 40.

nutraukimo, šis Teismas pabrėžė, kad nors išmokos, mokamos atsižvelgiant į tam tikrą mokesčių mokėjimo laikotarpį, gali būti laikomos „uždirbtomis“ teisėmis, bet įstatymų leidėjas turi plačią diskrecijos teisę nustatyti pagrįstus, objektyvius jų dydžio ribojimus¹¹⁵.

Taigi pirmiausia kritikuotina pati Konstitucinio Teismo suformuota nuosavybės teisės į socialines išmokas samprata. Konstitucinis Teismas, tiesiogiai pasirėmęs EŽTT praktika, vis dėlto smarkiai nukrypo nuo tos pačios praktikos. Kaip pastebi ir V. Vaičaitis, Konstitucinis Teismas labai formaliai atsižvelgė į konkrečias EŽTT bylas. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas minėtame 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime nurodė, kad teisė į senatvės pensiją su teise į nuosavybę yra siejama ir EŽTT jurisprudencijoje, atitinkamai nurodė vieną šio Teismo bylą (2002 m. birželio 4 d. sprendimą byloje *Wessels-Bergervoet v. Olandija*¹¹⁶). Tačiau šiame EŽTT sprendime kaip tik yra aiški susiformavusi EŽTT praktika, kad pensija kaip teisė į nuosavybę vertinama bendru aspektu, tai yra sprendžiant, ar ginčas apskritai gali būti sprendžiamas remiantis Pirmojo protokolo nuostatomis. Iš tiesų, EŽTT pirmiausia pripažįsta teisę į socialinės apsaugos išmokas kaip teisę į nuosavybę, tai yra ar apskritai kokios nors formos nacionalinė išmoka gali būti laikoma nuosavybe. Tačiau po to reikalingas kitas žingsnis, tai yra sprendžiama, ar ši teisė buvo pažeista, ar ne. Šiuo atžvilgiu reikėtų sutikti su Konstituciniu Teismu, kad teisė į nacionaliniuose Lietuvos įstatymuose įtvirtintas pensijas, nepaisant to, ar jos įmokinės, ar ne, yra vertinama kaip teisė į nuosavybę (išskyrus tą Konstitucinio Teismo priimtą aspektą, kad nuosavybė yra teisė į konkretų pensijos dydį). Kita vertus, Konstitucinis Teismas visiškai neanalizavo to paties EŽTT suformuotų principų, tai yra nežengė antrojo žingsnio ir neplėtojo savo argumentų aiškindamas, kaip ta teisė yra įgyvendinama ir ar padarytas poveikis šiai teisei turėtų būti laikomas jos pažeidimu, ar ne.

¹¹⁵ Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiojo Teismo 1960 m. liepos 20 d. sprendimas byloje *Flemming v. Nestor*.

¹¹⁶ Pastebėtina, kad šioje EŽTT byloje net nebuvo tiesiogiai nagrinėjama, ar pareiškėjos gaunamos išmokos (pensijos) sumažinimas nepažeidė jos teisės į nuosavybę. Šioje byloje buvo sprendžiama dėl Konvencijos 14 straipsnio, įtvirtinančio asmenų lygybės principą, taikymo.

Remiantis ankstesnėse darbo dalyse aptartais EŽTT precedentiniais atvejais, galima nurodyti keletą elementų, kurie yra itin svarbūs sprendžiant konkrečias bylas, ir remiantis jais įvertinti Konstitucinio Teismo nagrinėtą bylą dėl pensijų dirbantiems pensininkams mažinimo.

Pirma, pripažinęs kurią nors nacionalinę išmoką nuosavybe, EŽTT sprendžia klausimą, ar tokia teisė į nuosavybę buvo paveikta konkrečiu nagrinėjamu atveju (tai yra konkretaus asmens ar konkrečios asmenų grupės atveju). Vertinant Konstitucinio Teismo nagrinėtą situaciją yra akivaizdu, jog Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimai lėmė, kad dalies pensijos gavėjų atžvilgiu (tų, kuriems pensijos dydis pradėjo būti ribojamas dėl jų gaunamų draudžiamųjų pajamų) ši teisė buvo paveikta. Tačiau, kaip minėta, tai, kad teisė buvo paveikta, dar nereiškia, kad ji buvo pažeista. Antrasis elementas, kurį nagrinėja EŽTT – ar toks poveikis buvo teisėtas ir pagrįstas.

Taigi, antra, EŽTT vertina, ar poveikis buvo padarytas remiantis nacionaliniais įstatymais – ar buvo teisėtas. Vadinasi, toks poveikis turi būti įteisintas nacionaliniais teisės aktais. Pastebėtina, kad EŽTT labai konkrečiai yra pasisakęs, kad kiekviena valstybė yra laisva nustatyti bet kokias, net ir ribojančias teisės aktų nuostatas, kurias priėmus daliai asmenų yra ar gali būti apribojami išmokų dydžiai, arba išmoka apskritai nutraukiama mokėti. Lietuvos atveju šis kriterijus yra patenkinamas. Kadangi pokyčiai socialinio draudimo sistemoje buvo atlikti vadovaujantis naujai priimtomis įstatymo pataisomis, pensijų ribojimas dirbantiems asmenims laikytinas teisėtu.

Trečia, net ir pripažinęs, kad apribojimai buvo vykdomi remiantis nacionaliniais teisės aktais, EŽTT vertina, ar tokios nuostatos ir jų taikymo padariniai yra pagrįstos viešuoju interesu ir ar yra proporcijos tarp individo teisės ir visuomenės poreikių. Ankstesnėse šio tyrimo dalyse aptarus konkrečią EŽTT praktiką, galima nurodyti keletą esminių požymių, kurie leidžia spręsti dėl išmokų ribojimo pagrįstumo:

– viešasis interesas dažniausiai pasireiškia kaip siekis subalansuoti socialinės apsaugos sistemą (ar atskirą jos dalį), užtikrinti lėšų pakankumą,

įvertinti ir atsižvelgti į ekonominius pokyčius, įgyvendinti socialinį solidarumą;

– minėtas siekis negali būti pasiektas kitomis priemonėmis, kurios turėtų mažesnę neigiamą įtaką atskiram asmeniui (pavyzdžiui, labiau pateisinamos tos priemonės, kurios tik šiek tiek apriboja didesnės dalies išmokų gavėjų teises, negu tos, kurios gerokai apriboja mažos dalies);

– poveikis konkretaus asmens teisei (išmokos dydžiui) nėra itin varžantis, sukeliantis didelių neigiamų padarinių finansinei padėčiai (pavyzdžiui, išmokos sumažėjimas 30 procentų gali būti pateisinamas).

Pirmu atveju Konstitucinis Teismas turėjo įvertinti, ar valstybė, nustatydamą naujas, griežtesnes pensijų mokėjimo sąlygas, siekė viešojo intereso. Pastebėtina, kad šis aspektas Konstitucinio Teismo nebuvo pakankamai nagrinėjamas. Tiesa, Konstitucinis Teismas užkabino keletą reikšmingų aspektų, bet jie nebuvo toliau plėtojami. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas paminėjo, kad valstybė, kaip visos visuomenės organizacija, turi priedermę rūpintis savo nariais senatvės, invalidumo, nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais Konstitucijoje bei įstatymuose numatytais atvejais. O socialinio aprūpinimo priemonės įkūnija visuomenės solidarumo idėją, padeda asmeniui apsisaugoti nuo galimų socialinių rizikų. Tačiau tik paminėjus, bet neatsižvelgus į socialinės apsaugos sistemos funkciją bei solidarumo principą, nebuvo įvertintas socialinės apsaugos sistemos ekonominis visuomeninis pobūdis ir viešasis interesas.

Minėto Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimai buvo, be jokios abejonės, nulemti ekonominių veiksnių, siekio subalansuoti visą socialinio draudimo biudžetą. Pastebėtina, kad, priešingai nei Konstitucinis Teismas, kuris leido mažinti paskirtas pensijas tik esant ypatingoms ekonominėms situacijoms (pavyzdžiui, ekonominės krizės atveju), EŽTT socialinių sistemų subalansavimą, net ir nesant akivaizdžios ekonominės grėsmės, jau laiko pakankamu viešuoju interesu. Ir tokia pozicija turėtų būti laikoma visiškai pagrįsta, nes socialinės apsaugos sistemos turi ne tik užtikrinti konkretaus asmens poreikius gauti tam tikrą išmoką, bet turi būti

organizuojamos taip, kad nesukeltų neigiamų padarinių kitiems, potencialiems šios sistemos dalyviams dėl to, kad dabartiniai jos naudotojai galėtų džiaugtis atitinkamo lygio išmokomis. Taigi manytina, kad paties socialinio draudimo subalansavimas, nelaukiant realių grėsmių, jau yra pakankamas viešojo intereso gynimo veiksmas. Tačiau Konstitucinis Teismas į šį viešojo intereso aspektą neatsižvelgė ir jo nevertino.

Vertinant kitus du pagrįstumo požymius nustatyti, ar įstatymo leidėjas, paisydamas viešojo intereso, išlaikė tinkamą viešojo intereso ir atskiro asmens ar asmenų grupės intereso proporcingumą. Konstitucinio Teismo nagrinėtu atveju galima teigti, kad susijusių asmenų, tai yra dirbančių pensijos gavėjų, ekonominiai interesai nebuvo pernelyg paveikti. Tokią išvadą galima daryti dėl to, kad, pirma, teisė į pensiją buvo išlaikyta, tik tam tikrą laiką apribotas jos dydis; antra, pensijos dydis apribotas atsižvelgiant į asmens gaunamas pajamas, taigi asmeniui vis tiek užtikrinamas atitinkamas gyvenimo lygis tiek iš jo darbinių pajamų, tiek iš dalies pensijos. Valstybė, tinkamai suregulavusi dirbančių pensininkų pensijų mokėjimo klausimą, gali pasiekti ne tik socialinės apsaugos sistemos organizavimo teigiamų aspektų, pavyzdžiui, socialinio draudimo fondo lėšų geresnio surinkimo ir panaudojimo, bet ir platesnių visuomenei naudingų rezultatų. Kartu naudingų rezultatų sulauktų ir tie patys pensininkai, kuriems pensijos dydžiai laikinai būtų ribojami.

Be to, čia reikėtų paminėti ir dar vieną diskutuotiną Konstitucinio Teismo pateiktą argumentą, kad pensijų ribojimas dirbantiems pensininkams pažeidžia jų konstitucinę teisę laisvai rinktis darbą. Su šia Konstitucinio Teismo pozicija negalima sutikti, nes pati socialinio draudimo pensijų esmė jai prieštarauja. Pastebėtinas ir tam tikras Konstitucinio Teismo argumentų nelogiškumas. Viena vertus, pats Konstitucinis Teismas nurodo, kad socialinėje sistemoje ypač yra svarbus solidarumas bei pabrėžia, kad solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą, todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turėtų būti toks, kad būtų sudarytos

prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne vien pasikliauti valstybės laiduojama socialine apsauga.

Senatvės socialinė rizika, kurią ir apima socialinio draudimo sistema, pirmiausia reiškia, kad parama asmeniui garantuojama tada, kai jis nebegali užsidirbti savo darbu dėl senyvo amžiaus. Čia ir atsiranda solidarumas. Kaip paminėję V. Vaičaitis¹¹⁷, bendras solidarumo principas yra tai, kad pats save galintis išlaikyti (savo aktyvia ekonomine veikla) asmuo, kuris gauna atlyginimą ir prisideda prie mokesčių mokėjimo nedirbantiems išlaikyti, neturėtų pats tuo metu naudotis socialinio draudimo garantijomis. Tai yra solidarumo principo esmė. Pastebėtina, kad toks asmuo neturėtų naudotis socialinio draudimo pensinėmis išmokomis dar ir dėl to, kad tuo metu, kai jau turi teisę į senatvės pensiją, jis užima darbo vietą, kurią galėtų užimti darbo neturintis asmuo.

Taip pat kritikuotinas Konstitucinio Teismo nepakankamas asmens iniciatyvos ir laisvo apsisprendimo įvertinimas. Negalima teigti, kad apribojant dirbančių pensininkų pensijų dydį yra pažeidžiama jų teisė laisvai rinktis darbą. Priešingai, asmuo yra visiškai laisvas pasirinkti visą senatvės pensiją ir nedirbti arba gauti dalį pensijos ir toliau dirbti, tačiau kartu užsitikrinant, kad ateityje jis gaus dar didesnę pensiją įskaičiavus jo papildomo darbo laikotarpį. Pastebėtina, kad ir EŽTT yra pabrėžęs paties asmens atsakomybę renkantis savo ekonominę veiklą¹¹⁸.

Apibendrinant galima teigti, kad Konstitucinis Teismas, tiesiogiai pasiremęs EŽTT suformuluotu principu, jog socialinės apsaugos išmokos patenka į nuosavybės apsaugos principo turinį, čia ir sustojo, tai yra savo tolimesnių argumentų visiškai nevertino ir negrindė to paties EŽTT pateikiamų aiškinimų šviesoje. Viena vertus, Konstitucinis Teismas per plačiai išaiškino patį nuosavybės teisės apsaugos principą, nes teisė į konkretų pensijos dydį neturėtų būti vertinama kaip teisė į nuosavybę. Kita vertus, šis Teismas visiškai nevertino nei įstatymo leidėjo siekio pasiekti geresnį visuomenės interesų

¹¹⁷ VAIČAITIS, Vaidotas. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 2010, t. 77, p. 36.

¹¹⁸ EŽTT 2004 m. gegužės 25 d. sprendimas byloje Nr. 51224/99, *Frátríc v. Slovakia*.

gynimą subalansuojant socialinio draudimo biudžetą, nei šio siekio ir atskirų asmenų interesų pusiausvyros.

Žinoma, net ir įvertinęs šiuos aspektus Konstitucinis Teismas galėjo priėti prie analogiško sprendimo, koks jis ir buvo priimtas, tai yra, kad negalima mažinti paskirtų pensijų dirbantiems asmenims. Tačiau tokiu atveju Konstitucinio Teismo pozicija atrodytų bent jau gerai pagrįsta ir keltų mažiau diskusijų. Kita vertus, niekaip negalima sutikti su tuo, kad teisė į konkretaus dydžio socialinę išmoką yra teisė į nuosavybę. Pripažinus tokią Konstitucinio Teismo doktriną, pavojingai priartėjama prie ribos, kai įstatymų leidėjas negalės mažinti ar riboti socialinės apsaugos išmokų, iškilus poreikiui tobulinti socialinės apsaugos sistemą. Deja, atitinkamų Konstitucinio Teismo svarstymų nėra nė viename iš šio Teismo priimtų nutarimų dėl asmenų teisių į pensijas, nors manytina, kad toks įvertinimas galėjo lemti kiek kitokią Konstitucinio Teismo nuomonės kryptį arba bent jau būtų suteikęs papildomų argumentų ir pagrįstumo vienokiam ar kitokiam sprendimui.

Kompleksiškai išanalizavus EŽTT, užsienio valstybių teismų ir Konstitucinio Teismo praktiką galima konstatuoti, kad Lietuvoje teisė į nuosavybės apsaugą turėtų būti pripažįstama visoms socialinės apsaugos išmokoms, patenkančioms tiek į socialinio draudimo, tiek į socialinės paramos, tiek į specialiųjų neįmokinių išmokų kategorijas. Socialinių išmokų priskyrimas nuosavybės apsaugos principui savaime nepaneigia socialinei apsaugai būdingo solidarumo ir visuomeninio pobūdžio. Tačiau vertinant, ar tinkamai yra įgyvendinama teisė į išmokas kaip teisė į nuosavybę, būtina atsižvelgti į EŽTT suformuluotus kriterijus, ypač į viešojo intereso ir konkretaus asmens teisių proporcingumą.

3. Solidarumas – pamatinis socialinės apsaugos sistemos organizavimo principas

Vienas iš dažniausiai pabrėžiamų, plačiai pripažįstamų socialinės apsaugos principų yra solidarumo principas. Dėl šio principo reikšmės diskusijų šiandien nebekyla, jis sutartinai įtraukiamas į socialinės apsaugos principų sistemą, be to, tam tikra prasme jis gali būti laikomas pamatiniu principu, kuriuo remiasi visa šiuolaikinė socialinės apsaugos sistema.

Nors solidarumo principas socialinės apsaugos srityje yra plačiai taikomas ir pripažįstamas, bendros šio principo sampratos nėra. Atsižvelgiant į šio principo universalumą, tai atrodo visiškai normalu, nes jis pats apima labai daug elementų ir nemažai formų. Šioje mokslinio tyrimo dalyje bus stengiamasi apžvelgti formuojamas pozicijas solidarumo principo sampratos atžvilgiu, bandoma išgryninti ir surikiuoti pagrindinius šių sampratų elementus, specifines solidarumo pasireiškimo formas. Be to, yra būtina aptarti solidarumo principo ir kitų socialinės apsaugos srityje veikiančių principų, pavyzdžiui, solidarumo ir asmeninės atsakomybės, nuosavybės apsaugos sąsajas ir kitus santykius.

3.1. Solidarumo kaip reiškinio samprata

Pati solidarumo sąvoka yra tarpdisciplininė ir būdinga tiek filosofijos, tiek sociologijos bei kitų socialinių mokslų sričiai. Nors šiame tyrime analizuojamas solidarumo principo veikimas teisės srityje, visgi trumpai reikėtų aptarti ir platesnį šios sąvokos turinį. Toks aptarimas vėliau leistų tiksliau apibūdinti ir įvertinti solidarumo principo teisinį interpretavimą.

Terminas „solidarumas“ aiškinamas kaip bendramintiškumas, vieningumas, interesų bendrumas ir bendra atsakomybė¹¹⁹. Atitinkamus termino aiškinimus pateikia ir kiti leidiniai: solidarus – veikiantis iš vieno,

¹¹⁹ *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, p. 457.

draugiškas, sutariantis, bendras¹²⁰; solidarumas – veikimas išvien su kitais, draugiškumas, sutarimas¹²¹; solidarumas (angl. *solidarity*) – grupės narių lojalumas vieni kitiems¹²². Bendriausia prasme solidarumas – tai tam tikros formos vienijimasis, jungimasis siekiant bendrų tikslų. Taigi solidarumas socialinės apsaugos teisės sistemoje gali būti suprantamas kaip konkrečių teisės normų įtvirtintų veiksmų bendrumas, siekiant visuomenei reikšmingų tikslų, tai yra siekis užtikrinti visuomenės narių socialinę apsaugą.

Kokie yra solidarumo visuomenėje motyvai? Ar solidarumas gali būti vertinamas kaip natūralus visuomenės vystymosi produktas, kai bendruomenės nariai savanoriškai įsisažmonina ir priima solidarumo vienas su kitu idėją? Ar visgi solidarumą labiau primeta susikurtos taisyklės? J. Bieliauskaitė, apibendrinusi įvairių sociologų pozicijas, pateikia keletą nuomonių¹²³. Viena iš solidarumo teorijų, paremta racionalaus pasirinkimo kriterijumi, teigia, kad pagrindinis individų tikslas yra asmeninės naudos siekimas. Čia svarbiausią vaidmenį atlieka asmens priklausomybė nuo grupės patenkinant savo paties poreikius. Kuo stipresni grupės ryšiai, tuo stipresni ir išsipareigojimai jai. Tačiau vien stiprių grupės ryšių nepakanka, svarbus ir reguliacinis institucijų vaidmuo, kai asmuo gali būti „baudžiamas“ arba „apdovanojamas“ dėl savo indėlio į grupės gerovę.

Taip pat galimas požiūris, kad solidarumą lemia reali grėsmė, galinti grupei kilti dėl skurdo, ligų ar kitų socialinių veiksmų. Vadinasi, nepatenkinti vienu asmenų poreikiai gali sukelti neramumus ir grėsmę tiems nariams, kurių poreikiai yra visiškai patenkinami. Taigi tų asmenų, kurių poreikiai yra patenkinami, racionalus, net egoistiškas tikslas yra solidarizuotis ir prisidėti

¹²⁰ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 4-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 720.

¹²¹ VAITKEVIČIŪTĖ, Valerija. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas, 2001 p. 914.

¹²² *Dictionary of Human Resources and Personnel Management*. 3rd ed. London: A & C Black, 2006, p. 216.

¹²³ BIELIAUSKAITĖ, Jolanta. Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, nr. 1(1), p. 85.

prie kolektyvinės gerovės užtikrinimo, taip užtikrinant normalų viešosios tvarkos, ekonomikos ir pan. egzistavimą¹²⁴.

Aptarti požiūriai solidarumą suvokia kaip asmenų savo poreikių tenkinimą. Valstybei šiuo atveju tenka pagrindinis vaidmuo – su institucijų ir teisės normų pagalba reguliuoti ir kontroliuoti narių elgesį. Šis požiūris pabrėžia utilitarinį ir instrumentinį solidarumo pobūdį¹²⁵. Be to, valstybei šiuo atveju tenka suderinti individualaus asmens laisvę (poreikių tenkinimą) ir visos visuomenės interesą¹²⁶.

Kita grupė teorijų solidarumą sieja ne su racionalių naudų siekimu, bet su žmonių tarpusavio jausmais, natūraliu artumu vienas kitam. Šios teorijos šalininkų nuomone, solidarumas pirmiausia natūraliai kyla tam tikrose institucijose, kaip antai šeima, religinės, darbo, bendruomenės grupės. Esminis šios teorijos bruožas – nuostata, kad asmenys iš prigimties turi įgytą tam tikrą moralinių vertybių pojūtį ir jaučiasi įsipareigoję bendruomenei. Tai yra žmonės veikia ne tiek siekdami naudų sau, kiek remdamiesi bendromis vertybėmis ir morale¹²⁷.

Kuris iš šių požiūrių galėtų būti laikomas tinkamesniu solidarumo principui socialinės apsaugos srityje atskleisti, vertinti sunku. Kaip pastebi J. Bieliauskaitė, šiandien galima matyti solidarumo ir jo įtakos teisinei valstybei kitimą bei raidą. Vienas iš veiksnių, darančių įtaką solidarumo pasireiškimui, yra stiprus individualizacijos procesas, atsiradęs jau XIX a. Teigiama, kad dabartiniai asmenys vis labiau individualizuojasi, tampa egoistiškesni, jiems svetimos tampa bendro gėrio idėjos, atsisakoma tikėti solidarumo veiksmingumu. Antra, vis labiau nyksta žmonių identitetas su konkrečiomis socialinėmis grupėmis (šeima, religine bendruomene, darbo kolektyvu). Tai lemia susvetimėjimą, natūralių ryšių menkėjimą. Trečias solidarumo

¹²⁴ BIELIAUSKAITĖ, Jolanta. Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, nr. 1(1), p. 82.

¹²⁵ ŠPOKIENĖ, Indrė. Solidarumo principo turinys ir vaidmuo sveikatos priežiūros teisinio reguliavimo srityje. *Jurisprudencija*, 2010, t. 3(121), p. 330.

¹²⁶ WEIDE, Ursula. Law and the German Universal Healthcare System: A Brief Contemporary Overview. *German Law Journal*, 2005, no. 6(8), p. 1446-1447.

¹²⁷ BIELIAUSKAITĖ, Jolanta. Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, nr. 1(1), p. 83.

pasireiškimą keičiantis veiksnys – globalizacija, kuri išplečia individo interesų ratą, atveria kelius laisvam judėjimui ir persikėlimui. Atsiradus emigracijos ir imigracijos reiškiniams solidarumas patiria naujų iššūkių. Be to, požiūrį į solidarumą šiuo metu lemia ir tai, kad modernioje valstybėje solidarumas yra priimamas kaip formalus gerovės valstybės principas. Toks solidarumo institucionalizavimas, galima manyti, skatina paties solidarumo principo nuvertinimą. Kadangi solidarumu yra grindžiamos visos gerovės valstybės socialinės apsaugos schemas, dėl to solidarumo principas tik dar labiau institucionalizuojamas¹²⁸. Teisės aktais įtvirtinti socialinės apsaugos sistemos elementai tampa pagrindine solidarumo pasireiškimo forma.

Taigi šiuo metu solidarumo principas yra palaikomas ne pačių narių iniciatyva, bet užtikrinamas valstybinėmis priemonėmis. Solidarumo privalomumą ir užtikrinimą įstatymais pabrėžia vis daugiau mokslininkų¹²⁹. Toks privalomumas gali pasireikšti įvairiai, pavyzdžiui, nustatant privalomą dalyvavimą valstybiniame socialiniame draudime, pareigą dalyvauti kolektyvinėse ar privačiose draudimo schemose ir pan. Tai savo ruožtu leidžia teigti, kad šiuolaikinėje valstybėje, kurioje galioja teisinėmis priemonėmis sukurta socialinės apsaugos sistema, solidarumas tampa prievartinis, primestas visuomenės nariams. Todėl įstatymų leidėjas turėtų rasti reikiamą balansą tarp asmenų, kurie prisideda prie socialinės apsaugos sistemos finansavimo, ir asmenų, kurie šia sistema naudojami. Jei antroji grupė smarkiai viršija pirmąją, socialinės apsaugos sistemą ne tik išrinka finansinė krizė (kaip pastebi K. Lenaerts¹³⁰), bet tarp visuomenės narių gali kilti nepasitikėjimas ir priešiškus pačios sistemos atžvilgiu.

Solidarumo aspektas yra svarbus ir Europos Sąjungos mastu. Europos Sąjungos Komisija savo komunikate yra nurodžiusi, kad solidarumas ir

¹²⁸ BIELIAUSKAITĖ, Jolanta. Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, nr. 1(1), p. 83.

¹²⁹ VONK, Gijbert; ir KATROUGALOS, George. The Public Interest and the Welfare State: A Legal Approach. Iš *Social Security as a Public Interest: A Multidisciplinary Inquiry into the Foundations of the Regulatory Welfare State*. Antwerp: Intersentia, 2010, p. 87.

¹³⁰ LENAERTS, Koen. European Union Citizenship, National Welfare Systems and Social Solidarity. *Jurisprudencija*, 2011, t. 18(2), p. 419.

socialinis teisingumas yra labai svarbūs ES veiklai: „Tai visuomenės, kurios siekiame mes patys ir kurią norime palikti ateities kartoms, kūrimas. Tai gyvenimo kokybės gerinimas ir bendros atsakomybės pripažinimas. Tai gerovės ir saugumo kertinio akmenis – sveikos visuomenės, kurios piliečiai išsaugo pasitikėjimą savimi pokyčių metu, propagavimas.“¹³¹ Kitame komunikate deklaruojamas kartu solidarumo pripažinimas esminiu formuojant užimtumo ir šeimos politiką¹³². Neabejotinai solidarumas veikia visose visuomenės gyvenimo srityse. Tačiau socialinės apsaugos atžvilgiu šis principas yra itin reikšmingas. Galima teigti, kad kaip tik šis principas socialinės apsaugos teisėje yra pamatinis.

3.2. Solidarumo principo veikimas socialinės apsaugos sistemoje

Solidarumas socialinės apsaugos sistemoje įgauna bene aiškiausias bruožas. Net ir atskiruose socialinės apsaugos sampratos apibrėžimuose yra paminimas pats solidarumo principas. Dažnai socialinė apsauga suprantama kaip visuma priemonių (ekonominių, socialinių, teisinių), kuriomis yra sukuriamas solidarumas tarp žmonių¹³³. Taigi solidarumo principą galima laikyti esminiu socialinės apsaugos principu. Pastebėtina, kad socialinės apsaugos ir solidarumo principas turi dvejopą santykį. Viena vertus, pati socialinė sistema remiasi solidarumu. Tai yra formuojant socialinės apsaugos priemones pirmiausia turima omenyje solidarumas. Kita vertus, konkrečios socialinės apsaugos priemonės ne tik išreiškia solidarumo principą, bet suteikia jam konkrečias veikimo formas, kurios kaip tik ir leidžia įvertinti, kiek socialinė apsauga remiasi solidarumu ir kaip šį principą įgyvendina.

¹³¹ Europos Komisijos 2005 m. spalio 25 d. komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų Komitetui bei Regionų Komitetui „Visų Europos galimybių išnaudojimas: 2006 m. Komisijos teisėkūros ir darbo programa“, KOM(2005) 531 galutinis.

¹³² Europos Komisijos 2007 m. gegužės 10 d. komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir d. socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Skatinti kartu solidarumą“, KOM(2007) 0244 galutinis.

¹³³ *Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo liber, 2001, p. 134.

Pirmiausia reikėtų apibrėžti, kad solidarumo principas socialinės apsaugos sistemoje yra laikomas socialinės apsaugos siaurąja prasme elementu. Vadinasi, tokie solidarumo pasireiškimo aspektai kaip šeimos tarpusavio išlaikymas, labdara, nepilnamečių vaikų ir sutuoktinių išlaikymo pareiga ir pan. nėra priskiriami prie socialinės apsaugos¹³⁴, nors neabejotinai juose pasireiškia tarpusavio solidarumo principas – socialinė apsauga šiuo atveju suprantama būtent siaurąja prasme.

Socialinės apsaugos srityje solidarumas gali būti apibrėžiamas kaip atskirų socialinės apsaugos sistemos dalyvių tarpusavio priklausomybė ir įsipareigojimai, materialinė bei moralinė parama tarp grupių siekiant bendrų tikslų, pavyzdžiui, sukurti bendrą pajamų perskirstymo mechanizmą, užtikrinti visuomenės narių minimalų gyvenimo lygį ir pan.¹³⁵. Tiesa, galima kritikuoti moralinio aspekto, kaip jis suprantamas modernioje socialinės apsaugos sistemoje, įtraukimą į solidarumo principą. Kadangi solidarumas įgyvendinamas sukuriant įstatyminę socialinės apsaugos sistemą, asmenys privalo joje dalyvauti, taigi solidarumas yra greičiau įstatyminė pareiga, o ne moralinis atskiro asmens nusiteikimas. Solidarumo principas pasireiškia tuo, kad dirbantys ir mokantys socialinio draudimo įmokas asmenys prisideda prie nedarbingų asmenų, praeityje mokėjusių įmokas, išlaikymo, tikėdamiesi, kad ateityje jie patys gaus atitinkamą pagalbą. Toks solidarumo apibūdinimas labiau tinka socialinio draudimo schemai. Tačiau reikėtų nepamiršti, kad socialinės paramos srityje solidarumo principas taip pat veikia. Tai yra asmenys, prisidedami prie šios sistemos finansavimo per bendruosius mokesčius, suteikia galimybę asmenims, kuriems reikia papildomos paramos, gauti reikiamų lėšų iš šių mokesčių.

Tokį dvigubą solidarumo principo veikimą tiek socialiniame draudime, tiek socialinėje paramoje, finansuojamoje iš bendrųjų mokesčių, galima aiškiai išžvelgti kai kurių autorių darbuose. Pavyzdžiui, rusų mokslininkas V. P.

¹³⁴ PIETERS, Danny. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 14.

¹³⁵ BITINAS, Audrius; TARTILAS, Juozapas; ir LITVAITIENĖ, Jovita. *Socialinės apsaugos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011, p. 93.

Galanov¹³⁶ nurodo, kad solidarumo principas pasireiškia kaip solidarumas tarp kartų bei tarp valstybės (jos regionų) ir asmenų. Kalbant apie kartų solidarumą, žinoma, turimi omenyje pensinio aprūpinimo aspektai, – darbinga karta per savo mokamas įmokas ar socialinius mokesčius išlaiko ne(be)dirbančią kartą. Solidarumas valstybiniu lygiu suprantamas kaip valstybės ar jos regionų teikiama parama asmenims, reikalingiems finansinės ar kitokios paramos. Taigi solidarumo principas galioja ne tik socialiniame draudime, bet visoje socialinės apsaugos sistemoje. Tiesa, socialiniame draudime aiškiausiai matomi solidarumo elementai: solidarumo sistemos nariai savanoriškai arba (dažniausiai) privalomai moka specialius draudimo įnašus, iš kurių finansuojamos socialinę riziką patyrusių asmenų prarastos pajamos ar kompensuojamos papildomos išlaidos. Taip sukuriama tiesioginis ryšys tarp sistemos dalyvių. O paramos sistemoje nėra konkrečios sistemą finansuojančios grupės. Tačiau, kai kurių autorių nuomone, kaip tik universalios socialinės išmokos (kurios nepriklauso nuo prieš tai buvusių darbo ar draudimo laikotarpių ir yra finansuojamos iš bendrųjų mokesčių) yra daug „socialesnės“¹³⁷, vadinasi, daug stipriau išreiškia solidarumo idėją.

Socialinės apsaugos sistemos solidarumas gali būti apibrėžiamas kaip skirtingų socialinės apsaugos sistemos grupių tarpusavio priklausomybė ir bendri įsipareigojimai, grupių parama viena kitai siekiant bendrų tikslų, pavyzdžiui, gauti išmokas, perskirstyti pajamas ir kt. Socialiniame draudime šis principas veikia plačiausiai: tuo metu dirbantys ir mokantys socialinio draudimo įmokas asmenys išlaiko nedarbingus asmenis, praeityje mokėjusius atitinkamas socialinio draudimo įmokas. Socialinio draudimo išmokų dydžiai turėtų būti glaudžiai susiję su įmokėtomis įmokomis, apdraustųjų asmenų gautu darbo užmokesčiu, taip pat priklausyti ir nuo demografinių bei

¹³⁶ ГАЛАНОВ, ВЛАДИМИР ПЕТРОВИЧ. Принципы права социального обеспечения как основа развития отрасли. *Российский ежегодник трудового права*, № 2, (2006). Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, p. 705.

¹³⁷ BERNOTAS, Dainius; ir GUOGIS, Arvydas. *Socialinės politikos modeliai: Dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003, p. 31.

ekonominių visuomenės situacijų¹³⁸. Manytina, kad šią A. Bitino pateikiamą solidarumo principo išraišką socialinio draudimo sistemoje galima papildyti, idant ji tiksliau apibūdintų socialinio draudimo esmę, įtraukiant ir trečiąjį subjektą – asmenis, kuriems ateityje kils pareiga išlaikyti šiuo metu dar darbingus asmenis. Taigi solidarumo principą socialiniame draudime, pasinaudojant autoriaus pavyzdžiu, galima būtų apibrėžti taip: šiuo metu dirbančių ir įmokas mokančių asmenų pareiga išlaikyti nedarbingus asmenis, praeityje mokėjusius atitinkamas socialinio draudimo įmokas, užtikrinant, kad pirmiesiems tapus nedarbingiems, juos išlaikyti bus įpareigoti tuo metu dirbantys (ir įmokas mokantys) asmenys.

Yra nuomonių, kad pagal solidarumo principą kiekvienas bendruomenei priklausantis asmuo iš jos gauna tiek, kiek jam reikia, ir prie išlaidų padengimo prisideda tiek, kiek leidžia jo ekonominės galimybės. Perkeliant šį principą į socialinio draudimo sistemą išsina, kiekvienas apdraustas asmuo gauna pagal savo poreikius ir moka pagal savo finansines galimybes¹³⁹. Tokia nuomonė gali būti kritikuojama tiek, kiek ji tokį solidarumo principo aiškinimą sieja su socialinio draudimo schema. Šis aiškinimas labiau tinka iliustruojant solidarumo veikimą socialinės paramos schemose, tai yra tose socialinės apsaugos dalyse, kurios yra finansuojamos iš bendrųjų mokesčių, o išmokos skiriamos pagal konkrečius arba minimaliai apskaičiuotus poreikius. Tačiau toks poreikio principo atspindėjimas socialinio draudimo sistemoje kritikuotinas, nes socialinio draudimo išmokų dydžiai siejami ne su objektyviais asmens poreikiais, bet su tuo, kiek asmuo jau įnešė lėšų į socialinio draudimo sistemą.

Žinoma, solidarumo principas dažniausiai susijęs su tam tikru pasirinktu socialinės apsaugos finansavimo mechanizmu, kuris gali būti suprantamas kaip

¹³⁸ BITINAS, Audrius. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius: Leidykla MES, 2011, p. 38.

¹³⁹ *Socialinė apsauga: Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 1998, p. 9.

„kolektyvinis finansavimo mechanizmas“¹⁴⁰. Nesvarbu, kaip būtų finansuojama visa ar dalis socialinės apsaugos sistemos (bendrąisiais mokesčiais, socialinio draudimo įmokomis ar jų kombinacija), vis tiek tik kolektyvinis finansavimas yra pajėgus užtikrinti, kad visiems, kuriems reikia socialinės apsaugos, ji bus suteikta. Poreikį šiuo atveju reikėtų suprasti ne tik kaip visišką pajamų ar kitų pragyvenimo lėšų nebuvimą, bet ir pajamų dalies ar pajamų laikiną netekimą dėl bet kokių socialinių rizikų. Vadinasi, solidarumo principą reikėtų išplėsti ir neįmokinėms socialinės paramos sistemoms, kurios skirtos padėti labiausiai pažeidžiamiems asmenims ir užtikrinti jiems minimalų gyvenimo lygį. Žinoma, socialinis draudimas, kaip ypatinga socialinės apsaugos forma, ypač jei jis yra privalomas, turi užtikrinti ne tik minimalų, bet ir pakankamą ar artimą buvusiam gyvenimo lygį.

Solidarumas gali būti vertinamas ir kaip socialinės apsaugos perskirstymo funkcijos priemonė. Solidarumu paremtų sistemų sukūrimas leidžia tarsi įteisinti finansinių lėšų paskirstymą tarp skirtingų socialinių sluoksnių¹⁴¹. Nors šiuolaikinėje socialinės apsaugos teisėje pajamų perskirstymas iš sąlygiškai turtingesnių asmenų vargingesniems nėra labai pabrėžiamas, visgi nelygybės mažinimo tikslų kėlimas turėjo įtakos gerovės valstybės sampratos formavimuisi¹⁴². Neabejotinai solidarumo principas tebeturi minėtą perskirstymo aspektą.

Gana plačiai solidarumo principo sampratą yra pakomentavęs Konstitucinis Teismas. Pagal Konstitucinį Teismą, solidarumo principas reiškia, kad dirbantys (aktyvią ekonominę veiklą vykduojantys) ir draudžiamųjų pajamų gaunantys asmenys prisideda prie socialinio draudimo lėšų kaupimo, šitaip sudarydami prielaidas mokėti išmokas tiems asmenims, kuriems įstatyme

¹⁴⁰ GRUAT, Jean-Victor. Adequacy and social security principles in pension reform. Iš *Ageing Working Papers: Maintaining Prosperity in an Ageing Society: the OECD Study on the Policy Implications of Ageing* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd.org/dataoecd/22/9/2428459.pdf>>.

¹⁴¹ HINRICHS, Karl. The Impact of German Health Insurance Reforms on Redistribution and the Culture of Solidarity. *Journal of Health Politics, Policy and Law* Fall, 1995, no. 20(3), p. 654.

¹⁴² GUOGIS, Arvydas. Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje. *Socialinis darbas*, 2006, nr. 5(1), p. 10.

numatytos išmokos turi būti mokamos dėl to, kad jie yra sulaukę senatvės pensijos amžiaus, jiems yra pripažintas invalidumas arba yra kitų įstatyme numatytų priežasčių (*inter alia* tada, kai tie visuomenės nariai dėl įstatyme numatytų objektyvių priežasčių negali pasirūpinti savimi – dirbti ir užsidirbti ir jiems tuo metu yra reikalinga socialinė parama). Kita vertus, solidarumo principas suponuoja ir tai, kad valstybinio socialinio draudimo įmokas mokantys asmenys turi teisę įstatymo nustatytais atvejais ir sąlygomis patys gauti valstybinio socialinio draudimo pensijas ir (arba) kitas išmokas, vadinasi, jie įgyja atitinkamą teisėtą ir pagrįstą lūkestį¹⁴³. Lietuvos Respublikos įstatymuose ir kituose teisės aktuose yra įtvirtintas toks valstybinio socialinio draudimo modelis, pagal kurį dirbantys (aktyvia ekonomine veikla užsiimantys) asmenys, gaunantys draudžiamųjų pajamų, privalo mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas, o asmenys, kuriems įstatyme numatytos išmokos turi būti mokamos dėl to, kad jie yra sulaukę senatvės pensijos amžiaus, jiems yra pripažintas invalidumas arba yra kitų įstatyme numatytų priežasčių (*inter alia* tada, kai tie visuomenės nariai dėl įstatyme numatytų objektyvių priežasčių negali dirbti ir užsidirbti), turi teisę gauti valstybinio socialinio draudimo išmokas. Lėšomis, kurios yra surenkamos iš einamuoju laikotarpiu dirbančių asmenų privalomųjų valstybinio socialinio draudimo įmokų, yra finansuojamos ne jas mokančių asmenų būsimosios senatvės pensijos, bet pensijų išmokos tuo metu senatvės pensiją gaunantiems asmenims.

Asmens pareiga mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas yra siejama su draudžiamųjų pajamų gavimu iš aktyvios ekonominės veiklos – darbo santykių ar individualios veiklos – ir atsiranda pradėjus dirbti, jeigu iš atitinkamos aktyvios ekonominės veiklos yra gaunamos įstatymo numatytos draudžiamosios pajamos; ši pareiga pasibaigia tada, kai asmuo nutraukia

¹⁴³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 3 dalies, 8 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 2 dalies, 34 straipsnio (2002 m. liepos 4 d., 2003 m. spalio 7 d. redakcijos) 3, 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 102-4171.

aktyvią ekonominę veiklą arba, jos nenutraukęs, gauna mažesnes nei įstatymo nustatytos minimalios draudžiamosios pajamos (įstatyme gali būti nustatyti ir kiti nurodytos pareigos pasibaigimo pagrindai arba minėtų bendrų taisyklių išimtys). Minėta pareiga paprastai nepriklauso nuo dirbančio asmens amžiaus arba nuo to, kiek yra ekonominės veiklos šaltinių, iš kurių jis gauna pajamas, įmokos mokamos nuo iš kiekvienos ekonominės veiklos gaunamų draudžiamųjų pajamų. Šitaip siekiama užtikrinti lėšų, būtinų pensijoms bei socialinei paramai, sukaupimą ir atitinkamų išmokų mokėjimą. Taigi yra įtvirtinta bendra taisyklė, kad asmenys, dalyvaujantys darbo rinkoje, tiek dirbantys pagal darbo (ar kitokias) sutartis, tiek valstybės tarnautojai, tiek dirbantys savarankiškai, jeigu jie turi įstatyme numatytų draudžiamųjų pajamų, pareigos mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas atžvilgiu yra traktuojami vienodai, išskyrus įstatymų nustatytas išimtis.

Akivaizdu, kad vienas iš Konstitucinio Teismo pabrėžtų aspektų yra tai, kad socialinio draudimo sistemoje, kuri ryškiausiai atspindi solidarumo principą, privalo dalyvauti visi ekonomiškai aktyvūs visuomenės nariai, priklausomai nuo jų gaunamų pajamų. Čia galima nurodyti Lietuvos socialinio draudimo ypatybę, kad dalyvavimas solidarumo sistemoje tiesiogiai siejamas ne tiek su darbine veikla, kiek su asmens gaunamomis pajamomis. Pareiga mokėti socialinio draudimo įnašus kyla ne tada, kai asmuo yra susijęs darbo santykiais ar vykdo individualią veiklą, bet tada, kai jis gauna pajamas, nuo kurių turi būti mokamos draudimo įmokos¹⁴⁴. Taip užtikrinama, kad asmeniui pareigos mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas vykdymas netaptų per sunkia našta ir asmuo dėl to, kad vykdo šią pareigą, pats netaptų socialiai remtinu.

Antras solidarumo principo aspektas yra asmens lūkestis prisidėjus (privalomai ar savanoriškai) prie sistemos finansavimo pačiam gauti tam tikrą naudą. Kaip pabrėžia Konstitucinis Teismas, tai, kaip asmuo, būdamas darbingas ir ekonomiškai aktyvus, prisidėjo prie valstybinio socialinio

¹⁴⁴ Išskyrus kai kurias apdraustųjų grupes, kurios turi mokėti fiksuoto dydžio įmokas, pavyzdžiui, asmenys, dirbantys su verslo liudijimais.

draudimo lėšų kaupimo, turi turėti reikšmės jo paties valstybinio socialinio draudimo išmokų dydžiui; asmuo, kuris įmokomis daugiau nei kiti prisidėjo prie valstybinio socialinio draudimo lėšų kaupimo, turi turėti apčiuopiamą naudą¹⁴⁵. Tiesa, čia reikėtų atkreipti dėmesį į Konstitucinio Teismo neteisingai pavartotą sąvoką „kaupimas“, – socialinio draudimo sistema ne kaupia lėšas, bet jas perskirsto einamojo finansavimo principu. Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad solidarumo principo negalima aiškinti kaip įtvirtinančio įstatymų leidėjo diskreciją reguliuoti senatvės pensijų skyrimą ir mokėjimą taip, kad senatvės pensijų dydžiai, kai senatvės pensijų sistema grindžiama socialiniu draudimu, nepriklausytų arba tik menkai priklausytų nuo to, kokio dydžio įmokos buvo mokamos sudarant materialines prielaidas mokėti šias pensijas; socialinio draudimo įmokų mokėjimas suponuoja asmens teisę gauti atitinkamo dydžio išmoką, o šis dydis negali nepriklausyti nuo sumokėtų socialinio draudimo įmokų. Šis principas gali būti vadinamas solidariu išlyginimu, kuris reiškia, kad gaunamos išmokos ir sumokėtų įmokų santykis nebūtinai turi būti ekvivalentiškas (vienas su vienu), tačiau ryšys būtinai turi egzistuoti¹⁴⁶. Kaip tik socialinio draudimo sumokėtų įmokų dydžiai (ir trukmė) yra pagrindas diferencijuoti išmokų dydžius¹⁴⁷. Kadangi solidarumo principas labiausiai veikia socialiniame draudime, šioje sferoje jis įgyja įvairių formų. Toliau tyrime bus pateikiamos ir analizuojamos ypatingos solidarumo veikimo formos: specifinis įmokų ir išmokų santykis – išmokų dydžio ribojimas, draudimas valstybės lėšomis ir draudimo laikotarpių užskaitymas.

¹⁴⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 3 dalies, 8 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 2 dalies, 34 straipsnio (2002 m. liepos 4 d., 2003 m. spalio 7 d. redakcijos) 3, 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 102-4171.

¹⁴⁶ *Socialinė apsauga: Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 1998, p. 9.

¹⁴⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 113-5057.

3.2.1. Socialinio draudimo įmokų ir išmokų santykis

Kalbant apie įmokų ir išmokų santykį reikėtų panagrinėti Lietuvos teisės aktų nuostatas, kurios įtvirtina tokį santykį. Pirmasis aspektas yra vadinamosios socialinio draudimo įmokų lubos, kurios gali būti suprantamos ir taikomos įvairiai (taip pat ir apskritai netaikomos). Visgi labiausiai paplitę du lubų taikymo metodai: pirma, asmenys, kurių pajamos viršija tam tikrą dydį, yra visai eliminuojami iš socialinio draudimo sistemos; antra, nustatoma pajamų riba, nuo kurios įmokos nėra skaičiuojamos¹⁴⁸. Lietuvoje taikomas antrasis metodas, kai dalis apdraustųjų nemoka įmokų nuo tam tikros pajamų sumos. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas¹⁴⁹ nustato pajamas (pajamų rūšis), nuo kurių skaičiuojamos draudimo įmokos, ir atskiroms kategorijoms numato minimalią bei maksimalią įmokų skaičiavimo bazę. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Įstatymas įmokų lubas numato tik kelioms kategorijoms apdraustųjų asmenų, tai yra:

- turinčių meno kūrėjo statusą asmenų socialinio draudimo įmokų bazę sudaro 50 proc. pajamų pagal autorinę sutartį sumos;

- 50 proc. pajamų pagal autorinę sutartį sumos riba taikoma ir asmenims, neturintiems kūrėjo statuso, tačiau gaunantiems autorinius atlyginimus tuo metu, kai jie nėra laikomi apdraustaisiais kitais pagrindais;

- asmenų, kurie verčiasi individualia veikla, kaip ji apibrėžta Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme¹⁵⁰ (advokatai, advokatų padėjėjai, notarai, antstoliai ir kiti asmenys, išskyrus verslo liudijimus turinčius asmenis), įmokų bazę taip pat sudaro 50 procentų individualios veiklos apmokestinamųjų pajamų;

- ūkininkų ir jų partnerių įmokos skaičiuojamos nuo ne didesnės negu 12 Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų dydžių sumos.

Matyti, kad įmokų lubos Lietuvoje taikomos labai nedidelei daliai visų

¹⁴⁸ HORLICK, Max; ir LUCAS, Robert. Role of the Contribution Ceiling in Social Security Programs: Comparison of Five Countries. *Social Security Bulletin*, 1971, no. 19, p. 19.

¹⁴⁹ *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 17-447; 2004, Nr. 171-6295.

¹⁵⁰ *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3085.

apdraustųjų, tai yra daliai savarankišką veiklą vykdančių asmenų. Lubos visiškai nėra taikomos didžiausiai grupei apdraustųjų asmenų – dirbantiems pagal darbo sutartis ir valstybės tarnautojams. Viena vertus, lubų taikymas gali būti vertinamas kaip negatyvus, nes tai gali lemti ir mažesnes išmokas ateityje¹⁵¹. Kita vertus, įmokų lubos gali būti vertinamos kaip finansinė lengvata, asmenį iš dalies atleidžiant nuo dalyvavimo solidarumo sistemoje. Laikoma, kad asmuo, gaudamas didesnes pajamas, gali laisvai jomis disponuoti ir užsitikrinti dalį pajamų nedarbingumo atveju ne iš socialinio draudimo sistemos, bet iš privačių santaupų ar investicijų¹⁵². Kad ir kokią poveikį asmeniui laikytume realesniu ar svarbesniu, galima pripažinti, kad įmokų lubų taikymas tik nedidelei daliai apdraustųjų asmenų nėra pagrįstas, nes tokie patys lubų nustatymo tikslai ir poveikis gali būti priskiriami ir pagal darbo sutartis dirbantiems, ir kitiems bendroje socialinio draudimo sistemoje dalyvaujantiems asmenims.

Antrasis lubų taikymo aspektas yra susijęs su išmokų dydžio ribojimu – tai išmokų lubos. Visos socialinio draudimo išmokos (išskyrus valstybinio socialinio draudimo našlių pensiją) apskaičiuojamos visiškai ar iš dalies atsižvelgiant į konkrečius dydžius – asmens buvusias draudžiamąsias pajamas arba kompensuojamąjį darbo užmokestį. Kaip tik šių dydžių taikymas leidžia atsižvelgti į sumokėtų įmokų dydžius. Tačiau Lietuvos Respublikos socialinio draudimo įstatymai numato visų socialinio draudimo išmokų lubas¹⁵³:

– apskaičiuojant socialinio draudimo pensiją asmens draudžiamųjų pajamų koeficientas¹⁵⁴, kuris yra metinių koeficientų vidurkis, negali būti didesnis kaip 5;

¹⁵¹ PIETERS, Danny; ir SCHOUKENS, Paul. Country Report on Belgium. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Groningen: Europa Law Publishing, 2010, p. 64.

¹⁵² HORLICK, Max; ir LUCAS, Robert. Role of the Contribution Ceiling in Social Security Programs: Comparison of Five Countries. *Social Security Bulletin*, 1971, no. 19, p. 19.

¹⁵³ Nurodomi įprasti teisės aktų apribojimai, neatsižvelgiant į laikinąsias nuostatas dėl išmokų mažinimo ekonominės krizės sąlygomis.

¹⁵⁴ Apdraustojo asmens 1995–2001 metų draudžiamųjų pajamų koeficientas apskaičiuojamas asmens kalendorinių metų draudžiamąsias pajamas dalijant iš tiek mėnesių, kiek tais metais asmeniui įskaitoma į valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, ir iš vidutinių tų metų mėnesinių draudžiamųjų pajamų.

– maksimalus kompensuojamasis uždarbis ligos, motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) ir profesinės rehabilitacijos pašalpomis apskaičiuoti negali viršyti teisės į atitinkamą pašalpą atsiradimo mėnesį galiojusių Vyriausybės patvirtintų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų 3,2 dydžio sumos;

– nedarbo draudimo išmoka negali būti didesnė kaip 70 procentų paskutinių Vyriausybės patvirtintų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų dydžio;

– nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokoms skaičiuoti taikomas ne didesnis kaip 3 kompensavimo koeficientas¹⁵⁵.

Iš esmės tokios išmokų lubos savaime nepažeidžia solidarumo principo. Priimtina, kad socialinio draudimo sistemoje gali egzistuoti tiek išmokų, tiek įmokų lubos. Tačiau galima ir nuomonė, kad maksimaliai taikant išmokų lubas turėtų būti plačiau taikomos ir įmokų lubos. Toks reguliavimas, kai įmokų lubos didžiajai daliai apdraustųjų asmenų visai nenustatomos, o socialinio draudimo išmokos turi aiškiai apibrėžtas lubas, taikomas visiems išmokų gavėjams, gali būti laikomas neteisingu ir pažeidžiančiu vieną iš solidarumo principo aspektų – tinkamą įmokų ir išmokų santykį. Žinoma, negali būti nustatomos pernelyg žemos įmokų lubos, nes tokiu atveju solidarumo principas, kaip finansų perskirstymo galimybė, nebūtų pakankamai įgyvendinamas.

Solidarumo principo įgyvendinimas nustatant tinkamą įmokų ir išmokų santykį gali būti analizuojamas ir privalomojo sveikatos draudimo schemoje¹⁵⁶. Kaip minėta, sumokėtų įmokų santykis nebūtinai turėtų būti ekvivalentiškas gaunamoms išmokoms, tačiau ryšys turėtų būti pakankamas, priešingu atveju būtų pažeidžiamas solidarumo principas. Tokio ryšio nebuvimas pastebimas Lietuvos privalomojo sveikatos draudimo schemoje. Esmine problema galima būtų laikyti tokį įstatyminių reglamentavimą, kai privalomojo sveikatos

¹⁵⁵ Asmens vidutinių mėnesinių draudžiamųjų pajamų santykis su einamųjų metų draudžiamosiomis pajamomis.

¹⁵⁶ Sveikatos draudimo atžvilgiu „išmokos“ suprantamos kaip išmokos natūra, tai yra tam tikros apimties ir tam tikros vertės nemokamų sveikatos priežiūros paslaugų teikimas.

draudimo įmokos yra mokamos nuo visų asmens gaunamų pajamų, net jei jos vienu metu yra gaunamos iš skirtingos ekonominės veiklos šaltinių (pavyzdžiui, dirbant pagal darbo sutartį ir tuo pat metu užsiimant savarankiška veikla ar gaunant pajamų iš kūrybinės, autorinės veiklos). Tačiau sveikatos paslaugų, teikiamų apdraustajam asmeniui, kiekis ir vertė visiškai nesiejama su įmokėtų įmokų dydžiu. Tokia teisinė padėtis lemia, kad asmens, prisidėjusio prie draudimo schemos daug didesne dalimi nei kiti asmenys, gaunamų išmokų vertė yra tokia pati kaip ir kitų asmenų. Galima teigti, kad tokia padėtis neatitinka vieno iš solidarumo principo aspektų – pakankamo proporcingumo tarp indėlio ir gaunamos naudos.

Tam, kad solidarumo principas būtų tinkamai įgyvendintas sveikatos draudimo schemeje, turėtų būti atsižvelgiama (bent iš dalies) į individualų asmens indėlį. Gana plačiai yra diskutuojama apie galimybę Lietuvoje įvesti vadinamąją papildomo apmokėjimo ar papildomų įmokų sistemą¹⁵⁷, kuri leistų nustatyti atskirus sveikatos priežiūros paslaugų lygius. Tam tikros paslaugos būtų ir toliau apmokamos iš privalomojo draudimo sistemos, o papildomos paslaugos galėtų būti dengiamos realiomis pacientų priemokomis arba papildomai sukauptomis privalomojo sveikatos draudimo įmokomis. Žinoma, tokia sistema susiaurintų solidarumo mastą¹⁵⁸, tačiau kita vertus, tokia solidarumo principo veikimo forma labiau atitiktų pačią solidarumo esmę.

3.2.2. Specifiniai solidarumo aspektai: draudimas valstybės lėšomis ir draudimo laikotarpių įskaitymas

Kalbant apie solidarumą ir turint omenyje standartinę jo sampratą, kad kiekvienas narys prisideda prie socialinės apsaugos lėšų surinkimo, kad ateityje galėtų pats pasinaudoti atitinkamomis išmokomis, reikėtų atkreipti dėmesį į ypatingus šio principo įgyvendinimo aspektus – kai kurių asmenų grupių draudimą valstybės lėšomis ir draudimo laikotarpių įskaitymą. Bendrai

¹⁵⁷ ŠPOKIENĖ, Indrė. Solidarumo principo turinys ir vaidmuo sveikatos priežiūros teisinio reguliavimo srityje. *Jurisprudencija*, 2010, t. 3(121), p. 344.

¹⁵⁸ Ten pat, p. 343.

apibūdinant šiuos aspektus galima teigti, kad šiais atvejais asmuo net nemokėdamas įmokų gali užsitikrinti teisę į socialinės apsaugos išmokas. Šios abi tendencijos yra būdingos Lietuvos socialinio draudimo sistemai.

Draudimas valstybės lėšomis. Lietuvos socialinio draudimo įstatymai nustato gana platų ratą asmenų, kurie yra draudžiami valstybės lėšomis. Tačiau valstybės lėšomis draudžiama tik svarbiausioms socialinio draudimo rūšims. Pirmiausia paminėtinas privalomasis sveikatos draudimas, kurio atžvilgiu Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas¹⁵⁹ pateikia ypač didelį sąrašą tokių asmenų. Įstatymo 6 straipsnio 4 dalis nustato, kad valstybės lėšomis sveikatos draudimu yra draudžiami:

1) asmenys, gaunantys Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta bet kurios rūšies pensiją ar šalpos kompensaciją;

2) nedirbantys darbingo amžiaus asmenys, užsiregistravę gyvenamosios vietos darbo biržoje kaip norintys ir galintys dirbti tam tikrą darbą;

3) nedirbantys darbingo amžiaus asmenys, turintys įstatymų nustatyta būtinaį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai gauti;

4) moterys, kurioms įstatymų nustatyta tvarka suteiktos nėštumo ir gimdymo atostogos, ir nedirbančios moterys nėštumo laikotarpiu 70 dienų (suėjus 28 nėštumo savaitėms ir daugiau) iki gimdymo ir 56 dienos po gimdymo;

5) vienas iš tėvų (įtėvių), auginantis vaiką iki 8 metų, taip pat vienas iš tėvų (įtėvių), auginantis du ir daugiau nepilnamečių vaikų;

6) asmenys iki 18 metų;

7) Lietuvos Respublikos bendrojo lavinimo, profesinių, aukštesniųjų ir aukštųjų mokyklų dieninių skyrių moksleiviai ir studentai, taip pat Lietuvos Respublikos piliečiai ir kitų valstybių piliečiai bei asmenys be pilietybės, nuolat gyvenantys Lietuvoje, studijuojantys Europos Sąjungos valstybių narių aukštųjų mokyklų dieniniuose skyriuose;

¹⁵⁹ *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 55-1287; 2002, Nr. 123-5512.

- 8) valstybės remiami asmenys, gaunantys socialinę pašalpą;
- 9) vienas iš tėvų (tėvių), globėjas ar rūpintojas, slaugantis namuose asmenį, kuriam nustatytas neįgalumo lygis (vaiką invalidą), arba asmenį, pripažintą nedarbingu (iki 2005 m. liepos 1 d. – I grupės invalidu) iki 24 metų, arba asmenį, pripažintą nedarbingu (iki 2005 m. liepos 1 d. – I grupės invalidu) iki 26 metų dėl ligų, atsiradusių iki 24 metų, arba asmenį, kuriam nustatytas specialusis nuolatinės slaugos poreikis (iki 2005 m. liepos 1 d. – visiška negalia);
- 10) asmenys, teisės aktų nustatyta tvarka pripažinti neįgaliaisiais;
- 11) asmenys, sergantys visuomenei pavojingomis užkrečiamosiomis ligomis, kurios yra įtrauktos į Sveikatos apsaugos ministerijos patvirtintą sąrašą;
- 12) pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviai – kariai savanoriai, laisvės kovų dalyviai; reabilituoti politiniai kaliniai ir jiems prilyginti asmenys, tremtiniai ir jiems prilyginti asmenys, taip pat asmenys, nukentėję 1991 m. sausio 13-osios ar kituose įvykiuose gindami Lietuvos nepriklausomybę ir valstybingumą;
- 13) asmenys, prisidėję prie Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinių likvidavimo;
- 14) buvę geto ir buvę mažamečiai fašistinių prievartinio įkalinimo vietų kaliniai;
- 15) valstybės pripažįstamų tradicinių religinių bendrijų dvasininkai, dvasininkų rengimo mokyklų studentai ir vienuolijų noviciatuose atliekantys vienuolinę formaciją naujokai;
- 16) asmenys, kuriems įstatymų nustatyta tvarka yra pripažintas Afganistano karo dalyvių teisinis statusas;
- 17) nelydimi nepilnamečiai užsieniečiai;
- 18) papildomą ir laikiną apsaugą Lietuvos Respublikoje gavę užsieniečiai: asmenys iki 18 metų, asmenys, kuriems nustatyta liga ar organizmo būklė, įrašyta į Sveikatos apsaugos ministerijos patvirtintą sąrašą, vieniši tėvai, auginantys nepilnamečius vaikus, moterys nėštumo laikotarpiu 70

dienų (suėjus 28 nėštumo savaitėms ir daugiau) iki gimdymo ir 56 dienos po gimdymo, asmenys, kuriems sukako Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytas senatvės pensijos amžius;

19) nesukakęs senatvės pensijos amžiaus ir neturintis draudžiamųjų pajamų Respublikos Prezidento sutuoktinis – Respublikos Prezidento kadencijos laikotarpiu.

Galima nurodyti šias asmenų grupių bendras kategorijas: asmenys, kurie dėl objektyvių priežasčių negali mokėti įmokų (bedarbiai, vaikai, nedirbančios moterys nėštumo laikotarpiu ir kt.); asmenys, laikomi nukentėjusiais nuo karo ir okupacijos padarinių (Afganistano karo dalyviai, pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviai ir kt.); kiti asmenys, kuriems valstybė pripažįsta tokią teisę (pensininkai, neįgalieji, dvasininkai ir kt.).

Pastebėtina, kad pensijas gaunančių asmenų atžvilgiu Lietuva yra pasirinkusi ypač dosnią pensininkams sveikatos draudimo sistemą, nes nuo pensijų (bet kokios rūšies) nėra skaičiuojamos sveikatos draudimo įmokos. Tuo tarpu kitose Europos Sąjungos valstybėse (pavyzdžiui, Liuksemburge, Lenkijoje, Suomijoje, Slovėnijoje ir kt.¹⁶⁰) pensijos gali būti apmokestinamos sveikatos draudimo įmokomis. Viena vertus, toks dosnumas gali būti vertinamas teigiamai, nes Lietuvos pensijų lygis nėra aukštas ir tokiu būdu valstybė suteikia papildomą paramą pensijų gavėjams. Kita vertus, nėra teisinga tai, kad visiškai nėra atsižvelgiama į pensijos dydį konkrečiu atveju. Be to, asmuo gali gauti kelias pensijas ir jo pajamos gali būti pakankamos, kad jis savarankiškai galėtų sumokėti sveikatos draudimo įmokas. Pavyzdžiui, Belgija, Prancūzija, Rumunija yra pasirinkusios tokią sistemą, kad pensijos yra apmokestinamos įmokomis tik nuo tam tikro lygio. Taigi Lietuvos atveju didesnio teisingumo būtų pasiekama, jei būtų atsižvelgiama į individualaus pensijos gavėjo gaunamas pensines pajamas, nes šie asmenys nebedalyvauja tradiciniame solidarume ir neprisideda nei prie savo, nei prie kitų asmenų,

¹⁶⁰ Čia ir toliau informacija apie užsienio valstybių praktiką pateikiama remiantis MISSOC (The Mutual Information System on Social Protection/Social Security) duomenų bazėmis [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. balandžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.missoc.org>>, jei nenurodyta kitaip.

neturinčių pajamų, sveikatos draudimo organizavimo ir finansavimo, nors objektyviai galėtų tai daryti.

Kita nemaža asmenų grupė yra nedirbantys darbingo amžiaus asmenys, užsiregistravę gyvenamosios vietos darbo biržoje kaip norintys ir galintys dirbti tam tikrą darbą. Vadinasi, sveikatos draudimu valstybės lėšomis yra apdraudžiami visi užsiregistravę bedarbiai, ne tik tie, kurie gauna nedarbo draudimo išmokas. Toks pasirinkimas gali būti pagrįstas, nes šie asmenys visai negauna pajamų iš savo ekonominės veiklos, todėl ir neturi galimybių mokėti sveikatos draudimo įmokų. Tačiau ir šiuo atveju galima būtų svarstyti, ar nereikėtų apmokestinti tų asmenų, kurių turimas turtas ir gaunamos kitokios, ne darbinės, pajamos leistų jiems patiems susimokėti sveikatos draudimo įmokas.

Dar kita valstybės apdraustų asmenų grupė yra vienas iš tėvų (įtėvių), auginantis vaiką iki 8 metų, taip pat vienas iš tėvų (įtėvių), auginantis du ir daugiau nepilnamečių vaikų. Šiuo atveju taip pat galima diskutuoti, ar tikrai visi asmenys, niekur nedirbantys ir neužsiimantys ekonomine veikla bei auginantys vaikus, patys nėra pajėgūs susimokėti už save sveikatos draudimo įmokų. Visiškas neatsižvelgimas į tokių asmenų turimą turtą (ar visos šeimos turimą turtą ir gaunamas pajamas) gali būti vertinamas kaip solidarumo principo pažeidimas, nes valstybės lėšomis dengiamos įmokos ir tiems asmenims, kurie patys (ar jų šeimos nariai) gali būti finansiškai pajėgūs mokėti sveikatos draudimo įmokas.

Lietuvoje sveikatos draudimu valstybės lėšomis yra draudžiami ir nepilnamečiai asmenys, tai yra vaikai iki 18 metų. Paprastai ir kitos Europos Sąjungos valstybės užtikrina nemokamą pagrindinį sveikatos draudimą vaikams. Pastebėtina, kad nepilnamečių asmenų sveikatos draudimas valstybės lėšomis, atsižvelgiant į Europos socialinės apsaugos kodekso 39–42 straipsnių nuostatas, gali būti laikomas vadinamąja šeimos išmoka, tai yra viena iš priemonių finansiškai remti vaikus auginančias šeimas. Kadangi Lietuvoje piniginės paramos šeimai sistema nėra pakankamai išplėtotą, vaikų draudimas

valstybės lėšomis gali būti vertinamas kaip teigiamas dalykas, nes tokiu būdu valstybė prisideda prie paramos šeimoms, auginančioms vaikus.

Toks gana didelio valstybės lėšomis sveikatos draudimu draudžiamų asmenų sąrašo nustatymas, žinoma, užtikrina papildomą paramą socialiai pažeidžiamoms asmenų grupėms. Kita vertus, kaip minėta, dalis šių asmenų, jei jų turimas turtas ir lėšos leidžia, galėtų mokėti savo ar savo išlaikytinių draudimo įmokas. Tokie asmenys būtų įtraukti į solidarumo sistemą kaip aktyvūs nariai, o ne sistemos naudotojai¹⁶¹. Kaip minėta, solidarumas socialinės apsaugos srityje reikalauja tinkamo balanso tarp mokėtojų ir gavėjų.

Lietuvoje valstybės lėšomis yra draudžiama ne tik sveikatos draudimu. Kitų socialinio draudimo rūšių atveju taip pat organizuojamas draudimas valstybės lėšomis. Pagal Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymą, dalis asmenų yra draudžiami valstybės lėšomis. Įstatymas nustato, kad pensijų socialiniu draudimu tik pagrindinei pensijos daliai privalomai draudžiami tradicinių ir kitų valstybės pripažintų religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai bei tik vienuolyne dirbantys vienuoliai. Pensijų (tiek pagrindinei, tiek papildomai daliai) ir nedarbo draudimu yra draudžiami šeimos pasirinkimu vienas iš tėvų (įtėvių) arba asmuo, nustatyta tvarka paskirtas vaiko globėju, auginantys vaiką iki trejų metų bei nesukakę senatvės pensijos amžiaus vienas iš neįgalaus asmens, kuriam nustatytas specialusis nuolatinės slaugos poreikis, tėvų (įtėvių) arba asmuo, nustatyta tvarka paskirtas neįgalaus asmens globėju ar rūpintoju, slaugantis namuose tą neįgalų asmenį. Šie asmenys draudžiami valstybės lėšomis tik tuo atveju, jeigu jie tuo laikotarpiu neturi draudžiamųjų pajamų. Pensijų (tiek pagrindinei, tiek papildomai daliai) ir nedarbo draudimu taip pat yra draudžiami nesukakę senatvės pensijos amžiaus ir negaunantys pajamų, susijusių su darbo santykiais, valstybės tarnautojų ir profesinės karo tarnybos karių bei deleguotų asmenų sutuoktiniai – tuo laikotarpiu, kai jie gyvena užsienyje kartu su valstybės tarnautoju ar

¹⁶¹ Valstybinės ligonių kasos 2011 m. gegužės 11 d. pranešimas. *Valstybės lėšomis draudžiami labiausiai socialiai pažeidžiami asmenys* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. gegužės 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vlk.lt/vlk/pr/?page=item&kat_id=1&date=2011-05-11&item_id189>.

deleguotu asmeniu. Deleguotų asmenų sutuoktiniai draudžiami tik tuo atveju, jei deleguotam asmeniui darbo užmokestį ir nuo jo socialinio draudimo įmokas moka asmenį delegavusi Lietuvos Respublikos deleguojančioji institucija. Nesukakęs senatvės pensijos amžiaus ir neturintis draudžiamųjų pajamų Respublikos Prezidento sutuoktinis – Respublikos Prezidento kadencijos laikotarpiu. Meno kūrėjo statusą turintys darbingo amžiaus asmenys draudžiami pensijų socialiniu draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos dalims bei ligos ir motinystės socialiniu draudimu valstybės lėšomis nuo Vyriausybės patvirtintos minimaliosios mėnesinės algos tuo atveju, jeigu jie neturi draudžiamųjų pajamų. Tik nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu valstybės lėšomis privalomai draudžiami profesinių mokyklų mokiniai, aukštųjų mokyklų studentai ir asmenys, teritorinių darbo biržų siųsti profesiniam mokymui ar profesinei reabilitacijai, – jų profesinės veiklos praktikos įstaigoje ar įmonėje metu.

Vėlgi pastebima, kad valstybės draudžiamų (ypač pensijų socialiniu draudimu) asmenų sąrašas yra gana didelis ir turi tendenciją plėstis. Pavyzdžiui, naujausia įtraukta asmenų grupė yra meno kūrėjo statusą turintys asmenys. Kaip nurodoma 2011 m. kovo 16 d. Vyriausybės nutarime Nr. 316 „Dėl Meno kūrėjų socialinės apsaugos programos“¹⁶², šių asmenų grupės priskyrimą prieš valstybės lėšomis draudžiamųjų lėmė tai, kad meno vertybių kūrėjai dėl profesijos specifikos, kuri skiriasi nuo kitų profesijų veiklos pobūdžio tuo, kad nėra susieta su nuolatinio darbdaviu ir reguliariomis pajamomis, nuo kurių mokamos valstybinio socialinio draudimo ir privalomojo sveikatos draudimo įmokos, ir nėra pakankamai socialiai apsaugoti. Dėl to nuspręsta šiuos asmenis drausti valstybės lėšomis.

Kai kurių rūšių draudimas valstybės lėšomis gali būti vertinamas teigiamai (panašiai kaip ir sveikatos draudimo atveju), nes taip yra užtikrinami socialiai pažeidžiamiausių asmenų grupių interesai. Kita vertus, šis valstybės lėšomis draudžiamų asmenų sąrašas neturėtų būti plečiamas, nes, kaip minėta, socialinis draudimas pirmiausia remiasi solidarumo principu, o asmenų

¹⁶² *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 34-1604.

draudimas valstybės lėšomis tokį principą pažeidžia. Gali susiklostyti tokia padėtis, kad net ir nedirbantis ar kitokių draudžiamųjų pajamų neturintis asmuo visgi turėtų finansinių galimybių savanoriškai prisidėti prie socialinio draudimo, t. y. draustis savanorišku socialiniu draudimu. Jeigu visiškai neatsižvelgiama į tokią tam tikrų asmenų turtinę padėtį, o jų būsimos socialinio draudimo išmokos yra finansuojamos kitų asmenų lėšomis, pirmiesiems visiškai neprisidedant prie šios sistemos, gali būti iškreipiamas solidarumo principas. Iš asmenų, kurie dalyvauja darbo rinkoje ir moka socialinio draudimo įmokas, tartum reikalaujama dvigubo solidarumo – jie ne tik patys moka socialinio draudimo įmokas, bet iš tų bendrųjų mokesčių finansuojamos asmenų, nemokančių nei socialinio draudimo, nei kitų mokesčių, socialinio draudimo išmokos.

Draudimo laikotarpių įskaitymas. Dar vienas ypatingas solidarumo principo įgyvendinimo aspektas yra draudimo laikotarpių įskaitymas. Tam tikri laikotarpiai, nors už juos ir nėra mokamos socialinio draudimo įmokos, yra įskaitomi į socialinio draudimo stažą ir yra suteikiama teisė kai kuriems asmenims gauti išmokas ir už šiuos laikotarpius. Tokie į socialinio draudimo stažą įskaitomi laikotarpiai Lietuvoje yra siejami su socialinio draudimo išmokų gavimu. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 6 straipsnis numato, kad socialinio draudimo stažas nustatomas pagal priskaičiuotų socialinio draudimo įmokų į socialinio draudimo fondą laikotarpį ir ligos, profesinės reabilitacijos, motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės), ligos dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo pašalpų bei nedarbo socialinio draudimo išmokų iš fondo gavimo laikotarpius. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnis nustato, kad valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą sudaro:

– laikas, per kurį asmenys patys moka arba už juos yra mokamos ar turi būti mokamos įstatymo jiems nustatytos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos;

– laikas, per kurį asmenys gauna ligos (įskaitant darbdavio mokamas ligos dienomis), motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) arba profesinės reabilitacijos pašalpas, mokamas pagal Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą, ligos dėl nelaimingo atsitikimo darbe arba profesinės ligos pašalpas, mokamas pagal Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą, ir nedarbo socialinio draudimo išmokas, mokamas pagal Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymą.

Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas nustato, kad nedarbo draudimo stažas – tai laikotarpiai, per kuriuos mokamos arba pagal įstatymus turėjo būti mokamos nedarbo draudimo įmokos, taip pat laikotarpiai, per kuriuos apdraustasis gavo šio ir kitų socialinio draudimo įstatymų nustatytas nedarbo draudimo išmokas, socialinio draudimo ligos, profesinės reabilitacijos, motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) pašalpas. Atitinkamai socialinio draudimo stažą apibrėžia ir Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės įstatymas.

Toks nedraudžiamųjų laikotarpis, kai nėra mokamos socialinio draudimo įmokos, prilyginimas draudžiamiesiems laikotarpiams iš pirmo žvilgsnio taip pat galėtų būti laikomas solidarumo principo pažeidimu. Tačiau, priešingai nei tuo atveju, kai socialiniu draudimu yra draudžiama valstybės lėšomis, šiuo atveju padėtis yra šiek tiek kita. Omenyje turimi tie asmenys, kurie savo įmokų mokėjimo laikotarpį laikinai nutraukia dėl objektyvių priežasčių: ligos, motinystės, tėvystės, nedarbo. Be to, pastaruoju metu tokių laikotarpių įskaitymą imama laikyti ypatinga solidarumo forma. Pavyzdžiui, atsižvelgimas į vaiko priežiūros laikotarpius sprendžiant klausimą dėl teisės į pensiją įgijimo Europos Komisijos 2010 m. Žaliojoje knygoje: Adegvačios, tvarios ir saugios Europos pensijų sistemos¹⁶³ įvardijamas kaip speciali solidarumo forma. Šis specialus solidarumo pasireiškimas leidžia užtikrinti asmenų, kurie dėl objektyvių ir reikšmingų visuomenei aplinkybių (vaikų

¹⁶³ Europos Komisijos 2010 m. liepos 7 d. Žalioji knyga „Adegvačios, tvarios ir saugios Europos pensijų sistemos“, KOM(2010) 0365 galutinis.

gimimo ir auginimo) nutraukia aktyvią veiklą, būsimas teises į socialinės apsaugos išmokas.

Atsižvelgiant į draudimo laikotarpių įskaitymo sąlygas ir jų svarbą atskiroms asmenų kategorijoms, manytina, kad tokia lengvata neiškreipia solidarumo principo taikymo ir neuždeda ypač sunkios papildomos naštos kitiems socialinės apsaugos sistemos dalyviams.

Tačiau anksčiau aptartas draudimas valstybės lėšomis turėtų būti vertinamas kritiškiau. Pernelyg didelis apdraustųjų valstybės lėšomis sąrašas gali lemti papildomą naštą socialinio draudimo sistemą savo įmokomis ir bendraisiais mokesčiais finansuojantiems asmenims. Todėl, siekiant tinkamesnio balanso tarp įmokų mokėtojų ir išmokų (bei paslaugų) gavėjų, turėtų būti peržiūrėtas valstybės lėšomis draudžiamųjų asmenų sąrašas. Manytina, kad dalies tokių asmenų atžvilgiu galėtų būti taikomas pajamų ir turto vertinimas, kuris padėtų nustatyti realų valstybės pagalbos poreikį.

3.3. Solidarumo ir asmens atsakomybės santykis

Konstitucinis Teismas ne kartą savo nutarimuose pabrėžė, kad socialinio solidarumo principas pilietinėje visuomenėje nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą, todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne pasikliauti vien valstybės laiduojama socialine apsauga¹⁶⁴. Pirmiausia Konstitucinis Teismas šią poziciją supranta kaip būtina asmens indėlį į bendrą sistemą, kad po kurio laiko jis

¹⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija)“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5221.

galėtų tikėtis gauti atitinkamą naudą, iliustruodamas tai socialinio draudimo pensijų sistemos pavyzdžiu.

Pagal Konstitucinio Teismo išaiškinimą¹⁶⁵, solidarumo principo negalima aiškinti kaip įtvirtinančio įstatymų leidėjo diskreciją reguliuoti senatvės pensijų skyrimą ir mokėjimą taip, kad senatvės pensijų dydžiai, kai senatvės pensijų sistema grindžiama socialiniu draudimu, nepriklausytų arba tik menkai priklausytų nuo to, kokio dydžio įmokos buvo mokamos sudarant materialines šių pensijų mokėjimo prielaidas. Materialinių senatvės pensijos mokėjimo prielaidų sudarymą lemia tiek laikas, kurį asmuo pats moka ar už jį yra mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos, tiek valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų į valstybinio socialinio draudimo biudžetą bendras dydis. Taigi asmens bendras indėlis (asmens privalomo valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų bendras dydis) sudarant materialines valstybinės socialinio draudimo pensijos mokėjimo prielaidas, kai senatvės pensijų sistema yra grindžiama socialiniu draudimu, taip pat galėtų būti vienas iš kriterijų, į kurį reikėtų atsižvelgti nustatant sąlygas valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai gauti. Teisinis reguliavimas, kuriuo valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai gauti būtų nustatytas pernelyg ankstyvas ar vėlyvas pensinis amžius arba kuriuo būtų nustatyti šios pensijos skyrimo pagrindai, iškreipiantys asmens indėlio sudarant materialines šios pensijos mokėjimo prielaidas reikšmę ar nustatantys šios pensijos skyrimo ir mokėjimo sąlygas, paneigiančias asmens dalyvavimą sudarant materialines šios pensijos mokėjimo prielaidas, prieštarautų Konstitucijai. Įstatymų leidėjas, paisydamas Konstitucijos normų ir principų, turi teisę nustatyti minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai kaip vieną iš sąlygų tokiai pensijai gauti. Pabrėžtina ir tai, kad

¹⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr.113-5057.

įstatymų leidėjas, nustatydamas, kokias sąlygas senatvės pensijai gauti asmuo, sukakęs senatvės pensijos amžių, turi atitikti, privalo atsižvelgti į visas reikšmingas aplinkybes, taip pat į asmens indėlį formuojant Konstitucijos 52 straipsnyje nustatytos senatvės pensijos mokėjimo prielaidas. Priešingu atveju senatvės pensijų teisinis reguliavimas būtų nepakankamas ir vienpusis¹⁶⁶.

Tokioje situacijoje gali būti ieškoma balanso, kaip užtikrinti pusiausvyrą tarp valstybės socialinio draudimo garantijų ir asmeninės individo atsakomybės. Susiduriama ir su socialinio teisingumo koncepcija: kiek galima mažinti ar apriboti valstybės išpareigojimus, ir kiek galima atsakomybę perkelti pačiam individui.

Gali būti laikomasi nuomonės, kad valstybė turėtų mažinti išpareigojimus ir nustatyti garantijas tik tais atvejais, kai kyla apsaugos nuo socialinės rizikos būtinybė, nes pati tradicinė socialinės apsaugos sistema gali būti laikoma kaip neigiamai veikianti asmeninę individų atsakomybę, neskatinanti užimtumo bei sukurianti valstybės išlaikytinių kategoriją su jų teisėtai lūkesčiais¹⁶⁷. Šioje pozicijoje individo atsakomybės samprata yra platesnė nei Konstitucinio Teismo pateiktoje pozicijoje. Konstitucinis Teismas asmens atsakomybę labiau supranta kaip jo dalyvavimą tam tikrą laiką socialinio draudimo sistemoje, o pastaroji pozicija asmeninę asmens atsakomybę jau labiau sieja su elementais, esančiais už socialinio draudimo ir visos socialinės apsaugos sistemos ribų. Vienas iš tokių elementų, kuriam negalima taikyti teisinio reguliavimo, yra asmens psichologinis, emocinis realybės suvokimas, sugebėjimas vertinti būsimus įvykius ir jiems rengtis.

¹⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija)“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5221.

¹⁶⁷ BITINAS, Audrius; TARTILAS, Juozapas; ir LITVAITIENĖ, Jovita. *Socialinės apsaugos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011 p. 95.

Kaip pastebi S. Arlauskas¹⁶⁸, asmuo, aktyvios profesinės veiklos metu gyvenantis pagal savo darbo rezultatus, turėtų suprasti, kad aktyvi jo veikla nėra amžina ir kad būtina pasirūpinti gyvenimo šaltiniu tapus nedarbingu. Toks asmuo planingai, sąmoningai kauptų lėšas pensijų ar sveikatos draudimo fonduose. Manytina, kad pasitikėti tokiu individo sąmoningumu ir socialinės apsaugos priemonės organizuoti remiantis individo atsakomybės principu galima būtų tik tada, kai valstybė yra garantuota, jog visi ar bent didžioji dalis darbingų asmenų suvokia tokią būtinybę. Priešingu atveju, nepakankamai atsižvelgus į asmens psichologinį pasirengimą būti atsakingam ir atsisakius centralizuotos valstybinės privalomos socialinės apsaugos sistemos, neatsakingi asmenys liktų be reikalingos apsaugos. Taigi kyla klausimas, kiek plačiai turėtų apimti socialinės apsaugos sistema (ypač privalomoji jos dalis), o kiek pats individas turėtų rūpintis savo būsimumis pajamomis kilus socialinei rizikai.

Galima sutikti nuomonių, kad valstybės turėtų imtis priemonių didinti asmens atsakomybės lygį ir mažinti valstybės vaidmenį socialinės apsaugos srityje. Manoma, kad dabartinė socialinės gerovės valstybė per didelę dalį resursų sukaupia vyriausybiniame, politiniame erdvėje, ir per mažai dėmesio skiria pačiam individui. Tai netgi gali pažeisti svarbius asmens suverenumo, savęs realizavimo principus ar jo teisę pačiam priimti sprendimus. Vadinasi, jei sumažintume valstybės išlaidas socialinei apsaugai, tai lemtų ne tik tam tikrų išmokų mokėjimo nutraukimą ar jų sumažinimą, bet taip pat papildomų lėšų (nepaimamų socialinių įmokų ar mokesčių pavidalu) asmenims palikimą, ir taip būtų užtikrinta asmenų teisė savarankiškai disponuoti lėšomis ir patiems rūpintis būsima socialine gerove. Pastebėtina, kad tokia individo laisvė reiškia ne tik jo teisę savarankiškai priimti sprendimus, bet kartu uždeda jam atsakomybę už savo likimą¹⁶⁹. Tai vienas iš aspektų, atspindintis liberalizmo

¹⁶⁸ ARLAUSKAS, Saulius. *Šiuolaikinės teisės filosofija*. Vilnius: Charibdė, 2011, p. 266.

¹⁶⁹ KORNAI, János; ir EGGLESTON Karen. *Welfare, Choice, and Solidarity in Transition: Reforming the Health Sector in Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 16.

idėjas, pagal kurias pats asmuo nori ir gali pasirūpinti savo ateitimi be valstybės įsikišimo.

Jokiu būdu negalima teigti, kad asmens atsakomybė už save patį ir solidarumas yra du visiškai prieštaraujantys vienas kitam principai. Panašiai kaip ir nuosavybės apsaugos principo atveju, šie principai gali egzistuoti kartu, tiesa, nustatant tinkamą proporciją. Neatrodo tinkama kraštutinio liberalizmo pozicija, pagal kurią joks paskirstymas socialinėms reikmėms valstybėje negalimas, o socialinis draudimas yra žalingas. Tai kraštutinė pozicija, kurios šiuolaikinėje gerovės valstybėje įgyvendinti neįmanoma. Taigi valstybė turi pasirinkti ir nustatyti tinkamą mechanizmą, kuris leistų įgyvendinti solidarumo principą ir kartu palikti asmeniui galimybę pačiam priimti atitinkamus sprendimus.

Galima sutikti su nuomone, kad solidarumo principas yra pakankamai įgyvendinamas tada, kai visi asmenys gali patenkinti bent būtiniausius savo poreikius per socialinės apsaugos sistemą, to negalėdami padaryti savo pačių jėgomis. Kadangi dauguma visuomenės narių yra pasirengę save išlaikyti (kalbama apie darbingus, darbingo amžiaus asmenis), tai ir solidarumo principas turėtų veikti tik ten, kur susiduriama su nesugebėjimu užsitikrinti būtinųjų poreikių. Tokiu atveju solidarumo principas neprieštarautų asmens laisvės pasirinkti principui¹⁷⁰. Ši pozicija iš esmės leidžia atspindėti ir pateisinti neįmokinę socialinės apsaugos sistemos dalį, tai yra socialinę paramą. Žinoma, socialiniame draudime solidarumo principas yra reikšmingesnis, mažiau vietos paliekama asmens savarankiškumui, gebėjimui pasirūpinti savimi. Natūralu, kad kintant visuomenės moralinėms vertybėms vis labiau išivyrėja liberalus požiūris, skatinantis kiekvieno individo asmeninę atsakomybę, slopinantis kartų ir visuomenės narių solidarumo jausmą¹⁷¹. Kalbant apie socialinės apsaugos sistemos trūkumus, galima svarstyti solidarumo ir individo

¹⁷⁰ KORNAI, János; ir EGGLESTON Karen. *Welfare, Choice, and Solidarity in Transition: Reforming the Health Sector in Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 20.

¹⁷¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 28 d. nutarimas Nr. 1350 „Dėl Nacionalinės demografinės (gyventojų) politikos strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 159-5795.

asmeninės atsakomybės santykio pokyčius. Tačiau solidarumo principo eliminuoti negalima.

Reikšmingas klausimas vertinant solidarumo ir asmens savarankiškumo bei atsakomybės ryšį yra privačios ir valstybinės pensijų sistemų santykis. J. Maculevič, nagrinėdamas solidarumo principą, kaip vieną iš galimų jo pažeidimų Lietuvoje nurodo 2003 m. Lietuvoje įgyvendintą pensijų reformą ir priimtą Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymą¹⁷². Pasak autoriaus, tik iš pirmo žvilgsnio pensijų reforma, atvėrusi kelią dalies socialinio draudimo įmokų kaupimui privačiuose fonduose, gali pasirodyti efektyvi priemonė sprendžiant socialinio draudimo sistemos finansavimo problemas¹⁷³.

Priimant Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymą¹⁷⁴ buvo teigiama, kad pagrindinis einamojo finansavimo ir kaupimo principų derinimu pagrįsto modelio privalumas yra apsaugos senatvėje finansavimo paskirstymas tarp skirtingų mechanizmų, siekiant sumažinti bendrą riziką. Buvo teigiama, kad jis turėtų suteikti darbingo amžiaus žmonėms daugiau galimybių dalį jų vartojimo iš darbingo amžiaus perkelti į senatvę. Dėl šių priežasčių tokį pensijų sistemos modelį pasirinko daugelis valstybių. Tikėtasi, kad tinkamai įgyvendintas siūlomas modelis pasitarnautų pensijų padidininimui ir leistų garantuoti stabilų socialiai priimtina kompromisą tarp socialinio solidarumo ir individualių interesų¹⁷⁵. Tačiau kai kurie autoriai atkreipia dėmesį, kad naujoji sistema finansinio stabilumo gali ir neužtikrinti. Romas Lazutka atkreipia dėmesį, kad socialiniam draudimui ilgam lieka visi dabartiniai finansiniai įsipareigojimai, o įplaukos iš įmokų sumažėja dėl dalies jų pervedimo į privačius pensijų fondus¹⁷⁶. Tai pasunkina socialinio draudimo

¹⁷² *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 75-3472; 2011, Nr. 146-6822.

¹⁷³ MACULEVIČ, Jurij. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, t. 56(48), p. 5-11.

¹⁷⁴ *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 123-5511.

¹⁷⁵ Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymo projekto aiškinamasis raštas, IXP-1229 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=155167&p_query=&p_tr2=2>.

¹⁷⁶ LAZUTKA, Romas. Pensijų sistemų raida Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 2007, t. 18, nr. 2, p. 78.

fondo įsipareigojimų vykdymą dabartiniams pensininkams, o būsimų pensininkų socialinio draudimo pensijų garantijos mažėja.

J. Maculevič taip pat atsargiai vertina tokią sistemą, nes anot jo, lėšos, skirtos kaupti privačiuose fonduose, yra paimamos iš valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto. Dėl to biudžeto lėšos sumažėja ir kartu yra „nuskriaudžiami“ dabartiniai pensijų gavėjai ar asmenys, besiruošiantys į pensiją¹⁷⁷. Šioje kritikoje galima išvelgti susirūpinimą dėl solidarumo principo pažeidimo: paimant dalį lėšų iš valstybinio socialinio draudimo fondo, dabartiniai dirbantieji mažiau prisideda prie dabartinių pensijų gavėjų išlaikymo. V. P. Galanov kritikuoja kaupiamųjų pensijų įtraukimą į pensinio aprūpinimo sistemą, nes, jo nuomone, toks individualizmas iškreipia pačią solidarumo principo esmę – asmenį padaro savarankiškai atsakingą už savo būsimą socialinį aprūpinimą senatvėje¹⁷⁸.

Tačiau kiti autoriai individualios atsakomybės ir solidarumo derinimą vertina kaip teigiamą reiškinį. Laikomasi nuomonės, kad didesnės laisvės (savarankiškumo) suteikimas asmeniui leidžia jam geriau suvokti atsakomybę už kitus¹⁷⁹, vadinasi, geranoriškiau vertinti pačią solidarumo idėją.

Vertinant pensijų reformą per solidarumo ir asmeninės atsakomybės prizmę, esminis klausimas, į kurį turėtų būti atsakyta, yra – ar privati asmeninė atsakomybė paneigia solidarumo principą? Nors dalis autorių mano, kad solidarumo principas yra pažeidžiamas arba iškreipiamas, visgi negalima sutikti su tokia kategoriška kritika.

Pirma, įstatymų leidėjo yra numatyta, kad dėl pensijų reformos įgyvendinimo atsiradusį lėšų valstybinio socialinio draudimo biudžete trūkumą dengia valstybės biudžetas. Taigi negalima teigti, kad dabartinių pensininkų

¹⁷⁷ MACULEVIČ, Jurij. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, t. 56(48), p. 7.

¹⁷⁸ ГАЛАНОВ, Владимир Петрович. Принципы права социального обеспечения как основа развития отрасли. *Российский ежегодник трудового права*, № 2, (2006). Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, p. 705.

¹⁷⁹ HELLSTEN, Sirkku Kristiina. Prospects of Social Protection in Europe: Solidarity or Self-responsibility. Iš PIETERS, D. (Ed.). *Social Protection of the Next Generation in Europe*. The Hague: Kluwer Law International, 1998 p. 6.

gaunamos pensijos sumažėja dėl dalies įmokų pervedimo į privačius fondus. Žinoma, tenka pripažinti, kad dėl dalies asmenų dalinio pasitraukimo iš socialinio draudimo sistemos gali būti apribotas pensijų dydžio kėlimas, tai yra dabartinių pensijų gavėjų sąlygos nebus reikšmingai gerinamos.

Antra, kalbant apie patį solidarumo principą negalima pamiršti, kad tie asmenys, kurie pasirenka dalį savo sumokėtų įmokų kaupti privačiuose fonduose, ateityje iš šios solidarumo sistemos (valstybinio socialinio draudimo fondo) gaus mažesnes išmokas, tai yra ateities dirbantiesiems nekils našta kompensuoti už „atimtą“ iš fondo dalį. Aptariant solidarumo sampratą ir veikimą socialinės apsaugos srityje minėta, kad solidarumo sistemoje dalyvauja trys subjektų grupės (dabartiniai pensijos gavėjai, dirbantieji ir būsimi dirbantieji). Pastebėtina, kad autoriai, kritikuojantys privačius fondus, remiasi tik solidarumo principo sistemos dalimi – pabrėžia dabartinių pensijų gavėjų blogesnę padėtį. Tačiau negalima pamiršti, kad dalyvaujantys pensijų kaupime asmenys naudosis mažesne socialinio draudimo pagalba, tai savo ruožtu palengvins būsimų dirbančių asmenų išsipareigojimus¹⁸⁰. Taigi negalima teigti, kad didesnio savarankiškumo ir atsakomybės lygio suteikimas daliai asmenų pažeidžia solidarumo principą – įstatymo leidėjas nenukrypo nuo solidarumo principo, tiesiog nustatė kitokį solidarumo ir asmens atsakomybės principų balansą.

¹⁸⁰ Ypatingai reikia atsižvelgti į tai, kad visoms Europos šalims būdingos panašios demografinės problemos, kurios ateityje gali kelti grėsmę einamuoju būdu finansuojamoms pensijų sistemoms. Plačiau žr.: Europos Komisijos 2012 m. vasario 16 d. Baltoji knyga „Adekvacių, saugių ir tvarių pensijų darbotvarkė“, KOM(2012) 055 galutinis.

4. Asmenų lygybės principas socialinės apsaugos sistemose

Lygybės principas yra vienas iš reikšmingiausių pamatinių konstitucinių principų, pripažįstamų tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu ir regioniniu lygiu. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 straipsnis įtvirtina visų asmenų lygybę įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams. Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu. Taigi ir socialinės apsaugos srityje šios nuostatos turėtų būti taikomos. Pastebėtina, kad daugelis autorių¹⁸¹, be asmenų lygybės principo, analizuoja ir kitus socialinės apsaugos principus, kaip antai socialinės apsaugos visapusiškumą ar visuotinumą. Iš tiesų, šių principų grupė turi bendrų sąlyčio taškų. Tačiau visapusiškumo ar visuotinumą aspektus socialinės apsaugos srityje galima laikyti universalumo principo, kuris bus nagrinėjamas kitoje tyrimo dalyje, veikimu. Kai kurie autoriai mini nediskriminavimo principą, kurio turinys iš esmės atitinka asmenų lygybės principą. Be to, daugelis autorių analizuoja atskirą asmenų lygybės socialinės apsaugos srityje principą – vyrų ir moterų lygias galimybes. Taigi, šioje dalyje ir šiam aspektui bus skiriamas ypatingas dėmesys.

4.1. Lygių galimybių principo įgyvendinimas

Lygios galimybės yra vienas iš svarbiausių visų teisės šakų principų, įtvirtintų daugelyje tarptautinių ir nacionalinių dokumentų. Pavyzdžiui, Visuotinė žmogaus teisių deklaracija įtvirtina kiekvieno visuomenės nario teisę į socialinę apsaugą ir teisę, kad valstybės pastangomis bei bendradarbiaujant tarptautiniu lygiu ir pagal kiekvienos valstybės struktūrą bei išteklius būtų įgyvendinamos asmens orumui ir laisvam asmenybės vystymuisi būtinos ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės. Tai turi būti daroma pripažįstant, kad kiekvienas turi teisę naudotis visomis Deklaracijoje paskelbtomis teisėmis

¹⁸¹ Atskirų autorių siūloma principų sistema ir jų turinys pateikiami Pirmojoje šio tyrimo dalyje.

ir laisvėmis be jokių skirtumų, pavyzdžiui, dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turtinės, gimimo ar kitokios padėties. Socialinėje apsaugoje tokios lygybės nuostatos ypač svarbios kalbant apie diskriminaciją lyties, pilietybės ar nuolatinės gyvenamosios vietos atžvilgiu.

Žinoma, šis principas tiesiogiai yra įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Vadinasi, socialinėje apsaugoje galiojantis asmenų lygybės principas turi konstitucinio principo statusą ir jam turi būti skiriamas ypatingas dėmesys.

Konstitucinis Teismas asmenų lygybės principą yra apibūdinęs išskeldamas negatyvų šio principo aspektą. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad konstitucinis visų asmenų lygybės įstatymui principas būtų pažeistas, jeigu tam tikra grupė asmenų, kuriems yra skiriama teisės norma, palyginti su kitais tos pačios normos adresatais, būtų kitaip traktuojama, nors tarp tų grupių nėra tokio pobūdžio ir tokios apimties skirtumų, kad toks nevienodas traktavimas būtų objektyviai pateisinamas. Vertinant, ar pagrįstai yra nustatytas skirtingas reguliavimas, būtina atsižvelgti į konkrečias teisinės aplinkybes. Pirmiausia turi būti įvertinti asmenų ir objektų, kuriems taikomas skirtingas teisinis reguliavimas, teisinės padėties skirtumai (Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d., 2003 m. liepos 4 d., 2008 m. gruodžio 24 d., 2009 m. kovo 2 d. nutarimai¹⁸²). Kaip matyti iš Konstitucinio Teismo pateiktos

¹⁸² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugpjūčio 30 d. nutarimo Nr. 1164 „Dėl dalies Žemės ūkio ministerijos įmonių paskolų kapitalizavimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 13 straipsniui, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 9 straipsniui ir Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 43 straipsnio pirmajai daliai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr.20-537; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 2 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija) ir 13 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 patvirtintų Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos, Prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų 25 punkto 2 pastraipos (2001 m. gegužės 25 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir šių nuostatų

šio principo sampratos, asmenų lygybės principas nėra absoliutus. Nevienodas traktavimas gali būti pagrįstas objektyviais kriterijais. Socialinės apsaugos sistemoje, kuri susideda iš daugelio įvairių ir skirtingų elementų, tokia nuostata turi principinę reikšmę. Taip yra suteikiama galimybė įstatymų leidėjui nustatyti skirtingą reguliavimą atskirų asmenų ar socialinės apsaugos formų atveju. Kadangi socialinės apsaugos santykiai yra ypač diferencijuoti, neišvengiamai reikėtų pripažinti ir įtvirtinti galimybę diferencijuoti patį reguliavimą. Apie diferencijavimo reikšmę ir pagrindus bus kalbama kitoje tyrimo dalyje, apibūdinant diferenciacijos socialinėje apsaugoje principą.

Lygybės principas socialinėje apsaugoje pasireiškia tuo, kad, sekant įprastine šio principo samprata, yra įtvirtinama visų asmenų lygybė nepaisant pilietybės, tautybės, socialinės grupės ir kitų kriterijų. Čia reikėtų atkreipti dėmesį į Lietuvos Respublikos Konstitucijoje vartojamą pilietybės kriterijų, jos 52 straipsnyje įtvirtinant piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą įvairiais atvejais. Tačiau tiek tarptautiniai teisės aktai, tiek Lietuvos nacionaliniai socialinės apsaugos teisės aktai nenurodo pilietybės kriterijaus, o dažniausiai remiasi nuolatinės gyvenamosios vietos kriterijumi. Taigi ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje vartojamą terminą „piliečių teisė“ reikėtų interpretuoti daug plačiau ir kalbėti apie visus valstybės gyventojus.

Lygių galimybių principo taikymas turi du tikslus. Pirmiausia jis įtvirtina nediskriminavimo taisyklę. Šiuo atveju galima kalbėti apie tiesioginę

5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 4 daliai“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies (2000 m. liepos 13 d., 2005 m. gegužės 19 d. redakcijos), 11 straipsnio 5 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija), 11 straipsnio 3 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 12 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 150-6106; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 106-4434.

ir netiesioginę diskriminaciją ir apie tuos kriterijus, kurie leidžia objektyviai pagrįsti tam tikras išimtis. Kadangi tiesioginės diskriminacinės nuostatos socialinės apsaugos teisėje sutinkamos retai, paprastai diskriminacija socialinės apsaugos srityje suprantama kaip nepagrįstas socialinės apsaugos subjektų ir formų diferencijavimas¹⁸³. Toks lygių galimybių principo tikslas ir apraiška, įtraukiant giminingą nediskriminavimo sampratą, leidžia sujungti šiuos du principus ir kalbėti apie vieną bendrą lygių galimybių principą. Todėl nėra tikslinga skirti du atskirus kaip lygiaverčius vienas kitam lygybės ir nediskriminavimo principus, kaip tai daro, pavyzdžiui, A. Bitinas¹⁸⁴.

Antrasis asmenų lygybės principo įtvirtinimo tikslas įpareigoja įstatymų leidėją priimti tokias įstatymų nuostatas, kurios galėtų kompensuoti jau egzistuojančius skirtumus tarp asmenų ir apsaugoti ypač pažeidžiamas (kitų grupių atžvilgiu) visuomenės grupes¹⁸⁵. Toks interpretavimas įteisina pozityvios diskriminacijos galimybę socialinėje apsaugoje.

Lygybės principas neturi būti suprantamas kaip garantuojantis visiems vienodas teises ir galimybes. Jis veikia nustato, kad vienodi juridiniai faktai socialinėje apsaugoje turėtų būti vertinami vienodai. Lygybės principas jokių būdu nereiškia, kad įstatymų leidėjas negali nustatyti specialių nuostatų kurių nors grupių atžvilgiu. Tačiau tai neturėtų būti daroma vadovaujantis išimtinai populistiniais tikslais. Taigi sprendžiant, ar socialinės apsaugos srityje susiduriama su diskriminacija, reikėtų vertinti kiekvieną atvejį atskirai. Paprastai tokios situacijos, kurios susijusios su skirtingu skirtingų profesinių grupių draudimo traktavimu, papildoma parama vyresnio amžiaus žmonėms, skirtingomis moterų ir vyrų socialinių garantijų nuostatomis, yra gana lengvai pagrindžiamos. Kiti atvejai, kaip antai skirtingų profesinių grupių asmenų

¹⁸³ ПЕТРОВА, Елена Ивановна. Актуальные проблемы реализации принципа запрета дискриминации в сфере социального обеспечения. Iš *Современное состояние законодательства и науки трудового права и права социального обеспечения*. Материалы 6-й Международной научно-практической конференции. Москва: Проспект, 2010, p. 595.

¹⁸⁴ BITINAS, Audrius. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius: Leidykla MES, 2011, p. 34.

¹⁸⁵ VONK, Gijbert; ir KATROUGALOS, George. The Public Interest and the Welfare State: A Legal Approach. Iš *Social Security as a Public Interest: A Multidisciplinary Inquiry into the Foundations of the Regulatory Welfare State*. Antwerp: Intersentia, 2010, p. 88.

skirtingos galimybės gauti tos pačios rūšies socialinę išmoką, nuolatinės vaiko gyvenamosios vietos su tėvais ar pilietybės reikalavimai, yra sunkiai pagrindžiami ir dažniausiai turi diskriminacinį pobūdį¹⁸⁶.

Problematiškiausias lygių galimybių principo įgyvendinimo socialinėje apsaugoje aspektas yra tai, kad socialinė apsauga yra labai struktūrizuota. Antai diferenciacijos ir poreikių atspindėjimo principai, priešingai, reikalauja, kad valstybė nustatytų kuo įvairesnes socialinės apsaugos garantijas. Taigi vertinant, ar nėra pažeidžiamas asmenų lygybės principas, tenka analizuoti konkrečius atvejus, lyginti tarpusavyje gana mažas, apibrėžtas asmenų grupes. Visgi galima numatyti bendras sritis, kurioms turėtų būti skiriamas ypatingas dėmesys: atskirų profesinių ar kitų kategorijų asmenų padėties lygiateisiškumas bei gyvenamosios vietos ar pilietybės reikalavimas; ypač aktuali moterų ir vyrų padėtis socialinės apsaugos sistemoje.

4.1.1. Valstybinės pensijos – papildomos atskirų asmenų grupių garantijos

Vienas iš dažniausiai Lietuvoje kylančių klausimų yra tai, ar šalies socialinės apsaugos sistemoje egzistuojančios valstybinės pensijos nėra atskirų asmenų grupių privilegija, kitaip tariant, ar nėra sudarytos sąlygos tam tikrus asmenis skirtingai traktuoti be objektyvaus pagrindo. Įvairių autorių nuomonės šiuo klausimu skiriasi. Pavyzdžiui, J. Maculevič¹⁸⁷ smarkiai kritikuoja tokių pensijų įtvirtinimą. Visgi šiuo atveju reikėtų pasiremti Konstitucinio Teismo pateiktu išaiškinimu, susijusiu su tokių pensijų pateisinimu. Ne viename Konstitucinio Teismo nutarime randama nuostata¹⁸⁸, kad įstatymu gali būti nustatytos kitos,

¹⁸⁶ STRBAN, Grega. Country Report on Slovenia. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Groningen: Europa Law Publishing, 2010, p. 414.

¹⁸⁷ MACULEVIČ, Jurij. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, t. 56(48), p. 7-8.

¹⁸⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos

Konstitucijoje tiesiogiai neįvardytos pensijos. Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje įtvirtintos šios papildomos pensijos: Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos, nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, mokslininkų valstybinės pensijos, teisėjų valstybinės pensijos. Taip pat analogiškoms valstybinėms pensijoms galima laikyti Respublikos Prezidento, signatarų, sportininkų ir artistų rentas.

Valstybinių pensijų egzistavimas yra pateisinamas, jei jis netampa nepagrįsta privilegija. O tam įstatymų leidėjas, reglamentuodamas tokias pensijas, turi laikytis konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo ir proporcingumo principų. Atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo pateiktą išaiškinimą galima teigti, kad valstybinės pensijos pačios savaime nepažeidžia asmenų lygybės. Tačiau tokios išmokos turi būti pagrįstos, nes jos privilegijuoja kai kurias asmenų grupes. Vadinasi, dalį valstybinių pensijų reikėtų nagrinėti universalumo ir diferenciacijos principų, bet ne lygių galimybių aspektu.

Lietuvoje specialiosios valstybinės pensijos gali būti pagrįstos trimis tikslais.

Profesinių grupių pensijos. Pirma, tai yra atlygis už tam tikrą tarnybą ar ypatingos reikšmės ir vertės darbą. Šiuo tikslu pagrindžiamos tos valstybinės pensijos, kurios suformuotos profesiniu pagrindu, tai yra pareigūnų ir karių, teisėjų bei mokslininkų. Kadangi tokios pensijos, atsižvelgiant į jų paskirtį, savaime neturi diskriminacinio pobūdžio, jos detaliau bus nagrinėjamos kitoje tyrimo dalyje kaip diferenciacijos principo įgyvendinimo forma.

Pensijos už nuopelnus. Antrasis valstybinių pensijų tikslas gali būti atlygis už tam tikrus nuopelnus Lietuvos valstybei. Šiuo atveju kalbama apie Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybines pensijas. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas nustato gana daug potencialių šios pensijos gavėjų:

Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija)⁶⁴. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5221.

- labiausiai pasižymėję neginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviai – laisvės kovų dalyviai;
- aukščiausieji valstybės pareigūnai;
- ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviai – kariai savanoriai;
- olimpinių žaidynių čempionai (aukso medalio laimėtojai);
- motinos, pagimdžiusios (įvaikinusios) ir išauginusios iki 8 metų bei gerai išauklėjusios 7 ir daugiau vaikų;
- olimpinių žaidynių prizininkai (sidabro, bronzos medalių laimėtojai), parolimpinių žaidynių čempionai, olimpinių sporto šakų pasaulio čempionai, olimpinių kurčiųjų žaidynių čempionai;
- asmenys, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka suteiktas garbės donoro vardas;
- asmenys, buvę Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininku, Ministru Pirmininku, Aukščiausiojo Teismo pirmininku, Konstitucinio Teismo pirmininku, jei jie bent dvejus metus ėjo šias pareigas.

Nors šis sąrašas yra gana platus, tačiau jame nurodyti subjektai išskiriami pagal aiškiai apibrėžiamus ir įvertinamus kriterijus. Sveikintinas dalykas yra tai, kad nuo 2011 m. sausio 1 d. buvo atsisakyta dar vienos šios pensijos gavėjų grupės, tai yra iš sąrašo išbraukti asmenys, ypač nusipelnę Lietuvai kurdami bei plėtodami jos valstybingumą, ūkį, kultūrą, mokslą, meną ir sportą, gindami valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ir konstitucinę santvarką. Atsižvelgiant į tai, kad valstybinės pensijos gali suteikti nepagrįstų privilegijų ir tokiu būdu pažeisti socialinio teisingumo bei proporcingumo principus¹⁸⁹, buvo atsisakyta tos asmenų grupės, kuriai valstybinės pirmojo ar antrojo laipsnio pensijos buvo skiriamos nesant aiškių įstatyme įtvirtintų kriterijų. Akivaizdu, kad vertinant kiekvieno asmens nuopelnus valstybei, nesant aiškių kriterijų, kyla pavojus, kad atskirų asmenų

¹⁸⁹ Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 3, 4 ir 5 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, XIP-2240 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=375389&p_query=&p_tr2=2>.

atžvilgiu bus priimami palankesni sprendimai. Kadangi nėra ir vargu ar gali būti sukurti aiškūs nuopelnų kriterijai, sprendimas atsisakyti šios asmenų grupės buvo pagrįstas.

Nors minėtos pensijos neturėtų būti laikomos nustatančiomis nepagrįstas privilegijas kitų asmenų atžvilgiu, tačiau tarp pačių potencialių pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų gavėjų galima pastebėti tam tikrų skirtumų.

Analizuojamame įstatyme vis dar išlieka diskutuotina nuostata, kuri išskiria dvi asmenų grupes, nesant pakankamai aiškaus kriterijaus. Tai yra olimpinių žaidynių čempionai ir parolimpinių žaidynių čempionai bei olimpinių kurčiųjų žaidynių čempionai. Pirmosios grupės atžvilgiu nustatytos palankesnės sąlygos, – tokie asmenys pretenduoja į pirmojo laipsnio valstybinę pensiją, o kitos dvi grupės turi teisę tik į antrojo laipsnio valstybinę pensiją. Manytina, kad toks skirstymas nėra objektyviai pagrįstas, nes skirtingų asmenų tokios pačios pastangos ir tokia pati veikla Lietuvos naudai čia yra vertinama skirtingai.

Pensijos kaip kompensacija. Trečiasis valstybinių pensijų tikslas gali būti kompensacija įstatyme nurodytiems nukentėjusiems asmenims. Tam tikslui Lietuvoje yra įtvirtintos nukentėjusių nuo karo, okupacijos ir jų padarinių asmenų valstybinės pensijos. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas pateikia net 14 kategorijų asmenų, turinčių teisę gauti šias pensijas.

Nors pats tokių pensijų egzistavimas gali būti pateisinamas (Vakarų Europos valstybėse tokio pobūdžio išmokos taip pat egzistuoja), tačiau Lietuvoje šios rūšies pensijų gavėjų yra ypač daug. Žinoma, Lietuvos okupacijos ir jos padarinių laikotarpis laikomas labai ilgu (nuo 1940 iki 1990 metų), tačiau tai nereiškia, kad toks didelis asmenų, pretenduojančių į pensiją, sąrašas negalėtų būti labiau diferencijuojamas. Kalbant apie nukentėjusių asmenų pensijas, reikėtų atkreipti dėmesį į vieną specifinę įstatymo nuostatą, kuri galėtų būti vertinama kaip diskriminacinė.

Pagal įstatymo reguliavimą, nukentėjusių asmenų pensijų dydžiai yra diferencijuojami pagal du kriterijus: pirma, pagal tai, kuriai nukentėjusių asmenų kategorijai asmuo priskiriamas ir, antra, pagal tai, koks netekto darbingumo lygis asmeniui yra nustatytas. Toks diferencijavimas būtų visiškai pagrįstas, atsižvelgiant į tai, kad kriterijai yra gana objektyvūs, ypač antrasis.

Nukentėjusių asmenų pensijos dydis varijuoja nuo 0,75 iki 2 valstybinių pensijų bazių dydžio¹⁹⁰, išskyrus vieną asmenų kategoriją – nukentėjusius dėl 1991 m. sausio 11–13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių. Pastarosios kategorijos asmenims skiriama nuo 4 iki 8 valstybinių pensijų bazių dydžio pensijos, priklausomai nuo netekto darbingumo lygio. Atkreiptinas dėmesys, kad jokia kita nukentėjusių asmenų kategorija negali pretenduoti į tokį pensijos dydį. Be to, įstatymų leidėjas, 2005 m. priimdamas šio statymo pataisas, kardinaliai padidinančias pensijų dydį, nurodė labai lakonišką tikslą – suteikti didesnę valstybės paramą Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjams, tapusiems invalidais dėl 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, bei šios agresijos metu žuvusiųjų artimiesiems¹⁹¹. Toks vienintelės nukentėjusių asmenų grupės išskyrimas nėra pagrindžiamas jokių objektyviu kriterijumi, todėl galima teigti, kad šiai asmenų grupei suteiktos nepagrįstos privilegijos kitų nukentėjusių asmenų atžvilgiu, taigi šiuo atveju galime kalbėti apie lygybės principo pažeidimą.

Nors, kaip minėta, pats savaime nukentėjusių asmenų pensijų įtvirtinimas gali būti pateisinamas, Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje jos skiriamos ypač dideliam ratui asmenų. Iki šiol tokių asmenų sąrašas buvo tik plečiamas. Pavyzdžiui, dar 2008 metais šis sąrašas buvo papildytas nauju punktu. Prie pensijų gavėjų įtraukti nuo minų ir sprogmenų nukentėję asmenys, kuriems iki 2005 m. liepos 1 d. teisės aktų nustatyta tvarka buvo pripažintas I, II ar III grupės invalidumas nuo vaikystės dėl sužeidimo, kontūzijos arba suluošinimo, susijusių su kovos veiksmais Antrojo pasaulinio karo metais arba

¹⁹⁰ 2011 metais valstybinių pensijų bazė sudarė 200 litų.

¹⁹¹ Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 12 ir 14 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, XP-77 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=246436>.

su šio karo padariniais. Įstatymo aiškinamajame rašte¹⁹² nurodoma, kad yra siekiama vienodai įteisinti analogiškai nukentėjusių asmenų socialines garantijas¹⁹³.

Tačiau pastaruoju metu, iš naujo vertinant Lietuvos pensijų sistemą, linkstama į priešingą reguliavimą. Svarstoma, ar nebūtų tikslinga apskritai atsisakyti naujų nukentėjusiųjų asmenų pensijų skyrimo, o asmenims, kurie ateityje galėtų gauti nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas, vietoj jų išmokėti vienkartinę išmoką¹⁹⁴.

Apibendrinant valstybinių pensijų sistemą galima teigti, kad šias pensijas apima bendra Lietuvos pensijų sistema, jos gali visiškai teisėtai ir pagrįstai egzistuoti. Pačios savaime jos nepažeidžia asmenų lygybės principo. Esminis klausimas yra tik tai, ar jos atitinka asmenų lygybės principą sistemos viduje, tai yra ar nedaroma nepagrįstų išimčių atskirų grupių atžvilgiu. Manytina, kad skirtingas sportininkų, vienodai nusipelnusių Lietuvos Respublikai, ir vienintelės nukentėjusių asmenų grupės išskyrimas suteikiant daug palankesnes sąlygas nesiderina su asmenų lygybės principu.

4.1.2. Pilietybės ir gyvenamosios vietos reikalavimo kriterijų taikymas

Socialinės apsaugos nuostatos, įtvirtinančios skirtumus nuolatinės gyvenamosios vietos ar pilietybės atžvilgiu, dažnai gali turėti diskriminacinį pobūdį. Nors nacionalinėse socialinės apsaugos sistemose tokie skirtumai paprastai nedaromi, jie tampa ypač svarbūs kalbant apie darbuotojų migrantų socialinės apsaugos teisių išsaugojimą. Šiam klausimui spręsti didžiausią

¹⁹² Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, XP-2015(2) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=294775&_query=&p_tr2=2>.

¹⁹³ Nurodoma, kad skirti ir mokėti nukentėjusių asmenų valstybines pensijas asmenims, kurie labai skaudžiai nukentėjo dėl karo padarinių – minos nutraukė, kojas, rankas, suluošino visam gyvenimui, yra pagrįsta. Jų nelaimę bent iš dalies kompensuotų nukentėjusiųjų asmenų valstybinė pensija, kadangi tokie asmenys neturėjo galimybės gauti geriau apmokamo darbo ir neužsitarnavo didesnės pensijos.

¹⁹⁴ Valstybinių pensijų sistemos pertvarkymo koncepcijos projektas (rengėja Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija), 2002 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.logincee.org/file/1717/library>.

dėmesį skiria atitinkamos tarptautinės ir regioninės organizacijos. Lietuvos atžvilgiu esminę reikšmę turi Europos Sąjungos įtvirtintos visų Europos Sąjungos piliečių lygybės socialinės apsaugos srityje nuostatos.

Vienodų sąlygų užtikrinimo principas socialinės apsaugos sistemų koordinavimo srityje yra įtvirtintas Europos Parlamento ir tarybos reglamento (EB) Nr. 883/2004 „Dėl socialinės apsaugos sistemų koordinavimo“¹⁹⁵ 4 straipsnyje, kuris nustato, kad asmenims, kuriems taikomas Reglamentas, pagal bet kurios valstybės narės teisės aktus priklauso tos pačios išmokos ir prievolės, kaip ir tos valstybės piliečiams. Taigi šia nuostata yra uždraudžiama bet kokia Europos Sąjungos piliečių diskriminacija.

Europos Teisingumo Teismas (toliau – ETT) yra sukaupęs didžiulę vienodų sąlygų ir diskriminacijos pasireiškimų aiškinimo praktiką. Galima pateikti keletą pavyzdinių ETT bylų nuostatų, kurios leidžia aptikti ir apibendrinti esminius lygybės principo elementus.

ETT *Sotgiu* byloje¹⁹⁶ yra pabrėžęs, kad vienodų sąlygų principas reiškia ne tik atviros diskriminacijos dėl pilietybės uždraudimą, bet draudžia ir bet kokias paslėptos diskriminacijos formas, kurios, taikant kitokius nei pilietybės kriterijus, veda prie tokio paties – skirtingų sąlygų sudarymo – rezultato.

Tokie atvejai, kai nacionaliniuose socialinės apsaugos teisės aktuose nurodoma darbuotojo pilietybė kaip sąlyga prisijungti prie socialinės apsaugos sistemos, gauti išmokas ir pan., ir jei kitos valstybės pilietybę turintis asmuo turi kitokias sąlygas nei tos valstybės pilietis, yra laikomi atviros diskriminacijos atvejais. Jie yra visiškai akivaizdūs, lengvai identifikuojami, todėl taikant Reglamento nuostatas didelių problemų nesukelia. Šiuo atveju valstybėms tereikia kitų Europos Sąjungos valstybių narių piliečiams netaikyti pilietybės reikalavimo. Lietuvoje diskriminavimo dėl pilietybės lengviau išvengiama, nes didžioji dalis socialinės apsaugos sistemos yra grindžiama dalyvavimu socialinio draudimo sistemoje ir (arba) nuolatinio gyventojų statuso, bet ne pilietybės kriterijumi.

¹⁹⁵ *Oficialusis leidinys*, 2004 Specialusis leidimas, skyrius 5, tomas 05, p. 72.

¹⁹⁶ ETT 1974 m. vasario 12 d. sprendimas byloje C-152/73, *Giovanni Maria Sotgiu v Deutsche Bundespost*, ECR, 1974, 153.

Netiesiogine diskriminacija turėtų būti laikomos visos nacionalinės priemonės, kurios gali suteikti darbuotojui migrantui, kitos valstybės piliečiui, daugiau įpareigojimų norint pasinaudoti socialinėmis garantijomis, arba palengvinti teisių suteikimą savo piliečiams, palyginti su kitų valstybių piliečiais. Kiekviena priemonė, kuri gali būti susijusi su nediskriminavimo principo pažeidimu, turėtų būti labai atidžiai vertinama ir pateisinama tik tuo atveju, kai ji yra objektyviai pateisinama ir proporcinga siekiamam tikslui.

Tokios netiesioginės diskriminacijos pasireiškimas ir neproporcingumas siekiamam tikslui matyti ETT nagrinėtoje *Toia* byloje¹⁹⁷. Prancūzijos socialinės apsaugos kodeksas numatė specialią išmoką moterims, užauginusioms ne mažiau kaip penkis vaikus, sulaukusioms pensinio amžiaus ir neturinčioms pakankamų gyvenimui pajamų. Papildoma sąlyga buvo ta, kad visi vaikai turėjo turėti Prancūzijos pilietybę. Italijos pilietė Toia, turėdama septynis vaikus ir gyvendama Prancūzijoje, kreipėsi dėl šios išmokos, bet jai buvo atsisakyta ją paskirti, nes jos vaikai turėjo Italijos pilietybę. Prancūzijos institucijos argumentavo ir tuo, kad šios išmokos tikslas – skatinti gimstamumą šalyje. ETT nustatė, kad motinai nebuvo keliami pilietybės reikalavimai, tačiau netiesioginei diskriminacijai prielaidą sudarė vaikų pilietybės reikalavimas. Priežastis, kurią pateikė Prancūzijos institucijos, nebuvo pakankama.

Kitose bylose ETT yra nustatęs, kad nepakankamomis turėtų būti laikomos ir valstybių narių nurodomos finansinės socialinės apsaugos sistemos apkrovos, administracinių sunkumų ar vidinių institucijų taisyklių trūkumo priežastys, kuriomis bandoma pagrįsti netiesioginę diskriminaciją.

Kita vertus, kai kitos valstybės piliečiams taikomos koordinavimo nuostatos, savi valstybės narės piliečiai gali atsidurti net blogesnėje padėtyje. Vis dėlto ETT pripažįsta, kad valstybės piliečiai savo pilietybės valstybės atžvilgiu negali remtis laisvo asmenų judėjimo nuostatomis, taigi jie priklauso išimtinai tik nacionalinei jurisdikcijai ir yra ginami tik nacionalinės teisės. Remtis tomis garantijomis, kurias valstybė narė suteikia kitos valstybės

¹⁹⁷ ETT 1979 m. liepos 12 d. sprendimas byloje C-237/78, *Caisse Regionale d'Assurance Maladie, Lille v. Mrs Palermo (Toia)*, ECR, 1979, 2645.

piliečiams, besinaudojantiems laisvo darbuotojų judėjimo teise, savi valstybės piliečiai negali¹⁹⁸. ETT nuomone, vietos valstybės piliečių diskriminavimas yra valstybės vidaus reikalas ir vietos valstybės pilietis naudojasi tik nacionaline apsauga.

Vienodų sąlygų principas yra taikomas ne tik darbuotojams migrantams, bet ir jų šeimos nariams. Pavyzdžiui, darbuotojo migranto vaikai turi tokias pačias teises lankyti norimą mokyklą, kaip ir tos valstybės piliečių vaikai. Tai jau peržengia koordinavimo ribas. Tokia plati Europos Sąjungos pilietybės apsauga yra pateisinama, nes laikytina ne tik socialinės apsaugos sistemų koordinavimo, bet ir kertiniu Europos Sąjungos principu. Tačiau taikant Reglamentą vienodų sąlygų užtikrinimo principu galima remtis tik tuo atveju, jei yra patenkinamos jo teritorinio, asmeninio ir materialaus taikymo sričių nuostatos.

Vienodų sąlygų principas reikalauja, kad valstybė narė kitos valstybės piliečiui sudarytų tokias pačias sąlygas socialinės apsaugos sistemoje. Bet šis principas turi ir dar vieną aspektą – faktų asimiliavimą (pripažinimą)¹⁹⁹. Faktų asimiliavimas reiškia, kad valstybė narė turi pripažinti atitinkamus faktus, įvykusius kitos valstybės teritorijoje, lyg jie būtų įvykę jos pačios teritorijoje. Tokių faktų nepripažinimas vien todėl, kad jie įvyko ne kompetentingos valstybės teritorijoje, galėtų būti laikomas netiesiogine diskriminacija.

Faktų asimiliavimo padarinius puikiai iliustruoja ETT sprendimas *Romero* byloje²⁰⁰. Ispanijos pilietis Romero gyveno Ispanijoje. Jis buvo darbuotojo migranto, kuris mirė dirbdamas Vokietijoje, sūnus. Jam buvo paskirta našlaičio pensija. Vokietijos teisės aktai nustato, kad našlaičio pensijos mokėjimas gali būti pratęsiamas ir asmeniui sulaukus pilnametystės, jei jis tarnauja Vokietijos kariuomenėje. Tačiau Romero, sulaukęs pilnametystės, negalėjo tarnauti Vokietijoje, nes būdamas Italijos pilietis privalėjo tarnauti

¹⁹⁸ DAUKŠIENĖ, Inga. Laisvas darbuotojų judėjimas – diskriminacijos pilietybės pagrindu draudimas. *Jurisprudencija*, 2003, nr. 44(36), p. 41.

¹⁹⁹ PENNING, Frans. *Introduction to European Social Security Law*. The Hague: Kluwer Law International, 1998, p. 100.

²⁰⁰ ETT 1997 m. birželio 25 d. sprendimas byloje C-131/96, *Carlos Mora Romero v Landesversicherungsanstalt Rheinprovinz*, ECR, 1997, I-3659.

Italijos karinėse pajėgose. ETT nusprendė, kad tokiu atveju Vokietija turi remtis faktų asimiliavimu ir tarnybą Italijos karinėse pajėgose prilyginti tarnybai Vokietijoje.

Faktų asimiliavimas pagal Reglamento reikalavimus kol kas neturi aiškių taikymo ribų. Valstybės narės linkusios atsargiai vertinti šį principą, nes vengiama neribotu faktų sulyginimu pažeisti nacionalinio solidarumo sistemą. Kaip teigia Y. Jorens, kyla grėsmė, kad nacionaliniu solidarumu paremtos socialinės apsaugos sistemos gali priartėti prie europinio lygio solidarumo²⁰¹. Faktų asimiliavimo ribų nustatymas yra svarbus ir Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje. Atsižvelgiant į šio principo esmę, Lietuvos institucijos turėtų vienodai vertinti įvairius faktus, įvykusius kitose Europos Sąjungose valstybėse, pavyzdžiui, neįgaliųjų asmenų slaugymą namuose (bent 15 metų), kuris yra sąlyga šalpos pensijai gauti; studijas Europos Sąjungos valstybių studijų institucijose, kurios lemia našlaičio pensijos ir kitų socialinių garantijų taikymą pilnametystės sulaukusiems asmenims; kūrybinio darbo profesionalioje scenoje stažas, reikalingas teatrų ir koncertinių įstaigų kūrybinių darbuotojų kompensacinei išmokai gauti ir kt.

Akivaizdu, kad faktų asimiliavimas tampa labai reikšminga asmenų lygybės forma. Nusistovėjus šios formos taikymo praktikai, ji taps dar vienu instrumentu, leidžiančiu Europos Sąjungos teisės aktams įgyvendinti lygybės principą ir panaikinti neigiamą įvairių socialinės apsaugos sistemų ribojimo poveikį asmenims, besinaudojantiems laisvo darbuotojų judėjimo teise.

4.2. Moterų ir vyrų lygios galimybės socialinės apsaugos teisėje

Moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimas yra toks svarbus, kad kai kurie autoriai moterų ir vyrų lygių galimybių užtikrinimą įvardija atskiru principu.

²⁰¹ JORENS, Yves; ir LHERNOULD, Jean-Philippe. *European Report 2011: Organisation and Coordination of a Network on the Co-ordination of Social Security Schemes within the European Union* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.tressnetwork.org/tressnew/public/europeanreport/tressiii_europeanreport2011_15122011final%20_2_.pdf>, p. 7.

Atsižvelgiant į šio asmenų lygybės principo aspekto svarbumą, manytina, kad jam reikėtų skirti specialų dėmesį ir atskirai aptarti šio principo įtvirtinimą ir įgyvendinimą.

Nors šiuolaikinėje teisėje nediskutuotinai yra pripažįstama moterų ir vyrų lygiateisiškumas, ir formaliai socialinės apsaugos teisė įtvirtina lygybės principą, tačiau socialinė apsauga „nėra neutrali lyties pagrindu“²⁰². Socialinės apsaugos atžvilgiu neutralumo trūkumas pasireiškia ne įstatymų netobulumu, bet dėl realiai visuomenėje egzistuojančių demografinių, socialinių, kultūrinių, ekonominių tendencijų. Kaip tik jos lemia, kad skirtingų lyčių padėtis socialinės apsaugos sistemoje gali būti skirtinga. Teisės aktais yra bandoma priimti specialias nuostatas, įtvirtinančias vienodo požiūrio į vyrus ir moteris būtinybę, arba siekiama įtvirtinti pozityvios diskriminacijos priemones, turinčias kiek įmanoma niveliuoti lyčių skirtumus socialinės apsaugos srityje.

4.2.1. Lyčių lygių galimybių įtvirtinimo pagrindai Europos Sąjungos teisėje

Europos Sąjungoje lyčių lygybės skatinimo politika turi galias tradicijas. Pirmosios lygių galimybių nuostatos buvo įtrauktos dar į 1957 metais pasirašytą Europos Bendrijos steigimo sutartį, dar kitaip vadinamą Romos sutartimi. Pastaruosius keletą dešimtmečių Europos Sąjungos teisinė sistema siekia ne tik teoriškai įtvirtinti moterų ir vyrų lygybę prieš įstatymus, bet ir stengiasi šią lygybę įgyvendinti. Lygias galimybes reguliuojantys Europos Sąjungos teisės aktai sudaro savarankišką *acquis communautaire*, tai yra Europos Sąjungos teisės ir jos taikymo praktikos visumos, dalį, ir į juos visos valstybės narės bei narystės Europos Sąjungoje siekiančios valstybės privalo atsižvelgti bei be išlygų perimti. Europos Sąjungos teisinė bazė, reglamentuojanti lyčių lygias galimybes, jau sudaro nemažą sistemą, susidedančią iš pirminės (steigimo ir stojimo sutartys) bei antrinės

²⁰² ESIM, Simel. Social Security and Gender Equality: Reflections on Southern and Eastern Mediterranean Countries. Iš *Social Security: A Factor of Social Cohesion* (Proceedings, Limassol, May 2004), Council of Europe, 2005, p. 119.

(reglamentai, direktyvos, sprendimai, nuomonės ir rekomendacijos) rašytinės teisės. Šie teisiniai aktai daugiausia daro įtaką darbo santykių bei socialinės apsaugos sritims, taip pat ir kai kurioms kitoms sritims, užtikrinančioms vyrų ir moterų lygias galimybes. Be to, kaip teigia T. K. Hervey ir D. O’Keeffe²⁰³, lyčių lygybė tampa viena iš pagrindinių sąlygų Europos Sąjungos teisėje ir ateityje gali daryti įtaką plėtojant daugelį kitų Europos Sąjungos politikos sričių.

Ekonominės ir socialinės priežastys lėmė, kad į 1957 metų Europos Bendrijos (toliau – EB) Steigimo sutartį buvo įtraukta pirmoji norma dėl lyčių lygybės (119 šios sutarties straipsnis). Nors minėto straipsnio nuostatos labiau atspindėjo ekonominius motyvus nei socialinius, vėliau, lyčių lygybę pripažįstant kaip vieną iš pagrindinių žmogaus teisių, jos įgavo socialinį aspektą²⁰⁴. Šiame EB Steigimo sutarties straipsnyje įtvirtinta kiekvienos valstybės narės pareiga užtikrinti principo, pagal kurį tiek vyrai, tiek moterys už vienodą darbą turi gauti vienodą atlyginimą, įgyvendinimą.

Susidomėjimas lyčių lygybe Europos Sąjungoje didėjo palaipsniui, bet paskutinįjį 20 amžiaus dešimtmetį ypač suaktyvėjo ir 1997 metais pasirašytoje Amsterdamo sutartyje, kuria buvo keičiama EB Steigimo sutartis, atsirado nuostatų, papildančių lygių galimybių užtikrinimo principus²⁰⁵. Šios Sutarties 2 straipsnyje nustatyta, kad vyrų ir moterų lygybės pasiekimas yra viena iš Europos Sąjungos užduočių, o 3 straipsnyje įtvirtinamas būtinumas siekti nelygybės panaikinimo ir skatinti vyrų bei moterų lygybę. Vadinasi, lygių galimybių skatinimas, kaip vienas iš pagrindinių tikslų, įtraukiamas į bendrą Europos Sąjungos politiką. Taip pat 119 EB Steigimo sutarties straipsnis (Amsterdamo sutartimi jo numeracija buvo pakeista į 141) buvo papildytas nauju paragrafu, kuriame nustatoma, kad siekiant realiai užtikrinti visišką vyrų ir moterų lygybę per visą darbingą jų amžių, vienodos traktuotės principas

²⁰³ HERVEY, Tamara K.; O’KEEFFE, David. *Sex Equality Law in the European Union*. West Sussex: Wiley, 1996, p. xii.

²⁰⁴ TATHAM, Allan. *Europos Sąjungos teisė*. Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 306.

²⁰⁵ *Oficialusis leidinys*, C 340, 1997 11 10, p. 1.

netrukdo valstybėms narėms laikytis ar imtis naujų priemonių, numatančių specialias lengvatas, taikomas nepakankamai atstovaujamai lyčiai.

Kaip minėta, EB Steigimo sutarties 119 straipsnis, kaip pamatinė nuostata lyčių lygybės atžvilgiu, reglamentuoja tik atlyginimą už darbą plačiąja prasme, bet ne socialinę apsaugą. Siekdama užtikrinti lygias galimybes šioje srityje, Europos Sąjungos Taryba priėmė nemažai direktyvų. Viena iš jų – Europos Sąjungos Tarybos direktyva 79/7/EEB (toliau – Direktyva 79/7/EEB) dėl laipsniško vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo įgyvendinimo socialinės apsaugos srityje²⁰⁶ – reikalauja laipsniško vienodo požiūrio įgyvendinimo įstatymų apibrėžtose socialinės apsaugos sistemose, kurios numato apsaugą ligos, darbingumo netekimo, senatvės, nelaimingų atsitikimų darbe, profesinių ligų ir bedarbystės atvejais, taip pat socialinės paramos sistemoje, jeigu ši sistema papildo ar pakeičia minėtas sistemas.

Terminas „laipsniškas įgyvendinimas“ apima keletą aspektų. Pirmiausia, Direktyva 79/7/EEB netaikoma visai socialinei apsaugai (pavyzdžiui, jos nuostatos netaikomos maitintojo netekimo išmokų sistemai). Be to, Direktyvos 79/7/EEB įgyvendinimui buvo nustatytas šešerių metų terminas. Pabrėžtina, kad šios Direktyvos 7 straipsnis leidžia valstybėms narėms netaikyti Direktyvos nuostatų ir kai kuriais kitais atvejais, tai yra nustatant pensinį amžių ryšium su senatvės ir ištarnauto laiko pensijomis; nustatant privalumus, susijusius su senatvės pensijų sistemomis, kurios taikomos vaikams išauginusiems asmenims; suteikiant teisę į tam tikras išmokas išlaikomoms žmonoms.

Tai, kad Direktyva 79/7/EEB neapima visų socialinės politikos aspektų, įrodo jos 2 straipsnis, kuriame nustatoma, kad ši Direktyva taikoma dirbantiems gyventojams, įskaitant savarankiškai dirbančius asmenis, asmenis, kurių veiklą nutraukia liga ar nelaimingas atsitikimas, darbo ieškantiems asmenims, taip pat asmenims, išėjusiems į pensiją arba netekusiems darbingumo. Taigi galima teigti, kad į aptariamą Direktyvos reguliavimo sritį

²⁰⁶ *Oficialusis leidinys*, 2004 Specialusis leidimas, skyrius 5, tomas 01, p. 215.

beveik nepatenka moterys, auginančios vaikus ir dėl to atsisakiusios darbinės karjeros²⁰⁷.

Direktyvos 79/7/EEB 4 straipsnis apibrėžia vienodo požiūrio principą kaip prieštaraujantį bet kokiai lyčių diskriminacijai, pagrįstai tiesiogine ar netiesiogine nuoroda į vedybinę arba šeiminę padėtį, ypač diskriminacijai, susijusiai su socialinės apsaugos sistemų apimtimi ir sąlygomis, išipareigojimu mokėti įmokas ir įmokų dydžio apskaičiavimu bei išmokų dydžiu ir mokėjimu. Tačiau to paties straipsnio 2 dalyje nustatoma, kad vienodo požiūrio principas nekeičia su motinystės apsauga susijusių nuostatų.

Direktyvos 79/7/EEB nuostatos vienareikšmiškai nurodo, kad moterų ir vyrų lygybės principo pažeidimu nelaikomi šie atvejai: pirma, nustatant skirtingą pensinį amžių, antra, įtvirtinant specialias nuostatas, susijusias su motinystės apsauga, trečia, nustatant specialias pensijų reguliavimo nuostatas asmenims, kurie augino vaikus, ir ketvirta, išlaikomoms žmonoms taikomas specialias išmokas. Tokie atvejai laikomi pozityviosios diskriminacijos atvejais, kurie ne didina skirtumus tarp lyčių, bet priešingai, tam tikromis priemonėmis įtvirtina palankesnes sąlygas labiau pažeidžiamai grupei. Skirti specialų dėmesį tokiai grupei reikalinga tam, kad būtų visiškai įgyvendintas lygybės principas, tačiau vien formalaus abiejų lyčių lygaus statuso pripažinimo net ir privalomuose teisės aktuose tam tikslui nepakanka²⁰⁸. Iš anksto pastebėtina, kad šios nuostatos liečia išskirtinai moterų, kaip socialinės apsaugos subjektų, grupę.

4.2.2. Pozityviosios diskriminacijos atvejai socialinės apsaugos sistemoje

Specialios privilegijos, taikomos išlaikomoms žmonoms, šiuo metu nebetenka savo aktualumo. Tačiau dar XX a. viduryje šios nuostatos buvo gana reikšmingos. Specialus ištekėjusių moterų traktavimas buvo siejamas su to

²⁰⁷ BURROWS, Noreen; ir MAIR, Jane. *European Social Law*. 1st ed. Trowbridge: John Wiley & Sons; 1 edition, 1996, p.79.

²⁰⁸ ROSARIO PALMA RAMALHO DO, Maria. Reconciling Family and Professional Life and the Gender Equality Principle in Employment. *European Gender Equality Law Review*, 2009, no. 2, p. 7.

meto šeimos, kaip vyro išlaikomo ekonominio vieneto, samprata. Buvo laikoma, kad net dirbančių moterų pajamos yra tik papildoma finansinė parama šeimai, bet nuo jų nepriklauso ir neturi priklausyti šeimos gyvenimo lygis²⁰⁹. Keičiantis tokiam tradicinės šeimos supratimui įstatymų nuostatos, skirtos išimtinai našlėmis likusioms moterims, nebeteko prasmės. Taigi buvo pereita prie tokio įstatyminio reguliavimo, kuris užtikrina socialinio draudimo arba socialinės paramos išmokas bet kuriam iš sutuoktinių kito sutuoktinio mirties atveju. Kitos moterims palankesnės nuostatos vis dar yra populiarios ir gana reikšmingos.

4.2.2.1. Vaiko priežiūros laikotarpių įskaitymas

Stengiantis geriau įgyvendinti lyčių lygybės principą daugelyje valstybių pradėta kompensuoti tėvams neigiamus su vaiko auginimu susijusius padarinius, dažnai siūlant kompleksinį paramos priemonių paketą: laikiną atleidimą nuo darbo, įpareigojant darbdavį priimti motiną atgal į darbą, atlyginimo dydžio pinigines išmokos skyrimą, teisę gauti pagalbą perimant vaiko auginimo metu atsiradusias profesinės veiklos naujoves, vaiko auginimui skirto laiko įskaitymą į darbo stažą²¹⁰. Taigi vaiko auginimo laikotarpių įskaitymas į socialinio draudimo arba darbo stažą tampa svarbia priemone užtikrinant moterų ir vyrų lygias galimybes. Tokiu būdu tiesiogiai yra kompensuojami vieno iš tėvų, kuris sustabdo darbinę veiklą dėl vaikų priežiūros, praradimai, kurie ateityje gali lemti mažesnę pensijos dydį. Tokia priemonė yra taikoma ir Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje.

Šio tyrimo ankstesnėje dalyje, kurioje nagrinėjamas solidarumo principas, jau buvo aptarta specifinė solidarumo principo veikimo forma – draudžiamųjų laikotarpių įskaitymas ir socialinis draudimas valstybės lėšomis. Trumpai primintina, kad pagal Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymą, pensijų socialinio draudimo stažą sudaro ir laikas,

²⁰⁹ OGUS, Anthony I.; ir BARENDT, Eric M. *The Law of Social Security* London: Butterworth, 1988, p. 13.

²¹⁰ *Socialinė apsauga: Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 1998 p. 26.

per kurią asmenys gauna motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) pašalpas, mokamas pagal Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą. Motinų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažui taip pat prilyginamas vaikų invalidų, nesukakusių 16 metų, auginimo ir slaugos namuose laikas. Pagal Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymą, pensijų draudimu (tiek pagrindinei, tiek papildomai daliai) yra draudžiami šeimos pasirinkimu vienas iš tėvų (įtėvių) arba asmuo, nustatyta tvarka paskirtas vaiko globėju, auginantis vaiką iki trejų metų.

Nors toks atsižvelgimas į vaiko auginimo laikotarpius teisei į pensiją įgyti palaipsniui išsivertina visose Vakarų Europos valstybėse ir tampa svarbus išlyginant vyrų ir moterų padėtį, tačiau kartais jis yra kritikuojamas dėl to, kad paprastai tokie laikotarpiai įskaitymai nepakankamai kompensuoja prarastą socialinio draudimo ar darbo stažą.

Paprastai tokie laikotarpiai yra kompensuojami tik iš dalies, įskaitant nevisą draudimo ar darbo stažą, ar atsižvelgiant tik į minimalius darbo užmokesčio dydžius, arba toks asmuo įgyja teisę tik į pagrindinę, minimalią pensiją²¹¹. Iš dalies ši problema aktuali ir Lietuvoje, nes valstybės lėšomis draudžiamų asmenų įmokos papildomai pensijos daliai yra skaičiuojamos tik nuo Vyriausybės patvirtintos minimalios mėnesinės algos.

Vis dėlto neviso ar dalinio stažo problema aktuali tik tiems asmenims, kurie yra draudžiami valstybės lėšomis vaiko iki trejų metų auginimo laikotarpiu (daugeliu atveju ekonomiškai neaktyvius, neturinčius socialinio draudimo stažo, ir pan. asmenis). Asmenų, kurie augina vaiką ir tuo metu gauna motinystės, tėvystės ar motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpą, padėtis yra palankesnė. Pašalpų gavimo laikotarpiai ne tik įskaitomi į socialinio draudimo stažą pensijai gauti, bet gaunamų pašalpų dydis yra prilyginamas draudžiamosioms pajamoms. Atsižvelgiant į tai, kad motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) pašalpos paprastai²¹² sudaro 100 procentų

²¹¹ SIGG, Roland; ir TAYLOR, Robert. Reforming Social Security for a Long-Life Society: What Impact on Women? *Gender Issues*, 2005, vol. 2, no. 3, p. 84.

²¹² Motinystės (tėvystės) pašalpa gali sudaryti 100 arba 70 ir 40 procentų kompensuojamojo užmokesčioatsižvelgiant į pašalpos gavimo trukmės pasirinkimą. Tačiau antraisiais metais,

asmens kompensuojamojo užmokesčio, šie laikotarpiai (iki vaikui sueis vieneri ar dveji metai) atspindi realų asmenų pajamų lygį ir „nekenkia“ socialinio draudimo įrašui.

Daugelyje Europos Sąjungos valstybių tokie vaiko auginimo laikotarpiai yra įskaitomi į socialinio draudimo stažą, skiriasi tik tokio laikotarpio trukmė. Dalis valstybių užtikrina socialinę pensijų draudimą arba laikotarpių įskaitymą iki 2–4 metų (Bulgarija, Ispanija, Čekija), Estija ir Vokietija – atitinkamai 8 ir 10 metų. Tačiau keliuose valstybėse vaiko auginimo laikotarpiai vis dar nėra prilyginami socialinio draudimo stažui (Danija, Olandija). Nors didžioji dalis valstybių turi laikotarpių įskaitymo institutą, esminę problemą sudaro tai, kad šie laikotarpiai nėra vertinami kaip pajamų gavimo laikotarpiai, arba laikoma, kad įmokos mokėtos nuo minimalių dydžių. Tokia situacija ir nulemia, kad Vakarų Europos mastu atsižvelgimas į vaiko auginimo laikotarpius vis dar laikomas problematišku ir nepakankamai užtikrinančiu moterų lygias galimybes vyrų atžvilgiu.

4.2.2.2. Motinystės apsauga

Ypač didelio dėmesio tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu ar regioniniu lygiu sulaukia specialiosios su motinystės apsauga susijusios nuostatos. Nėščių ir pagimdžiusių moterų apsauga yra itin svarbi Europos Sąjungos teisės sritis, kurią, be aukščiau minėtos, reguliuoja dar nemažai specialiųjų direktyvų. Visuotinai pripažįstama, kad toks išskirtinis dėmesys moterims kaip motinoms yra pagrįstas ir teisingas. Garantijų suteikimas moterims, kurių padėtis ypatinga dėl motinystės, nepažeidžia diskriminacijos principo. Tokiu būdu yra apsaugoma išskirtinė moterų biologinė ir psichologinė padėtis nėštumo metu bei po gimdymo ir ypatingas motinos bei kūdikio ryšys, kuris egzistuoja per nėštumo laikotarpį²¹³. ETT praktikoje nukrypimai nuo Europos Sąjungos teisės

kuomet pašalpa sudaro tik 40 procentų užmokesčio, asmeniui yra neribojama teisė gauti draudžiamųjų pajamų.

²¹³ BARNARD, Catherine. *European Community Employment Law*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 243.

aktuose įtvirtinto lygiateisiškumo principo ne kartą buvo pateisinti tada, kai nacionalinė teisė suteikdavo moteriai specialias motinystės atostogas (bylos *Habermann-Beltermann*²¹⁴, *Hofmann*²¹⁵).

Įgyvendinant Europos Sąjungos lygių galimybių ir motinų apsaugos politiką buvo priimta speciali Tarybos direktyva 92/85/EEB²¹⁶ dėl priemonių, skirtų skatinti, kad būtų užtikrinta geresnė nėščių ir neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų sauga ir sveikata, nustatymo (dešimtoji atskiroji direktyva, kaip numatyta Direktyvos 89/391/EEB 16 straipsnio 1 dalyje). Didžioji dalis Direktyvos nuostatų yra skirtos moterų garantijoms darbo santykių srityje. Tačiau joje aptinkama ir ypač socialinei apsaugai svarbi nuostata. Direktyvos 92/85/EEB 8 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta dirbančių moterų teisė į ne mažesnes kaip keturiolikos savaitių (98 kalendorinių dienų) nepertraukiamas motinystės atostogas²¹⁷, kurios remiantis nacionaline teise ar praktika gali būti suteikiamos arba prieš gimdymą, arba po gimdymo, arba kartu prieš gimdymą ir po jo. Pabrėžtina, kad šio Direktyvos straipsnio 2 dalyje nustatytas privalomas minimalus dviejų savaitių (14 kalendorinių dienų) motinystės atostogų laikotarpis, apimantis pasirinktinai pagal nacionalinę teisę ar praktiką laiką prieš ir (arba) po gimdymo.

Šiomis atostogomis siekiama dviejų tikslų, pirma, apsaugoti nėščios moters biologinę būseną prieš ir po gimdymo; antra, apsaugoti ypatingą vaiko ir motinos ryšį (*Boyle*²¹⁸). Be to, reikalaujama, kad tokios atostogos būtų kompensuojamos. Moterims mokama socialinė pašalpa (išmoka) turėtų užtikrinti pajamas, lygiavertes toms, kurias darbuotoja gautų nutraukusi savo darbinę veiklą dėl su sveikata susijusių priežasčių. Pašalpa yra laikoma tinkama, jei ji užtikrina pajamas, lygiavertes toms, kurias, atsižvelgiant į bet

²¹⁴ ETT 1994 m. gegužės 5 d. sprendimas byloje C-421/92, *Gabriele Habermann-Beltermann v Arbeiterwohlfahrt, Bezirksverband Ndb./Opf. e.V.*, ECR, 1994, I-01657.

²¹⁵ ETT 1984 m. liepos 2 d. sprendimas byloje C-184/83, *Ulrich Hofmann v Barmer Ersatzkasse*, ECR, 1984, 3047.

²¹⁶ *Oficialusis leidinys*, 2004 Specialusis leidimas, skyrius 5, tomas 02, p. 110.

²¹⁷ Pagal Lietuvos teisės aktus šios atostogos vadinamos nėštumo ir gimdymo atostogomis.

²¹⁸ ETT 1998 m. spalio 27 d. sprendimas byloje C-411/96, *Margaret Boyle and Others v Equal Opportunities Commission*, ECR, 1998, I-06401.

kokį nacionalinės teisės aktais nustatytą maksimumą, darbuotoja gautų nutraukusi savo darbinę veiklą dėl su sveikata susijusių priežasčių.

2008 m. pateiktas Pasiūlymas Europos Parlamento ir Tarybos direktyvai iš dalies keičiančiai Tarybos direktyvą 92/85/EEB dėl priemonių, skirtų skatinti, kad būtų užtikrinta geresnė nėščių ir neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų sauga ir sveikata, nustatymo²¹⁹ numato didinti nėščių, neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų apsaugą. Tam tikslui siūloma minimalią motinystės atostogų trukmę pailginti nuo 14 iki 18 savaičių, iš kurių šešios savaitės po gimdymo būtų privalomos. Tai atitiktų 2000 m. priimtoje Tarptautinės Darbo Organizacijos Motinystės apsaugos rekomendacijoje²²⁰ nustatytą atostogų trukmę ir turėtų bendrai pagerinti gimdančių moterų sveikatą ir apsaugą. Numatoma keisti ir atostogų apmokėjimo (kompensavimo) tvarką, nustatant, kad visų atostogų metu gali būti mokamas visas iki motinystės atostogų mokėtas mėnesio atlyginimas (ar tokio dydžio pašalpa). Vis dėlto valstybėms išliktų teisė nustatyti, kad mokama pašalpa nebūtų mažesnė už laikinojo nedarbingumo pašalpą. Valstybės narės galėtų pasirinkti motinystės pašalpos dydį, atitinkantį vieną iš paskutinių (prieš motinystės atostogas) mėnesio atlyginimų arba vidutinį mėnesio atlyginimą, apskaičiuotą pagal tam tikrą laikotarpį.

Vertinant motinystės atostogų kompensavimą (tai ir yra svarbiausias elementas socialinės apsaugos požiūriu) pinigineis išmokomis, galima teigti, kad Direktyva 92/85/EEB griežtų reikalavimų nustatyti pakankamai dideles išmokas motinystės atostogų metu kol kas nenustato. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad yra siekiama įgyvendinti Tarptautinės darbo organizacijos Motinystės apsaugos rekomendacijos nuostatą dėl viso ar artimo jam darbo užmokesčio

²¹⁹ Europos Komisijos 2008 m. spalio 3 d. pasiūlymas „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva iš dalies keičianti Tarybos direktyvą 92/85/EEB dėl priemonių, skirtų skatinti, kad būtų užtikrinta geresnė nėščių ir neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų sauga ir sveikata, nustatymo“, KOM(2008) 0637 galutinis.

²²⁰ Tarptautinės darbo organizacijos rekomendacija Nr. 191 dėl motinystės apsaugos [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?R191>>.

mokėjimo, galima teigti, kad Europos Sąjungoje linkstama didinti socialines garantijas moterims nėštumo ir gimdymo laikotarpiams.

Lietuvoje moterims suteikiamos nėštumo ir gimdymo atostogos – 70 kalendorinių dienų iki gimdymo ir 56 kalendorinės dienos po gimdymo, komplikuoto gimdymo atveju arba gimus dviem ir daugiau vaikų – 70 kalendorinių dienų. Šia Lietuvos Respublikos darbo kodekso²²¹ nuostata yra įgyvendinamas Direktyvos 92/85/EEB reikalavimas dėl dirbančių moterų teisės į ne mažesnes kaip keturiolikos savaičių (98 kalendorinės dienos) nepertraukiamas motinystės atostogas, kurios remiantis nacionaline teise ar praktika gali būti suteikiamos arba prieš gimdymą, arba po gimdymo, arba kartu prieš gimdymą ir po jo. Taigi Lietuvoje yra nustatytos aštuoniolikos savaičių motinystės atostogos (esant komplikuotam gimdymui – dvidešimt savaičių), tai yra garantuojamos ilgesnės atostogos nei reikalauja Europos Sąjungos teisės aktai. Kaip matyti, Lietuva atitiktų ir naująjį siūlymą šias atostogas pratęsti iki 18 savaičių.

Palyginus kitų Europos Sąjungos valstybių narių nuostatas dėl atitinkamų nėštumo ir gimdymo atostogų trukmės matyti, kad didžioji dalis valstybių nustato ilgesnį nei minimalų reikalaujamą keturiolikos savaičių trukmės laikotarpį – dažniausiai nuo šešiolikos iki aštuoniolikos savaičių trukmės. Keletas valstybių nustato itin ilgą laikotarpį: Slovakija ir Čekija – dvidešimt aštuonias savaitės, Airija – dvidešimt šešias savaitės, Vengrija – dvidešimt keturias savaitės. Galima daryti prielaidą, kad valstybėms nesukelia ypatingų problemų toks teisinis reguliavimas, kuris suteikia 14–18 savaičių atostogas ir nustato bent dalinį prarasto darbo užmokesčio kompensavimą.

Vertinant Lietuvos teisės aktų, reglamentuojančių nėštumo ir gimdymo atostogų moterims suteikimą, nuostatas būtina paminėti, kad Lietuva nėra tinkamai įgyvendinusi Tarybos direktyvos 92/85/EEB nuostatų dėl atostogų privalomumo. Tarybos direktyvos 8 straipsnio 2 dalyje nustatytas privalomas minimalus dviejų savaičių (14 kalendorinių dienų) motinystės atostogų laikotarpis, apimantis pasirinktą pagal nacionalinę teisę ar praktiką laiką prieš

²²¹ *Valstybės žinios*, 2002, Nr.64-2569.

ir (arba) po gimdymo. Šiuo atveju privalomas minimalus laikotarpis reiškia, kad moteriai turi būti draudžiama dirbti bent dviejų savaičių laikotarpiu. Lietuvoje nėra imperatyviai nustatoma minimali privaloma nėštumo ir gimdymo atostogų trukmė. Tai yra moteris gali pati apsispręsti, ar jai naudotis visomis, dalimi ar visiškai nesinaudoti atostogomis, o jos sprendimas yra privalomas darbdaviui. Tačiau Direktyva 92/85/EEB vienareikšmiškai nustato reikalavimą, kad moteriai būtų draudžiama tam tikrą laikotarpį dirbti. Pastebėtina, kad valstybės narės daugiausia nustato daug ilgesnį privalomų atostogų laikotarpį, nei reikalauja Direktyva, dažniausiai bent pusė atostogų trukmės nustatoma kaip privalomas laikotarpis. Šiuo požiūriu pirmauja Italija, pagal kurios teisės aktus visas penkių mėnesių atostogų laikotarpis moteriai yra privalomas. Atsakomybė už privalomo atostogų laikotarpio laikymąsi dažniausiai tenka darbdaviui, kuris už leidimą moteriai dirbti privalomų atostogų metu gali būti net baudžiamas administracine tvarka²²².

Analogiška situacija ir Tarptautinės Darbo Organizacijos Konvencijos Nr. 183 dėl motinystės apsaugos (toliau – Konvencija Nr. 183)²²³, kurią Lietuva ratifikavo 2003 metais, atžvilgiu. Nors Lietuva atitinka Konvencijos Nr. 183 reikalavimą dėl galimų suteikti moteriai nėštumo ir gimdymo atostogų trukmės (ši Konvencija nustato keturiolikos savaičių laikotarpį), tačiau neatitinka reikalavimo dėl dalies atostogų privalomumo. Konvencijos 4 straipsnio 4 dalis nustato, kad atsižvelgiant į motinos ir vaiko sveikatos apsaugą, motinystės atostogas turi sudaryti privalomos šešių savaičių atostogos po vaiko gimimo, jeigu vyriausybė ir atitinkamos darbdaviams ir darbuotojams atstovaujančios organizacijos valstybės lygiu nėra susitarusios kitaip. Lietuvoje joks trišalis susitarimas šiuo klausimu nebuvo priimtas (net ir svarstomas)²²⁴.

²²² HEMMING, Julian; MASON, Kate; ir FISHER, David. *Discrimination in the Work Place: A Practical Guide*. Chichester, New York: Wiley, 1997, p. 184.

²²³ *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 49-2162.

²²⁴ Priešingai, 2000 m. svarstant tuomet galiojusios Tarptautinės Darbo Organizacijos Konvencijos Nr. 103 dėl motinystės apsaugos pakeitimą ir papildymą, Lietuvos Darbo Federacija išreiškė poziciją prieš privalomų atostogų nustatymą. Plačiau žr.: International Labour Conference (88th Session, 30 May - 15 June 2000). *Report IV (1): Maternity protection at work* [interaktyvus]. Geneva: International Labour Conference, 2000 [žiūrėta

Pavyzdžiui, nors Jungtinė Karalystė ir nustato dvidešimt šešių savaičių trukmės nėštumo ir gimdymo atostogas, tačiau neratifikavo Konvencijos dėl to, kad privalomas atostogų laikotarpis yra tik dvi savaitės (kaip, beje, reikalauja Tarybos direktyva 92/85/EEB)²²⁵.

Viena iš socialinio draudimo rūšių – ligos ir motinystės socialinis draudimas – užtikrina, kad asmenys, pertraukiantys savo darbinę veiklą dėl vaikų gimimo ir jų priežiūros, gautų motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpas kaip prarastų darbinių pajamų kompensaciją. Moterims nėštumo ir gimdymo atostogų laikotarpiu yra mokama motinystės pašalpa. Moteriai, turinčiai teisę gauti motinystės pašalpą, ji yra mokama visą atostogų laiką ir sudaro 100 procentų kompensuojamojo uždarbio dydžio. Tokiu būdu moteriai yra garantuojamos pajamos, artimos iki nėštumo ir gimdymo atostogų buvusioms. Tačiau minėtas įstatymas numato vadinamąsias išmokos lubas, kurios lemia, kad moteris, gavusi itin didelį darbo užmokestį, atitinkamo lygio motinystės pašalpos gauti negalės. Šios lubos nustatomos atsižvelgiant į Vyriausybės patvirtintas einamųjų metų draudžiamąsias pajamas: pašalpos gavėjo mėnesinis kompensuojamasis uždarbis motinystės pašalpai apskaičiuoti negali viršyti einamųjų metų draudžiamųjų pajamų 3,2 dydžio.

Vertinant socialinio draudimo pašalpų skyrimo sąlygas Lietuvoje matyti, kad šalis pasirinko „dosnių“ pašalpų (dydžio prasme) modelį su gana griežtomis jų skyrimo sąlygomis: asmuo gali pretenduoti į pašalpą tik įvykdęs palyginti didelius socialinio draudimo stažo reikalavimus, tačiau įvykdžius šias sąlygas jam ilgą laiką užtikrinamos didelės pašalpos.

Nei Europos Sąjungos, nei Tarptautinės darbo organizacijos teisės aktai nenustato konkrečių reikalavimų valstybėms reglamentuojant pašalpų kaip prarasto darbo užmokesčio kompensavimo instrumento skyrimo sąlygas.

2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc88/rep-iv-1.htm>>.

²²⁵ ROBERTS, Simon. The Impact of Social Security Conventions: The United Kingdom. Iš PENNIGS, F. (Ed.). *Between Soft and Hard Law: The Impact of International Social Security Standards on National Social Security Law*. The Hague: Kluwer law international, 2006, p. 59.

Direktyva 92/85/EEB įtvirtina reikalavimą, kad nėštumo ir gimdymo atostogų metu darbuotojoms turi būti garantuotos, remiantis nacionalinės teisės aktais ir (arba) praktika, teisės į atlyginimo išlaikymą ir (arba) teisę į atitinkamą pašalpą. Pašalpa yra laikoma atitinkama, jei ji užtikrina pajamas, lygiavertes toms, kurias, atsižvelgiant į bet kokią nacionalinės teisės aktais nustatytą maksimumą, darbuotoja gautų nutraukusi savo darbinę veiklą dėl su sveikata susijusių priežasčių. Vadinasi, motinystės pašalpa visais atvejais negali būti mažesnė nei pašalpa, mokama darbuotojui jo ligos atveju. Šalia to, Direktyva 92/85/EEB leidžia valstybėms narėms nustatyti pašalpos skyrimo sąlygas, susijusias su darbo ar socialinio draudimo įmokų mokėjimo reikalavimais. Tačiau bet kokių atveju tos sąlygos negali apimti ilgesnio negu 12 mėnesių įdarbinimo laikotarpio prieš numatytą gimdymo datą.

Konvencijos Nr. 183 nuostatos taip pat reikalauja, kad valstybė užtikrintų tam tikrą piniginių išmokų dydį. Pagal Konvenciją, pinigines išmokos turi būti tokio dydžio, kad užtikrintų reikiamą moters bei jos vaiko sveikatos būklę ir tinkamą gyvenimo lygį. Tinkamas išmokos dydis yra toks, kuris užtikrina ne mažiau kaip du trečdalius buvusio moters uždarbio, ir bet kuriuo atveju yra ne mažesnis kaip atitinkama išmoka, mokama ligos ar laikinojo nedarbingumo atveju. Konvencija taip pat leidžia nustatyti šių išmokų skyrimo sąlygas, atsižvelgiant į valstybių praktiką, tačiau valstybės turi užtikrinti, kad didžioji dalis moterų, kurioms taikoma Konvencija, atitiktų piniginių išmokų skyrimo sąlygas.

Lyginti Lietuvos pašalpas su atitinkamomis kitų Europos Sąjungos valstybių išmokų sistemomis apskritai yra sudėtinga, nes šios sistemos yra labai įvairios ir, žinoma, negalima teigti, kad kuri nors iš jų yra geresnė ar blogesnė už kitas. Beveik visos valstybės nustato darbo arba socialinio draudimo stažo reikalavimus (išskyrus Italijos motinystės pašalpas), dažniausiai – ne trumpesnę kaip šešių mėnesių stažo per tam tikrą apibrėžtą ar neapibrėžtą laikotarpį reikalavimą. Piniginių išmokų dydžiai ir jų nustatymo kriterijai skiriasi dar labiau: dalis valstybių pašalpos dydį nustato kaip procentinę dalį buvusio darbo užmokesčio, dalis skiria fiksuoto dydžio

išmokas, taip pat kartais pašalpos dydis yra siejamas su įgyto stažo dydžiu, nustatomos pašalpos minimalūs ir maksimalūs galimi dydžiai ir kitos skyrimo bei apskaičiavimo sąlygos.

Lietuvoje nėščioms, neseniai pagimdžiusioms bei krūtimi maitinančioms moterims taikoma lygiavertė, tam tikrais atvejais – ir aukštesnio lygio teisinė apsauga, nei nustato Europos Sąjungos teisės aktai. Pavyzdžiui, teisė į papildomą poilsio laiką ar trumpesnę darbo laiką, nėštumo ir gimdymo atostogų apmokėjimas ir pan. Nėštumo ir gimdymo atostogų laikotarpiu skiriama socialinio draudimo motinystės pašalpa yra maksimali (išmokos lubos gana aukštos), tačiau reikalaujama gana ilgo ligos ir motinystės socialinio draudimo laikotarpio (12 mėnesių) bei nustatoma griežta pašalpos dydžio nustatymo tvarka (12 paeiliui einančių mėnesių).

Motinystės pašalpa socialinių išmokų kontekste turi būti vertinama kaip trumpalaikė išmoka (bendruoju atveju mokama šiek tiek ilgiau nei keturis mėnesius). Manytina, kad įstatymų nustatytas 12 mėnesių ligos ir motinystės socialinio draudimo stažas yra neproporcingas išmokos mokėjimo trukmei.

Be to, Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nuostatų keitimo istorinis vertinimas leidžia teigti, kad objektyvaus pagrindo sugriežtinti stažo sąlygas nebuvo. Nuo 2007 m. pašalpų reguliavimas buvo keičiamas nustatant palankesnes pašalpų skyrimo ir mokėjimo sąlygas, didesnius pašalpų dydžius ir pan. Tačiau gerinant socialinės apsaugos teikiamas asmenims sąlygas, visada susiduriama su finansinių išteklių aspektu. Galima teigti, kad vienas iš pagrindinių postūmių, leidusių įtvirtinti daug palankesnes sąlygas gavėjams, buvo itin palankios to meto ekonominės sąlygos. Tikėtasi, kad išaugęs lėšų socialinio draudimo pašalpoms poreikis neapsunkins socialinio draudimo fondo biudžeto²²⁶. Siekdamas gerovės valstybės modelio neretai valstybės prisiima didelę naštą (plečiamas apsaugos gavėjų ratas, nustatomos naujos išmokos ar didinamos jau esančios), kuri galiausiai gali tapti per sunki. Tai, kad socialinės apsaugos kaštai yra per dideli

²²⁶ *Socialinis pranešimas 2007-2008*. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2008, p. 79.

ir netgi nebepakeliami valstybei, labiausiai tampa akivaizdu ir pradedama apie tai diskutuoti ekonominių sunkumų metu²²⁷. Būtent taip atsitiko Lietuvoje 2008 metų pabaigoje, kai ekonominės krizės grėsmė sutapo su nuolat išaiškėjančiais piktnaudžiavimo pašalpos atvejais.

Siekiant užkirsti kelią tokiems piktnaudžiavimams buvo priimtas sprendimas griežtinti tam tikras pašalpos skyrimo ir mokėjimo sąlygas. Gali būti pateisinamas stažo ir draudžiamųjų pajamų vertinimo sugriežtinimas motinystės (tėvystės) pašalpų atžvilgiu (jos yra vidutinės trukmės). Tačiau ar toks apsaugos mechanizmas, kai siekiant išvengti galimų kelių piktnaudžiavimo atvejų yra smarkiai sugriežtinamos sąlygos ir taip apribojamos teisės visiems išmokų gavėjams, atitinka teisinio reguliavimo proporcingumo principą?

Pabrėžtina, kad moterims, neįgijusioms reikiamo ligos ir motinystės socialinio draudimo stažo motinystės pašalpai gauti, valstybė numato sąlygiškai mažas socialinės paramos išmokas. Nėščiai moteriai, neturinčiai teisės gauti motinystės pašalpos, likus 70 kalendorinių dienų iki numatomos gimdymo datos skiriama tik dviejų bazinių socialinių išmokų²²⁸ dydžio vienkartinė išmoka²²⁹. Todėl darytina išvada, kad dabartinis teisės aktų reguliavimas, reikalaujantis neproporcingai didelio socialinio draudimo stažo teisei į motinystės pašalpą įgyti, yra neteisingas ir neužtikrinantis moterų teisės gauti pakankamą socialinę apsaugą nėštumo ir gimdymo atveju.

4.2.3. Senatvės pensinio amžiaus nustatymas

Senatvės pensijos amžius – tai vienas iš juridinių faktų, reikalingų teisei į senatvės pensiją atsirasti. Senatvės pensijos amžius reiškia sąlyginę ribą, kai darbuotojas dėl savo amžiaus laikomas nedarbingu ir nebegalinčiu testu

²²⁷ MAYDELL VON, Bernd. Perspectives on the Future of Social Security. Iš *Working for Better Times: Rethinking Work for the 21st Century*. Geneva: International Labour Office, 2007, p. 648.

²²⁸ Nuo 2009 m. sausio 1 d. bazinė socialinė išmoka lygi 130 litų.

²²⁹ Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 89-1706; 2004 Nr. 88-3208.

darbinės veiklos. Tendencija, kad moterims ir vyrams nustatomas skirtingas pensinis amžius, pastebima daugelyje išsivysčiusių šalių.

Lietuvoje dabartiniu metu moterų pensinis amžius yra mažesnis nei vyrų. Tendencija moterims nustatyti mažesnę pensinį amžių gali būti grindžiama tuo, kad dėl savo psichofiziologinių savybių moters organizmas yra ne toks atsparus kaip vyrų. Tai suteikia pagrindą moterims nustatyti mažesnę pensinį amžių²³⁰. Bene geriausiai tokį požiūrį iliustruoja Čekijos Respublikos pensijų sistemoje nustatytas pensinis amžius. Vyrų pensinis amžius yra 64 metai ir 4 mėnesiai, o moterų pensinis amžius priklauso nuo užaugintų vaikų skaičiaus: nesant vaikų – 60 m. 8 mėn.; vienas vaikas – 59 m. 8 mėn.; du vaikai – 58 m. 8 mėn.; 3 ar 4 vaikai – 57 m. 8 mėn.; 5 ir daugiau vaikų – 56 m. 8 mėn.²³¹.

Vadovaujantis Direktyvos 79/7/EEB nuostatomis, skirtingas moterų ir vyrų pensinis amžius nelaikomas diskriminavimu. Taigi negalima šios nuostatos teisiškai vertinti kaip diskriminacinės. Visgi galima diskutuoti apie tokio skirtingo pensinio amžiaus nustatymo pagrįstumą, – ar išties vis dar gali būti pateisinami tokie skirtumai? Tuo labiau kad diskusijos dėl skirtingo pensinio amžiaus moterims ir vyrams vyksta ilgą laiką.

Pirmiausia kyla klausimas, kuriai iš lyčių nuostatos dėl amžiaus gali būti nepalankesnės. Jei moterims pensinis amžius sukanka anksčiau, tai ir socialinio draudimo stažo moteris gali turėti mažiau, vadinasi, atsiranda tiesioginė įtaka būsimos pensijos dydžiui. Taigi galima teigti, kad ankstesnis moterų pensinis amžius daro neigiamą įtaką pensijos dydžiui. Vis dėlto tokia padėtis būtų nepateisinama (laikoma diskriminacine) tik tokiu atveju, jei pensinio amžiaus sulaukimas lemtų privalomą pasitraukimą iš darbo rinkos. Tačiau moterys gali apsispręsti, ar pasinaudoti įstatymo suteikta galimybe anksčiau išeiti į pensiją ir gauti sąlygiškai mažesnę pensiją, ar ir sulaukusios

²³⁰ MACULEVIČ, Jurij. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, t. 56(48), p. 7.

²³¹ Nuo 2011 m. pensinis amžius vyrams didinamas kas metai po 2 mėnesius, kol pasieks 65 metų ribą. Moterims pensinis amžius didinamas po 4 mėnesius, kol pasieks 65 metų ribą neturinčioms vaikų arba turinčioms vieną vaiką; ir atitinkamai 62-64 metų ribą, turinčioms du ir daugiau vaikų.

pensinio amžiaus toliau tęsti darbinę karjerą ir sukaupti papildomus socialinio draudimo laikotarpius. Kol egzistuoja tokia pasirinkimo galimybė, ankstesnis moterų pensinis amžius laikytinas ne diskriminuojančia, bet diferencijuojančia nuostata.

Kita vertus, didesnę vyrų pensinį amžių galima laikyti jiems nepalankiu. Atsižvelgiant į pasaulyje egzistuojančią tendenciją, kad vidutinė tikėtina vyrų gyvenimo trukmė yra mažesnė nei moterų²³², galima teigti, kad vyrai, galintys išeiti į pensiją vėlesniame amžiuje nei moterys, senatvės pensiją gauna trumpesnę laikotarpį.

Nepalankesnis pensinio amžiaus reguliavimas vyrų atžvilgiu kelia daugiau diskusijų. Tokio skirtumo nustatymo reikalingumas dažniausiai yra grindžiamas poreikiu geriau įgyvendinti lygias moterų ir vyrų galimybes socialinės apsaugos srityje. Jau minėta, kad socialinės apsaugos sistemos formavimo pradžioje buvo atkreiptas dėmesys į natūraliai susiklosčiusius skirtumus tarp moterų ir vyrų. Taigi nuostatos, kurios leido naudotis pozityvios diskriminacijos priemonėmis, tai yra trumpesniu moterų pensiniu amžiumi, ir buvo priimtos siekiant kiek įmanoma išlyginti atsirandančius skirtumus²³³. Socialinės apsaugos sistemos dažnai formavosi kaip pirmiausia skirtos šeimos maitintojui socialiai apsaugoti, tačiau vis daugiau moterų įsiliejant į darbo rinką šios nuostatos pasirodė neužtikrinančios lygių galimybių. dėl to kartu su tokiomis priemonėmis, kaip vaiko auginimo laikotarpių įskaitymas į socialinio draudimo ar darbo stažą, buvo priimta ir nuostata, kad trumpesnis moterų pensinis amžius turėtų padėti pasiekti didesnę lygybę.

Visgi šiuo metu vis labiau linkstama priimti sprendimus dėl pensinio amžiaus moterims ir vyrams suvienodinimo. Daugumoje Europos valstybių jau yra nustatytas vienodas vyrų ir moterų pensinis amžius (Belgija, Portugalija,

²³² Eurostat 2008 m. duomenimis vyrų tikėtina gyvenimo trukmė buvo 76,4 metų, moterų – 82,4 metų (pateikiamas Europos Sąjungos valstybių vidurkis); asmenų, sulaukusių 60 metų tikėtina gyvenimo trukmė yra: nuo 16,1 iki 23,1 metų vyrams ir nuo 19,9 iki 27,6 metų moterims. Žr. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/main_tables>.

²³³ BARNARD, Catherine. *European Community Employment Law*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 500.

Danija, Graikija, Airija ir kt.) arba moterų pensinis amžius palaipsniui didinamas, iki pasieks vyrų amžiaus ribą (Estija, Austrija, Jungtinė Karalystė ir kt.). Lietuvoje nuo 2012 metų pensinis amžius pradėtas palaipsniui didinti, kol jis 2026 metais pasieks Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 21 straipsnyje nustatytą senatvės pensijos amžių – 65 metus tiek vyrams, tiek moterims.

Pensinio amžiaus suvienodinimas turėtų būti vertinamas kaip pagrįstas žingsnis, – moterų ir vyrų užimtumo lygis ir pobūdis šiuolaikinėje visuomenėje mažai tesiskiria, todėl ir remtis išskirtinėmis psichofiziologinėmis moterų savybėmis šiuo metu yra nebe tiek prasminga. Taigi moterų ir vyrų pensinio amžiaus skirtumai nebėra tokie aktualūs. Be to, yra linkstama vietoj skirtingo pensinio amžiaus, kaip pozityvios diskriminacijos priemonės, vis plačiau naudoti kitą priemonę, tai yra vaiko priežiūros laikotarpių įskaitymą.

5. Universalumo ir diferenciacijos principai

Universalumo ir diferenciacijos principai suprantami kaip savarankiški socialinės apsaugos principai. Iš pirmo žvilgsnio šie principai gali atrodyti vienas kitam priešingi. Visgi socialinės apsaugos sistemoje jie abu yra ir kartu įgyvendinami. Siekiant nustatyti jų ypatumus, tarpusavio sąveiką, jie nagrinėjami kartu. Socialinės apsaugos universalumo principas reiškia, kad valstybė, priimdama šios srities įstatymus, siekia sukurti bendrą nacionalinę visa apimančią socialinės apsaugos sistemą. Visos socialinės apsaugos dalys, iš kurių didžiausios yra socialinis draudimas ir socialinė parama, turi sudaryti bendrą, tarpusavyje sąveikaujančią sistemą. Tačiau kadangi socialinės apsaugos santykių reguliuojama sfera yra sudėtinga ir daugialypė, neišvengiamai reikia atsižvelgti į atskirų šios sistemų dalyvių, jų grupių specifiką. Atskiros išmokos turėtų būti diferencijuojamos įvairiais pagrindais tam, kad socialinės apsaugos sistema pasiektų tikslą, tai yra užtikrintų tinkamą apsaugą jos reikalingiems asmenims.

5.1. Socialinės apsaugos universalumas

Kaip minėta, universalumo principas reiškia siekį sukurti bendrą socialinės apsaugos elementų sistemą. Universalumo principą įvairūs autoriai traktuoja gana panašiai, tiesa, vartodami skirtingus terminus. Šalia universalumo principo yra minimi visuotinumumo arba bendrumo principai, iš esmės turintys tą patį turinį. Pavyzdžiui, A. Bitinas teigia, kad universalumo arba visuotinumumo principas reiškia tai, kad socialinėje apsaugoje negali būti teikiama nepagrįstų privilegijų tam tikroms socialinėms grupėms²³⁴. Kaip pavyzdį autorius pamini anglosaksų valstybėse egzistuojantį pensinio aprūpinimo modelį, kai visiems asmenims yra garantuojamas bazinis, minimalus senatvės pensijų dydis. Socialinės apsaugos išmokos turėtų būti skiriamos remiantis aiškiais kriterijais ir taisyklėmis, kurios turėtų būti taikomos kuo didesnei asmenų grupei. Čia gali

²³⁴ BITINAS, Audrius. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius: Leidykla MES, 2011, p. 35.

būti tik objektyviai pagrįstų išimčių. J. Maculevič nurodo, kad vienas iš svarbiausių universalumo (arba bendrumo) principo reikalavimų yra siekimas maksimaliai suvienodinti ir supaprastinti socialinės apsaugos teikimo taisykles, o diferenciacijos galimybes palikti tik nedideliam asmenų skaičiui²³⁵. Autorius kaip nukrypimą nuo universalumo principo pamini kai kurias Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytas pensijas, kaip antai pareigūnų pensijos, I ir II laipsnio pensijos, nukentėjusių asmenų, taip pat mokslininkų valstybinės pensijos. Teigiama, kad šiuo atveju įstatymų leidėjas vietoj to, kad sukurtų universalią schemą, leidžiančią suvienodinti pensinio aprūpinimo sąlygas kuo didesniai ratui asmenų, o lengvatas teikti tik nedideliui ratui asmenų, suka visai kitu keliu ir sukuria diferencijuotas atskiras pensijų sistemas. I. Nekrošius, atskleidamas socialinio aprūpinimo visuotinumą principo esmę, nurodo, jog visuotinumą (arba universalumą) principas reiškia, kad įstatymai visiems šalies piliečiams turi numatyti lygias ir vienodas galimybes, įvykus tam tikriems juridiniams faktams, gauti nustatytą aprūpinimą nepriklausomai nuo rasės, tautybės, lyties ir pan.²³⁶ Kaip matyti, šis apibūdinimas jau labai priartėja prie kito socialinės apsaugos principo – asmenų lygių galimybių. Pasak autoriaus, šiam principui neprieštarauja ta aplinkybė, kad asmenų teisė į tam tikros socialinės apsaugos išmokas, ypač pensijas, priklauso nuo jų veiklos (darbo stažo) praeityje. Reikėtų pritarti pozicijai, kad ir tie asmenys, kurie prie sistemos neprisidėjo savo darbu, taip pat turi teisę į atitinkamą socialinę apsaugą. Tokia apsauga jokių būdu negali būti laikoma nepagrįstai teikiama, nes teisė į tam tikrą aprūpinimą gali priklausyti ir dėl objektyvių kriterijų: asmens turtinės padėties, lėšų trūkumo, papildomos paramos ir pan. Taigi universalumo principas reikštų tai, kad valstybė, sukurdamą savo socialinės apsaugos sistemą, turi apimti visus asmenis, kurie atsiduria tam tikroje socialinėje rizikoje, o jų diferencijavimas galimas tik esant objektyvių kriterijų.

V. P. Galanov visuotinumą principą socialinės apsaugos srityje supranta kaip kiekvieno asmens teisę į garantuotą socialinę apsaugą. Vadinasi, nė vienas

²³⁵ MACULEVIČ, Jurij. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, t. 56(48), p. 8.

²³⁶ NEKROŠIUS, Ipolitas. *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 25.

asmuo, kuris patenka į įstatymo nustatytas situacijas, negali būti eliminuotas iš socialinės apsaugos srities. Kita vertus, šio principo negalima suprasti taip, kad asmuo bet koku atveju gali pretenduoti į atskiras socialinės apsaugos išmokas. Kiek ir kokią apsaugą jis gali gauti, priklauso nuo konkrečių taisyklių, įtvirtintų valstybės įstatymuose²³⁷.

Visuotinumą principą, kaip vieną iš svarbiausių socialinės apsaugos principų, nurodo ir kiti autoriai. Šio principo esmė laikoma tai, kad valstybė įsipareigoja suteikti teisę kiekvienam asmeniui, iškilus poreikiui, kreiptis pagalbos į socialinės apsaugos sistemą²³⁸. Įstatymų leidėjas negali taikyti nepagrįstų apribojimų asmenims, atsitikus kuriam nors iš įstatymų numatytų juridinių faktų, gauti kurią nors iš nustatytų socialinės apsaugos išmokų. Kaip pastebi autoriai, visuotinumą principas turėtų reikšti ir tai, kad valstybė turi pareigą užtikrinti socialinę apsaugą ne tik savo pačios piliečiams, bet ir asmenims be pilietybės ar užsienio piliečiams, jei jie gali pretenduoti į socialinę apsaugą ir atitinka sąlygas jai gauti. Tačiau joku būdu šio principo negalima laikyti tokiu, kuris visiems asmenims užtikrintų vienodo dydžio socialinę apsaugą. Žinoma, socialinė apsauga bus suteikiama visiems, bet jos forma ir dydis priklausys nuo sąlygų, kurias asmuo atitinka, ir kurios yra aiškiai įtvirtintos įstatymuose. Šios sąlygos gali būti susijusios su asmenų buvusio darbo laikotarpiais, darbo pobūdžiu (profesija), įmokų mokėjimo laikotarpiais ir dydžiu, poreikio pobūdžiu, asmens pajamomis ar turtine padėtimi. Taigi, pavyzdžiui, sulaukęs pensinio amžiaus asmuo įgyja teisę į senatvės pensiją, bet jos skyrimas ir dydis priklausys nuo asmens turimo draudimo stažo (būtiną ar minimalaus), buvusių pajamų dydžio. Jei asmuo neįgyja teisės į socialinio draudimo pensiją, jam gali būti skiriama šalpos pensija, jei jis atitinka įstatymo nustatytas sąlygas. Jei asmuo negauna jokių pajamų senatvėje ar jos yra ypač mažos, jam (jo šeimai) gali būti skirta

²³⁷ ГАЛАНОВ, ВЛАДИМИР ПЕТРОВИЧ. Принципы права социального обеспечения как основа развития отрасли. *Российский ежегодник трудового права*, № 2, (2006). Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, p.705.

²³⁸ ФИЛИППОВА, Марина Валентиновна (Ред.). *Право социального обеспечения*. Москва: Юристъ, 2006, p. 101.

socialinė pašalpa. Taip veikia universalumo principas, kuris užtikrina, kad asmuo gali pretenduoti į socialinę apsaugą, bet jos pobūdis, rūšis ir dydis priklauso nuo įstatymų nustatytų sąlygų.

Universalumo principas suponuoja, kad socialinės apsaugos sistema turi būti prieinama kiekvienam, nepriklausomai nuo jo socialinės padėties. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (jos 22 straipsnis) pabrėžia, kad kiekvienas, kaip visuomenės narys, turi teisę į socialinę apsaugą²³⁹. Valstybės pareiga – taip organizuoti savo įstatymų bazę, kad socialinė apsauga būtų prieinama kiekvienam tos visuomenės nariui.

Apibendrinant galima nurodyti du universalumo aspektus, kurie yra pabrėžiami įvairių autorių. Pirma, universalumo principas reiškia, kad socialinė apsauga turi būti prieinama visiems jos reikalingiems asmenims. Kitaip šį aspektą galima įvardyti socialinės apsaugos visuotinumu. Antra, socialinės apsaugos rūšys, teikimo sąlygos ir dydžiai turi būti aiškiai įtvirtinti įstatymuose, kurie neturėtų sukurti nepagrįstų apribojimų asmenims pasinaudoti socialine apsauga bei negali sukurti nepagrįstai privilegijuotų asmenų grupių. Šis aspektas apima socialinės apsaugos bendrumą. Galima teigti, kad universalumo principo tinkamas įgyvendinimas turėtų būti pasiekiamas užtikrinant socialinės apsaugos visuotinumą (socialinės apsaugos schemas turėtų apimti kuo platesnį asmenų ratą) ir bendrumą (kuo mažiau išimčių iš bendros socialinės apsaugos sistemos).

Šiuos du universalumo principo aspektus gana išsamiai yra atskleidęs ir Konstitucinis Teismas. Šis Teismas ne viename savo nutarime yra apibrėžęs Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnio esmę, išvelgdamas būtent universalumo principo aspektus. Konstitucijos 52 straipsnis nustato, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. Atskleisdamas šią nuostatą, Konstitucinis Teismas yra pasisakęs (Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas), kad

²³⁹ VONK, Gijbert; ir KATROUGALOS, George. The Public Interest and the Welfare State: A Legal Approach. Iš *Social Security as a Public Interest: A Multidisciplinary Inquiry into the Foundations of the Regulatory Welfare State*. Antwerp: Intersentia, 2010, p. 83.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnyje yra nustatyti pensinio aprūpinimo ir socialinės paramos pagrindai. Pagal šį Konstitucijos straipsnį įstatymų leidėjas privalo įstatymu nustatyti senatvės ir invalidumo pensijas, taip pat socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės ir maitintojo netekimo atvejais. Be to, pagal Konstituciją įstatymu gali būti nustatytos ir kitokios, ne tik Konstitucijos 52 straipsnyje nurodytosios, pensijos ar socialinė parama. Pabrėžtina, kad pagal Konstituciją pensinio aprūpinimo pagrindai, asmenys, kuriems skiriamos ir mokamos pensijos, pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygos, taip pat pensijų dydžiai nustatomi tik įstatymu. Įstatymų leidėjas, priimdamas įstatymus dėl pensinio aprūpinimo, yra saistomas Konstitucijos normų ir principų. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, kad 52 straipsnio nuostatos, laiduojančios piliečiams teisę į pensinį aprūpinimą ir socialinę paramą, įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas tos teisės įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones. Vadinasi, įstatymu turi būti ne tik nustatytos šiame Konstitucijos straipsnyje nurodytos pensijų ir socialinės paramos rūšys, bet ir užtikrintas tinkamas žmogaus teisės gauti pensiją ar socialinę paramą įgyvendinimas bei teisinis gynimas. Taigi 52 straipsnio nuostatos suponuoja įstatymų leidėjo pareigą nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų lėšų, būtinų pensijoms bei socialinei paramai, sukauvimą ir šių pensijų mokėjimą ir socialinės paramos teikimą. Pavyzdžiui, pensijų atveju nustatant senatvės pensiją įstatymu turi būti nustatytas amžius, kurį sukakęs asmuo turi teisę gauti senatvės pensiją, šios pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindai, sąlygos, dydžiai. Konstitucinė norma „valstybė laiduoja“ reiškia, kad įstatymu nustatant tam tikrą pensinį aprūpinimą valstybei kyla pareiga jį garantuoti nurodytiems asmenims tokiais pagrindais ir dydžiais, kurie nustatyti įstatyme, o asmenys, atitinkantys įstatyme nustatytas sąlygas, turi teisę reikalauti, kad valstybė jiems skirtų šią pensiją ir ją mokėtų. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnio nuostata suponuoja įstatymų leidėjo pareigą, įstatymu nustatant tam tikrą pensiją, įtvirtinti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų šios pensijos mokėjimą asmenims, atitinkantiems įstatyme nustatytas sąlygas.

Taigi Konstitucinio Teismo pateiktame išaiškinime galima išvelgti tam tikrus universalumo principo aspektus – tai, kad valstybė, konstituciškai nustačiusi visų asmenų teisę į socialinę apsaugą, turi pareigą įstatymu nustatyti sąlygas ir kriterijus, kuriais remiantis bus teikiama vienokia ar kitokia socialinė pagalba asmenims, jei jie atitiks įstatymo nustatytas sąlygas.

Socialinės apsaugos universalumo principas veikia kaip kiekvieno asmens teisės į socialinę apsaugą pripažinimas senatvės, neįgalumo, našlystės, vaikų auginimo ir kitais socialinės rizikos atvejais. Toks konstitucinis principas reiškia, kad valstybė įsipareigoja suteikti galimybes šias teises į socialinę apsaugą įgyvendinti visiems asmenims be jokių išimčių visais atvejais, kurie yra numatyti tiesiogiai Konstitucijoje arba valstybės priimtuose įstatymuose. Žinoma, šiuo atveju kalbama ne apie visų asmenų lygią teisę į bet kurią socialinės apsaugos priemonę, bet labiau apie įstatymo leidėjo ir vykdomosios valdžios vienodą požiūrį į asmenis, vertinant jiems reikalingos socialinės apsaugos pobūdį, rūšį ir dydį²⁴⁰. Kita vertus, teisės į socialinę apsaugą įgyvendinimas yra susijęs su labai daug aplinkybių. Vien tai, kad socialinė apsauga nėra vienalytė, o susideda iš daugelio elementų, neišvengiamai suponuoja tai, kad teisės į socialinę apsaugą įgyvendinimo būdai ir priemonės skirtingų asmenų atžvilgiu gali skirtis.

Universalumo principo, ypač socialinės apsaugos visuotinumą aspekto atžvilgiu, įgyvendinimo kriterijus galima išvelgti analizuojant svarbių socialinės apsaugos tarptautinių teisės aktų nuostatas. Pagrindiniai tokie teisės aktai, padedantys nustatyti konkrečius universalumo principo įgyvendinimo kriterijus, yra Tarptautinės darbo organizacijos 1952 m. Konvencija Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos standartų“ ir Europos Tarybos 1964 m. Europos socialinės apsaugos kodeksas²⁴¹. Abu šie teisės aktai, nustatydami

²⁴⁰ ФИЛИППОВА, Марина Валентиновна (Ред.). Право социального обеспечения. Москва: Юристъ, 2006, p. 99.

²⁴¹ Konvencija Nr. 102 ir Europos socialinės apsaugos kodeksas nustato analogiškus reikalavimus konkrečioms socialinės apsaugos sritims: sveikatos priežiūrai, ligos, bedarbio, senatvės, nelaimingo atsitikimo darbe, šeimos, motinystės, invalidumo bei našlių ir našlaičių išmokoms. Kiekvienos dalies atžvilgiu nustatoma minimali aprėptis asmenų atžvilgiu,

minimalius socialinės apsaugos standartus, atskiroms socialinės apsaugos dalims nurodo minimalius asmenų aprėpties reikalavimus. Pavyzdžiui, Europos socialinės apsaugos kodekso 9 straipsnyje yra nustatyti reikalavimai sveikatos paslaugų (draudimo) sistemos aprėptčiai. Valstybė laikoma tinkamai įgyvendinusi šio straipsnio nuostatas, jei joje taikoma sveikatos paslaugų (draudimo) sistema atitinka vieną iš trijų kriterijų:

- saugotini asmenys yra nustatytų grupių darbuotojai, sudarantys ne mažiau kaip 50 procentų visų darbuotojų, taip pat jų žmonos ir vaikai;
- saugotini asmenys yra nustatytų grupių ekonomiškai aktyvūs gyventojai, sudarantys ne mažiau kaip 20 procentų visų gyventojų, taip pat jų žmonos ir vaikai;
- saugotini asmenys yra nustatytų grupių gyventojai, sudarantys ne mažiau kaip 50 procentų visų gyventojų.

Pirmuoju atveju privalomasis sveikatos draudimas gali būti taikomas tik asmenims, dirbantiems pagal darbo sutartį, ir jiems prilygintiems asmenims. Tačiau ši apsaugotų asmenų grupė turi sudaryti ne mažiau kaip pusę visų valstybės darbuotojų.

Antruoju atveju privaloma sveikatos draudimo sistema taikoma ne tik darbuotojams, bet ir savarankiškai dirbantiems asmenims. Bendra tokių apsaugotų asmenų dalis turi būti ne mažesnė nei penktadalis visų valstybės gyventojų.

Trečiasis aprėpties kriterijus turi būti taikomas Lietuvai, tai yra privalomu sveikatos draudimu draudžiami visi gyventojai, nepriklausomai nuo jų ekonominės veiklos.

Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje bene ryškiausiai universalumo principas atsiskleidžia organizuojant sveikatos draudimą. Pagal Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymą, privalomuoju sveikatos draudimu yra draudžiami Lietuvos Respublikos piliečiai ir užsieniečiai, nuolat gyvenantys Lietuvos Respublikoje; laikinai Lietuvos Respublikoje gyvenantys

minimalūs išmokų dydžiai bei papildomos ribojančios sąlygos, kurios gali būti taikomos skiriant išmokas.

užsieniečiai, jeigu jie teisėtai dirba Lietuvos Respublikoje bei nepilnamečiai jų šeimos nariai. Apdraustaisiais privalomuoju sveikatos draudimu laikomi asmenys, už kuriuos įstatymo nustatyta tvarka mokamos privalomojo sveikatos draudimo įmokos, arba asmenys, kurie patys moka privalomojo sveikatos draudimo įmokas bei valstybės lėšomis draudžiami asmenys. Taigi akivaizdu, kad Lietuva yra pasirinkusi tokį sveikatos draudimo organizavimą, kai visi jos teritorijoje nuolat gyvenantys ar dirbantys asmenys privalo draustis arba yra draudžiami sveikatos draudimu. Lietuvoje privalomasis sveikatos draudimas apima visus gyventojus²⁴². Taigi galima teigti, kad universalumo principas sveikatos draudimo atžvilgiu yra įgyvendinamas visiškai.

Dar vienas kraštutinio universalumo principo įgyvendinimo pavyzdys, – išmokos skiriamos visiems asmenims, kuriems kilo socialinė rizika (atsiradus įstatymuose nustatytiems juridiniams faktams), galėtų būti Lietuvos socialinės paramos organizavimas. Šiuo atveju omenyje turima vadinamoji universali arba „kategorinė“ socialinė parama, kuri yra teikiama neatsižvelgiant į asmenų turimas pajamas, nevertinant asmens poreikio. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos paramos mirties atveju įstatymas²⁴³ nustato, kad mirus asmeniui, jį laidojusiam asmeniui yra išmokama 8 bazinių socialinių išmokų dydžio laidojimo pašalpa. Jokių papildomų sąlygų šiai išmokai gauti įstatymas nenustato. Panašiu principu yra skiriamos ir kai kurios Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatyme²⁴⁴ nustatytos išmokos – remiantis vien konkrečiu juridiniu faktu ar faktų visuma (pavyzdžiui, vaiko gimimas, vaiko globojimas ir pan.), neatsižvelgiant į kitas išmokos gavėjo sąlygas.

Galima teigti, kad Lietuvoje universalumo principas tiek visuotinumui, tiek bendrumo aspektais plačiausiai yra įgyvendinamas socialinės paramos schemose. Socialinio draudimo srityje universalumo principas taikomas siauriau, priklausomai nuo asmens ekonominės veiklos formos. Plačiausia

²⁴² Išskyrus asmenis, kurie pagal dvišalius susitarimus arba Europos Sąjungos teisės aktus dirba kitoje valstybėje, kurioje yra draudžiami sveikatos draudimu.

²⁴³ *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 73-1371; 2011, Nr. 77-3722.

²⁴⁴ *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 89-1706; 2004 Nr. 88-3208.

apreptimi pasižymi pensijų socialinis draudimas, kuris privalomai taikomas visiems ekonomiškai aktyviems asmenims ir kai kurioms kategorijoms neaktyvių asmenų. Tuo tarpu nedarbo bei nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų draudimas taikomas tik pagal darbo sutartį dirbantiems ir jiems prilygintiems asmenims.

5.2. Diferenciacijos principo veikimas

Universalumo principo visuotinumą lemia, kad atsiradus tam tikroms aplinkybėms asmenims turi būti skiriamos tam tikros socialinės apsaugos priemonės. Tačiau šis principas jokių būdu nereiškia, kad kiekvienas asmuo turi teisę į bet kokias socialinės apsaugos priemones. Kaip minėta, yra tam tikra dalis socialinių išmokų, į kurias atsiradus tam tikroms aplinkybėms teisę įgyja visi asmenys, pavyzdžiui, išmokos vaikams. Tačiau daugeliu atvejų teisė į tam tikrą socialinės apsaugos išmoką atsiranda tik asmeniui įgyvendinus keletą sąlygų, pavyzdžiui, tai pasakytina apie socialinio draudimo išmokas.

Diferenciacijos principas gali būti laikomas savarankišku principu, kuris reiškia, kad socialinį teisingumą socialinės apsaugos priemonėmis geriausiai galima pasiekti taikant skirtingus kriterijus, atsižvelgiant į socialinės apsaugos rūšis, sąlygas, dydžius, priklausomybę nuo asmens darbinės veiklos indėlio, poreikio, priežasčių ir kitų aplinkybių.

Diferenciacijos esmė yra atskleidęs ir Konstitucinis Teismas, ne kartą savo nutarimuose pasisakęs, kad konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas savaime nepaneigia galimybės įstatymu nustatyti nevienodą, diferencijuotą teisinį reguliavimą tam tikrų asmenų, priklausančių skirtingoms kategorijoms, atžvilgiu, jeigu tarp šių asmenų yra tokio pobūdžio skirtumų, kurie tokį diferencijuotą reguliavimą daro objektyviai pateisinamą. Diferencijuotas teisinis reguliavimas, kai jis taikomas tam tikroms vienodus požymius turinčioms asmenų grupėms, jeigu juo siekiama pozityvių, visuomeniškai reikšmingų tikslų arba jeigu tam tikrų ribojimų ar sąlygų

nustatymas yra susijęs su reguliuojamų visuomeninių santykių ypatumais, savaime nėra laikytinas diskriminaciniu²⁴⁵.

Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, V. P. Galanov, E. E. Machulskaja, skiria du diferenciacijos kriterijus: objektyvųjį ir subjektyvųjį. Kaip teigia E. E. Machulskaja, diferenciacijos kriterijų iš tiesų gali būti daug. Socialinės apsaugos srityje privalo būti atsižvelgiama į daugelį faktorių, kaip antai lytis, amžius, buvusios darbo sąlygos, sveikatos būklė, kitos aplinkybės, priežastys, nulemiančios asmens pajamų praradimą. Autorė prie objektyvių kriterijų priskiria buvusių darbo sąlygų, darbo laikotarpių elementus, o prie subjektyvių kriterijų – tam tikras fiziologines savybes, pavyzdžiui, lytį, amžių, sveikatos būklę²⁴⁶. V. P. Galanov labai panašiai – prie objektyvių kriterijų priskiria darbą, o prie subjektyvių kriterijų asmens lytį, amžių, negalios pobūdį²⁴⁷. Žinoma, didžiausią reikšmę turi asmens darbinė veikla ir jos rezultatai (pajamos), ypač nustatant socialinio draudimo formą. Taigi nuo darbo arba ekonomiškai aktyvios veiklos priklauso asmens teisė į senatvės ar netekto darbingumo pensiją. Darbas ypatingomis sąlygomis arba ypatingo pobūdžio veikla gali lemti papildomą, ypatingą socialinę apsaugą, pavyzdžiui, specialias valstybines pensijas. Gana įdomus darbo įtakos diferenciacijai aspektas yra ir tai, kad socialinės apsaugos priemonių priklausymas nuo darbo pasireiškia ir per tas išmokas, kurios yra skirtos padengti prarastas pajamas dėl laikino nedarbingumo, pavyzdžiui, ligos ar motinystės atostogų išmokos²⁴⁸. Vienas iš reikšmingiausių diferenciacijos kriterijų, kalbant apie socialinio draudimo formą, yra įmokų mokėjimo laikotarpis ir įmokų dydis, nuo kurių ir priklauso

²⁴⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. rugsėjo 26 d., 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimų ir 2009 m. sausio 15 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219.

²⁴⁶ МАЧУЛЬСКАЯ, Елена Евгеньевна. *Право социального обеспечения*. Москва: Книжный мир, 1999, p. 41.

²⁴⁷ ГАЛАНОВ, Владимир Петрович. Принципы права социального обеспечения как основа развития отрасли. *Российский ежегодник трудового права*, № 2, (2006). Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2007, p. 706.

²⁴⁸ Ten pat, p. 706.

skirtingo lygio išmokos. Išmokų dydį lemiantys diferenciacijos kriterijai yra darbo užmokestis, darbo ar socialinio draudimo laikotarpis, darbo pobūdis ir sąlygos²⁴⁹. Pastebėtina, kad tam tikrais atvejais kai kurių išmokų atžvilgiu kartu gali veikti keli diferenciacijos kriterijai²⁵⁰. Pavyzdžiui, darbinės veiklos nutraukimo dėl nėštumo ir gimdymo kriterijus lemia tai, kad moteriai bus suteikiama speciali socialinės apsaugos išmoka (taigi šiuo atveju jau būtų du kriterijai, tai yra darbinės veiklos nutraukimas ir lytis). Be to, socialinės apsaugos išmokos dydį lemia išmokos gavėjos socialinio draudimo įmokų dydis (buvęs darbo užmokestis). Taigi toje pačioje situacijoje atsiranda trečias kriterijus – sumokėtų įmokų dydis. Be to, jei moteris neturi reikiamo socialinio draudimo stažo, jai bus teikiamos kitokio pobūdžio socialinės paramos išmokas, – čia jau kalbama apie ketvirtąjį kriterijų, tai yra darbo laikotarpį, arba tiksliau – įgytą socialinio draudimo stažą.

Kadangi diferenciacijos kriterijų yra gana daug, reikėtų aptarti, kaip remiantis atskiru kriterijumi socialinės apsaugos sistema yra diferencijuojama pagal Lietuvos teisės aktus. Esminiais kriterijais, lemiančiais teisę į socialinės apsaugos išmokas, Lietuvoje galima laikyti darbo (socialinio draudimo) laikotarpius ir darbo pobūdį, kuris reikšmingas taikant valstybinių pensijų schemas.

5.2.1. Diferenciacija pagal darbo pobūdį

Nors Lietuvoje galioja bendra visiems asmenims socialinio draudimo sistema, joje pačioje galima išvelgti skirtingą atskirų asmenų grupių traktavimą priklausomai nuo jų veiklos pobūdžio. Be to, šalia bendros socialinio draudimo sistemos egzistuoja specialios papildomos išmokos, kurios suteikia papildomą apsaugą ir garantijas tam tikros kategorijos dirbantiems asmenims, tai yra valstybinės pensijos, skiriamos už tam tikrą tarnybą ar darbą.

²⁴⁹ ГОЛЕНКО, Евгений Николаевич; ir КОВАЛЕВ, Валерий Иванович. *Право социального обеспечения. Схемы. Комментарии*. Москва: Юриспруденция, 1999, p. 11.

²⁵⁰ ФИЛИППОВА, Марина Валентиновна (Ред.). *Право социального обеспечения*. Москва: Юристъ, 2006, p. 99.

Labiausiai diferencijavimas akivaizdus socialinio draudimo sistemoje, kuri nustato skirtingas draudimo taisykles pagal darbo sutartį dirbantiems asmenims, kai kuriems valstybės tarnautojams ir savarankiškai dirbantiems asmenims bei jiems prilygintiems asmenims.

5.2.1.1. Socialinio draudimo sistemos skirtumai atsižvelgiant į ekonominės veiklos pobūdį

Pagal Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymą, asmenys, dirbantys pagal darbo sutartis, kandidatai į notarus (asesoriai), asmenys, atlygintinai einantys narystės pagrindu renkamasias pareigas ar paskirti į rinkimų ir referendumo komisijas yra draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis, tai yra pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų²⁵¹. Šiems asmenims taikoma bendra draudimo schema. Diferenciacija pradedama taikyti kalbant apie valstybės tarnautojus. Valstybės politikų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatyme, Teisėjų atlyginimų įstatyme ir Valstybės tarnybos įstatyme nurodyti valstybės politikai, teisėjai, valstybės pareigūnai, valstybės tarnautojai yra draudžiami visų rūšių socialiniu draudimu, kaip ir dirbantieji pagal darbo sutartis. Tuo tarpu statutiniai valstybės pareigūnai - vidaus tarnybos sistemos pareigūnai, Valstybės saugumo departamento sistemos, Specialiųjų tyrimų tarnybos ir Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei jam pavaldžių įstaigų ir įmonių pareigūnai, krašto apsaugos sistemos profesinės karo tarnybos kariai, taip pat kariai savanoriai, kiti aktyviojo rezervo kariai, parengtojo rezervo kariai, pašaukti į pratybas, mokymus ar vykdyti tarnybos užduočių, ir Antrajame operatyvinių tarnybų departamente prie Krašto apsaugos ministerijos civilinę krašto apsaugos tarnybą atliekantys statutiniai tarnautojai yra draudžiami pagal bendrą schemą tik pensijų ir nedarbo socialiniu draudimu.

²⁵¹ Sveikatos draudimu yra privalomai draudžiami visi nuolatiniai Lietuvos Respublikos gyventojai.

Dar didesnė yra tų asmenų, kurie kokia nors forma dirba savarankiškai, diferenciacija. Individualių įmonių savininkai bei tikrųjų ūkinių bendrijų ir komanditinių ūkinių bendrijų tikrieji nariai draudžiami tik pensijų socialiniu draudimu²⁵². Asmenys, kurie verčiasi individualia veikla, kaip ji apibrėžta Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme (advokatai, advokatų padėjėjai, notarai, antstoliai ir kiti asmenys, išskyrus verslo liudijimus turinčius asmenis) draudžiami tik pensijų socialiniu draudimu ir ligos bei motinystės socialiniu draudimu, bet tik motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms gauti. Analogiška tvarka yra draudžiami fiziniai asmenys, kurie verčiasi individualia žemės ūkio veikla, ir šeimynos dalyviai²⁵³. Verslo liudijimus turintys asmenys draudžiami tik pensijų socialiniu draudimu ir tik pagrindinei pensijos daliai. Be skirtingo draudimo rūšių, savarankiškai dirbantiems asmenims yra taikomos ir skirtingos įmokų mokėjimo bazės, lengvatos, įmokų apskaičiavimo ir mokėjimo būdai bei terminai.

Pastebėtina, kad skirtumai tarp dirbančiųjų pagal darbo sutartį asmenų ir savarankiškai dirbančių asmenų kategorijų yra nustatomi kone visose valstybėse. Taigi skirtinga savarankiškai dirbančių asmenų draudimo schema daugeliu atvejų yra pateisinama. Pavyzdžiui, akivaizdu, kad socialinio draudimo schemose, skirtose individualia veikla užsiimantiems darbuotojams, negali būti taikomas įmokų atskaitymo nuo darbo užmokesčio būdas. Šiuo atveju įmokų bazė dažniausiai yra nustatoma remiantis realiomis, įvertintomis arba deklaruotomis pajamomis, gaunamomis iš vykdomos veiklos. Pirmenybė dažniausiai skiriama realioms pajamoms, ir tik tada, kai neįmanoma jų nustatyti, gali būti taikoma sistema, pagal kurią pats asmuo deklaruoja savo pajamas. Tam tikrais atvejais gali būti nustatomas ir fiksuotas, kartais

²⁵² Pateikiama 2012 metų situacija.

²⁵³ Šeimynos dalyviais laikomi veiksnius fiziniai asmenys, kurie atitinka visus Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse vaiko fiziniam globėjui (rūpintojui) taikomus reikalavimus ir kurio veikla nukreipta užtikrinti šeimynos globojamų (rūpinamų) vaikų teisių ir įstatymų ginamų interesų įgyvendinimą ir apsaugą, suteikiant šiems vaikams tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jų fizinei, protinei, dvasinei, dorovinei bei socialinei raidai, ir tokią šeimos aplinką, kokios reikia jų gerovei, kad tinkamai pasirengtų savarankiškai gyventi šeimoje ir visuomenėje: Lietuvos Respublikos šeimynų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 25-1176.

maksimalus ir minimalus, įmokų dydis²⁵⁴. Pavyzdžiui, Lietuvoje individualios įmonės savininko socialinio draudimo įmokų bazę sudaro individualios įmonės paimama individualios įmonės savininko asmeniniams poreikiams lėšų suma, kuri deklaruojama Valstybinei mokesčių inspekcijai kaip su darbo santykiais ar jų esmę atitinkančiais santykiais susijusios pajamos. Asmenų, kurie verčiasi individualia veikla (advokatų, advokatų padėjėjų, notarų, antstolių ir kitų asmenų, išskyrus verslo liudijimus turinčius asmenis) socialinio draudimo įmokų bazę sudaro 50 procentų individualios veiklos apmokestinamųjų pajamų. Socialinio draudimo įmokų bazė kalendoriniais metais negali būti didesnė negu 48 Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų dydžių suma²⁵⁵, o šių įmokų bazė per mėnesį negali būti didesnė negu 4 Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų dydžių suma. Verslo liudijimus turintys asmenys moka fiksuotą dydį – 50 procentų bazinės pensijos²⁵⁶.

Kaip matyti, dėl didelio savarankiškai dirbančių asmenų socialinio draudimo schemų skirtumo netgi negalima teigti, kad egzistuoja kokia nors savarankiškai dirbančių asmenų draudimo sistema. Iš tiesų, socialinio draudimo sistema savarankiškai dirbantiems asmenims yra daugiau įvairių skirtingų nuostatų rinkinys, kurį būtų galima prilyginti skirtingoms profesinio draudimo rūšims (draudimo organizavimas vyksta pagal atskiras ekonominės veiklos rūšis).

Kaip turėtų būti vertinamas savarankiškai dirbančių asmenų įtraukimas į socialinio draudimo sistemą? Yra skiriama keletas galimybių, kaip įtraukti savarankiškai dirbančius asmenis į socialinį draudimą ir kitas socialinės apsaugos formas. Socialinės apsaugos sistema savarankiškai dirbantiems asmenims gali nustatyti skirtingus pagrindus ir kriterijus. Bendrai gali būti nustatomos šios savarankiškai dirbančių asmenų socialinės apsaugos

²⁵⁴ PIETERS, Danny. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 103-104.

²⁵⁵ 2012 m. Vyriausybės patvirtintų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų dydis sudaro 1188 litus.

²⁵⁶ 2012 m. bazinės pensijos dydis yra 360 litų.

organizavimo formos: bendroji arba universalioji sistema, bendroji specialioji savarankiškai dirbančių asmenų sistema ir kategorinė specialioji savarankiškai dirbančių asmenų sistema²⁵⁷. Bendrojoje arba universalioje sistemoje pagrindinė socialinė apsauga yra organizuojama vienoda schema visoms dirbančioms (ekonominė veikla užsiimančioms) asmenų grupėms ar net visiems valstybės gyventojams, neatsižvelgiant į jų darbinį statusą (pavyzdžiui, Jungtinė Karalystė, Airija, Nyderlandai, Suomija ar Švedija). Tokia sistema nenumato jokių struktūrinių skirtumų tarp skirtingų profesinių grupių. Joje galioja visiems vienoda aprėptis, administravimas, finansinė schema. Tokiose sistemose skirtumas tarp dirbančiojo pagal darbo sutartį ir savarankiškai dirbančio asmens apskritai nėra svarbus, nes sistema visiškai nesiremia darbo kriterijumi. Tiesa, šalia bendrosios socialinės apsaugos sistemos tokiose valstybėse egzistuoja papildomos profesinės socialinės apsaugos sistemos, kuriose atskirų kategorijų savarankiškai dirbantys asmenys jau yra diferencijuojami ir turi savas schemas. Paprastai bendroji sistema apima pagrindines draudimo rūšis: senatvės pensiją ir sveikatos socialinį draudimą. Netekto darbingumo pensijos, nedarbo draudimas gali būti organizuojami tik savanorišku pagrindu. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų draudimas paprastai yra netaikomas. Lietuvos modelis galėtų būti laikomas artimiausiu Portugalijos sistemai, kurioje bendrai draudimo sistemoje yra nustatomos skirtingos vidinės taisyklės skirtingoms asmenų grupėms. Savarankiškai dirbantys asmenys yra apdrausti tik pagrindinėms išmokoms, tai yra senatvės ir neįgalumo pensijoms ir motinystei. Tokie asmenys gali savanoriškai draustis kai kuriomis kitomis draudimo rūšimis. Pabrėžtina, kad net ir tuo atveju, kai savarankiškai dirbantys asmenys dalyvauja bendroje sistemoje, jiems gali būti nustatomos kitokios nei dirbantiems pagal darbo sutartį įmokų mokėjimo, išmokų apskaičiavimo ir mokėjimo tvarkos.

Bendroji specialioji savarankiškai dirbančių asmenų sistema, pavyzdžiui, galiojanti Belgijoje, pasižymi tuo, kad joje visos skirtingos

²⁵⁷ SCHOUKENS, Paul. Comparison of the Social Security Law for Self-Employed Persons in the Member-States. Iš PIETERS, Danny (Ed.). *Changing Work Patterns and Social Security*. The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 65.

savarankiškai dirbančių asmenų kategorijos yra sutelktos į vieną specialią draudimo schemą. Tokios sistemos turi atskirą administracinę struktūrą, kuri renka ir skirsto įmokas ir išmokas. Pačios savarankiškai dirbančių asmenų kategorijos reikšmės neturi, visoms joms taikoma vienoda sistema.

Kategorinė specialioji savarankiškai dirbančių asmenų draudimo sistema susideda iš kelių schemų, skirtų atskiroms savarankiškai dirbančių asmenų kategorijoms. Tokios sistemos sutinkamos Vokietijoje, Prancūzijoje, Austrijoje, Ispanijoje. Ūkininkai, menininkai, laisvųjų profesijų atstovai ir kiti turi savarankiškas draudimo sistemas. Tačiau tam tikros savarankiškai dirbančių asmenų draudimo rūšys vis tiek gali būti priskirtos bendrajai sistemai. Pavyzdžiui, Vokietijoje savarankiškai dirbančių asmenų sveikatos draudimas priklauso bendrajai sistemai. Pabrėžtina, kad egzistuojant tokiai kategorinei sistemai asmenys, kurie nepatenka nė į vieną kategorinę sistemos dalį, gali savanoriškai prisijungti prie bendrosios draudimo sistemos.

Sunku nustatyti, kuri sistema galėtų būti laikoma tinkamiausia. Vis dėlto manytina, kad bendroji sistema yra pajėgesnė užtikrinti pakankamą finansinių išteklių perskirstymą tarp įmokų mokėtojų ir išmokų gavėjų. Kuo sistema bendresnė, tuo paskirstymo mechanizmas gali būti taikomas plačiau ir veiksmingiau. Tuo tarpu dalyvavimas mažoje apibrėžtoje kategorinėje sistemoje gali lemti tai, kad nebus surenkama pakankamai lėšų užtikrinti išmokų gavėjų poreikius. Galima manyti, kad Lietuvoje, ypač dėl nedidelio gyventojų, kartu ir savarankiškai dirbančių asmenų, skaičiaus yra pasirinkta tinkama ir veiksminga sistema.

5.2.1.2. Valstybinės pensijos, skiriamos už tam tikrą tarnybą ar darbą

Kaip minėta, vienas iš diferenciacijos socialinės apsaugos srityje kriterijų gali būti dirbamo darbo ar atliekamos tarnybos pobūdis. Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje egzistuoja trys rūšys valstybinių pensijų, kurios yra skiriamos asmenims už tam tikro darbo ar tam tikros tarnybos pobūdį. Tai valstybinės pareigūnų ir karių, mokslininkų ir teisėjų pensijos.

Pareigūnų socialinių garantijų klausimas yra svarbus ir aktualus nuo pat Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo. Siekiant įtvirtinti pareigūnų ir karių socialines garantijas, Lietuvoje pasirinktas gana netipiškas socialinių garantijų modelis. Šio modelio specifiškumą lemia specialių socialinės apsaugos išmokų, skirtų tik pareigūnams ir kariams bei bendrosios socialinės apsaugos schemų, kurios tam tikra dalimi taip pat yra taikomos pareigūnams ir kariams, santykis. Tiesa, nemažai Europos Sąjungos valstybių turi įtvirtinusias specialias socialinės apsaugos schemas, taikomas kariams, pareigūnams, kitiems valstybės tarnautojams ir jiems prilyginamiems asmenims, kurios yra griežtai atskirtos nuo bendrosios (ypač socialinio draudimo formos) socialinės apsaugos sistemos, tai yra visiškai pakeičia pastarąją. Lietuvos pareigūnų ir karių socialinės apsaugos garantijos gali būti skirstomos į tris sąlygines grupes:

- pirmoji grupė – tai socialinės apsaugos garantijos, kurios yra būdingos tik pareigūnų ir karių schemoms, tačiau gali būti taikomos kartu su bendrosios socialinės apsaugos garantijomis, pavyzdžiui, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, kurios gali būti mokamos kartu su valstybinėmis socialinio draudimo pensijomis;

- antroji grupė – socialinės apsaugos garantijos, kurios pakeičia atitinkamas (panašias) valstybinio socialinio draudimo išmokas, pavyzdžiui, kompensacijos pareigūno mirties arba sveikatos sutrikdymo atvejais, laikino nedarbingumo išmokų mokėjimas;

- trečioji grupė – tai socialinės apsaugos garantijos, kurios nepriklauso nuo pareigūno ar kario statuso ir yra skiriamos visiems Lietuvos Respublikos gyventojams ar darbuotojams, pavyzdžiui, išmokos vaikams ar nedarbo draudimo išmokos, valstybinio socialinio draudimo pensijos.

Toliau bus nagrinėjamos specialios, tik pareigūnams ir kariams taikomos socialinės garantijos – valstybinės pensijos, kurias galima vadinti ypatingomis pareigūnų ir karių socialinės apsaugos garantijomis. Lietuvoje šias socialinės apsaugos garantijas galima laikyti papildomomis, nes, šalia jų, pareigūnai ir kariai gali naudotis ir kitomis, visiems dirbantiems asmenims skirtomis socialinės apsaugos garantijomis. Garantijos, kurios išskiria

pareigūnų ir karių kategorijai priklausančius asmenis iš kitų darbuotojų ar valstybės tarnautojų, vadinamos ne tik papildomomis, bet ir privilegijuojančiomis.

Žinoma, toks teisinis reguliavimas, kai vienai gyventojų kategorijai yra nustatomos specifinės garantijos, suteikiamos papildomos teisės į socialinę apsaugą, gali būti laikomas skaidančiu ar priešinančiu visuomenei, tačiau nereikia pamiršti, kad kaip tik šios kategorijos asmenų – pareigūnų ir karių – darbas yra specifinio pobūdžio ir reikalauja didelės atsakomybės. Be to, šių asmenų darbas yra susijęs su didele rizika sveikatai ir gyvybei, – jie dažniau patiria traumų tarnybos metu, patiria didesnę psichologinę įtampą ir pan.

Pateisinant specialių socialinių garantijų nustatymą pareigūnams ir kariams, reikėtų paminėti ir ypatingą Lietuvos padėtį bei pirmaisiais nepriklausomybės metais vykdomą politiką, kai reikėjo reformuoti ir kartu užtikrinti teisėsaugos bei krašto saugumo sistemų veiklą. Nustatant papildomą pareigūnų socialinę apsaugą buvo siekiama keletu itin svarbių tikslų: užtikrinti ir stiprinti teisėtvarką ir teisėsaugą naujai atsikūrusioje valstybėje; sumažinti patyrusių darbuotojų kaitą ir pasitraukimą iš atitinkamų tarnybų; paskatinti naujų, ypatingai jaunų kadro, pritraukimą į vidaus reikalų sistemą²⁵⁸.

Lietuvos Respublikos pensinio aprūpinimo ir socialinės paramos pagrindai yra įtvirtinti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. Konstitucinis Teismas ne kartą savo nutarimuose yra konstatavęs, jog pagal šį Konstitucijos straipsnį gali būti numatytos ir kitokios, ne tik jame nurodytos, pensijos ar socialinė parama, tarp jų – pareigūnų ir karių valstybinės pensijos²⁵⁹. Pabrėžtina, kad Konstitucinio

²⁵⁸ VITKAUSKAS, Kęstutis. Policijos pareigūnų teisės į didesnę socialinę apsaugą pagrindumas. *Jurisprudencija*, 2003, t. 49(41), p. 25.

²⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 2 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija) ir 13 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl

Teismo doktrinoje pareigūnų ir karių valstybinės pensijos nėra laikomos privilegija. Teismas pabrėžė, kad įstatymų leidėjas, nustatydamas, kokiems asmenims skiriama ir mokama pareigūnų ir karių valstybinė pensija, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos skyrimo ir mokėjimo pagrindus bei sąlygas, taip pat šios pensijos dydžius, yra saistomas konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo ir proporcingumo principų. Jeigu įstatymų leidėjas, nustatydamas pareigūnų ir karių pensiją už tarnybą, neatsižvelgtų į pareigūnų ir karių tarnybos specifiką, konkrečių pareigų pobūdį ir kitas reikšmingas aplinkybes, tokios pensijos skyrimas ir mokėjimas taptų privilegija. Taip pat įstatymų leidėjas, nustatydamas pareigūnų ir karių pensiją už tarnybą, negali įtvirtinti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo į pensiją išėitų nepagrįstai anksti arba tokiai pensijai gauti būtų nustatytas nepagrįstai trumpas tarnybos ar darbo stažas, arba nustatant skiriamos pensijos dydį nebūtų atsižvelgiama į pareigūno ar kario darbo užmokesčio dydį ar kitaip būtų pažeidžiami teisingumo, protingumo ir proporcingumo principai. Taigi tik nesilaikant šių Konstitucinio Teismo nurodytų principų valstybinės pareigūnų ir karių pensijas būtų galima laikyti privilegija. Pačios savaime šios pensijos neturėtų būti laikomos nepagrįsta privilegija. Panašiai atitinkamas pensijas yra pagrindęs ir Lenkijos Konstitucinis Teismas, kuris savo nutarime pasisakė, kad atskiros ir kartu palankesnės pensijų sąlygos yra pateisinamos ypatingu pareigūnų darbo pobūdžiu. Esminiai pareigūnų tarnybos elementai yra didelis lankstumas, priklausomumas ir pavaldumas vadovybės nurodymams, darbas neapibrėžtomis darbo laiko valandomis ir sunkiomis sąlygomis, galimai kylantis pavojus sveikatai ir gyvybei. Pabrėžiama ir labai ribota galimybė užsiimti papildoma veikla, dirbti kitą darbą, ribotos galimybės dalyvauti

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 patvirtintų Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos, Prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų 25 punkto 2 pastraipos (2001 m. gegužės 25 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir šių nuostatų 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 4 daliai“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094.

politinėje ar kitokioje visuomeninėje veikloje. Be to, Teismas pabrėžia, kad tokios ypatingos pareigūnų pensijų sąlygos turėtų būti laikomos ne privilegija, o diferenciacija jų socialinės apsaugos išmokų atžvilgiu²⁶⁰.

Žinoma, galima sutikti ir priešingą nuomonę, kad pareigūnų ir karių valstybinės pensijos yra privilegija, kurios būtų galima atsisakyti. Pavyzdžiui, J. Maculevič nurodo, kad įstatymų leidėjas teisę į papildomą aprūpinimą pareigūnams suteikia ne kaip lengvatą, susijusią su didesne darbo rizika. Pavyzdžiui, pareigūnų ir karių pensiją gali gauti ir asmenys, įtraukti į Vidaus reikalų ministerijos, Krašto apsaugos ministerijos kadru, Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos rezervą, Valstybės saugumo departamento, Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų rezervą. Autorius kritikuoja minėtų pareigūnų, taip pat prokurorų įtraukimą į sistemą²⁶¹. Pastebėtina, kad privilegijuotomis kartais yra įvardijamos visų rūšių valstybinės pensijos. Tačiau jokių būdu negalima šių pensijų traktuoti vienodai, nes jų paskirtis ir tikslai skiriasi.

Taigi pareigūnų ir karių pensijos, nors ir yra valstybinių pensijų sistemos dalis, tam tikrais aspektais skiriasi nuo kitų valstybinių pensijų. Nustatant pareigūnų pensijų teisinį reguliavimą turėtų būti atsižvelgiama tiek į valstybinių pensijų sistemos esmę, tikslus ir principus, tiek į pareigūnų ir karių pensijų specifiką.

Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų sistemą nustato 1994 m. gruodžio 13 d. priimtas Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas²⁶², įsigaliojęs nuo 1995 m. sausio 1 dienos. Pagal šį įstatymą, skiriamos šios pareigūnų ir karių valstybinės pensijos: a) už tarnybą; b) netekto darbingumo; c) našlių ir našlaičių. Greta šių valstybinių pensijų asmenims, kurie atitinka Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatytas sąlygas, yra mokamos ir valstybinės socialinio draudimo senatvės, netekto darbingumo bei našlių ir našlaičių pensijos. Tokiu būdu pareigūnai ir kariai

²⁶⁰ Lenkijos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 24 d. sprendimas byloje Nr. K 6/09.

²⁶¹ MACULEVIČ, Juri. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, t. 56(48), p. 8.

²⁶² *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr. 71-2558; 2007, Nr. 8-314.

naudojasi tarsi dviguba apsauga, esant tai pačiai socialinei rizikai. Nors valstybinių pensijų ir socialinio draudimo pensijų sistemos yra atskirtos, tačiau galima rasti tam tikrų bendrų bruožų ar specifinių šių dviejų pensijų tipų sąlyčio taškų, dėl to galima teigti, kad šios dvi sistemos vis dėlto yra susijusios ir derinamos viena su kita. Be to, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos yra priskiriamos bendrai Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų sistemai, ir joms taikomi pastarosios sistemos pensinių išmokų principai. Akivaizdu, kad pareigūnų ir karių valstybinės pensijos užima ypatingą vietą nacionalinėje socialinės apsaugos sistemoje, ir, žinoma, ne visada išvengiama tam tikrų teisinio reglamentavimo trūkumų ar reguliavimo nenuoseklumo.

Pareigūnų ir karių amžius – valstybinių pensijų skyrimo sąlyga. Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 1 dalies 2 punktą nurodo, kad prokurorams, išstarnavusiems prokuratūroje 20 ir daugiau metų, pareigūno pensija skiriama tik sulaukus Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatyto senatvės pensijos amžiaus. Taigi atitinkamos pareigūno pensijos gavimas yra tiesiogiai susiejamas su sąlyga, kuri yra tipinė socialiniu draudimu pagrįstos socialinės apsaugos schemos dalis. Toks tiesioginis pareigūno, išstarnavusio prokuratūroje 20 ir daugiau metų, teisės į pareigūno pensiją susiejimas su socialinio draudimo kategorija – pensiniu amžiumi – nėra visiškai pagrįstas ir logiškas. Tokią išvadą galima daryti atsižvelgiant į tai, kad senatvės pensijos amžius socialinio draudimo schemoje yra siejamas ne su tam tikru specialiu darbu ar pareigomis, bet yra nustatomas vienodas visiems valstybės gyventojams (moterims ir vyrams skirtingas) ir teoriškai reiškia, jog asmuo gali nebedirbti ir išeiti į užtarnautą poilsį. Dar kartą reikėtų pabrėžti, kad atitinkamos pareigūnų valstybinės pensijos yra skiriamos už ypatingą darbą, trukusį tam tikrą laikotarpį, bet ne dėl to, kad asmuo nebegali užsiimti darbine veikla dėl savo amžiaus. Akivaizdu, kad įstatymo reglamentavimas, jog prokuratūroje tarnavusiems pareigūnams reikia būti sulaukusiems ir senatvės pensijos amžiaus, atrodo pernelyg griežtas ir nepagrįstas vienos iš pareigūnų kategorijos atžvilgiu.

Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo apribojimas. Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 1 dalis nurodo, kad tarnaujantiems pareigūnams ir kariams valstybinės pensijos nemokamos, išskyrus našlių pensijas. Ši įstatymo nuostata leidžia suvokti šių pensijų specifiką ir esminį jų skirtumą nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų. Kaip minėta, pareigūnų ir karių valstybines pensijas valstybė nustato kaip specialias pensijas už tam tikrą tarnybą Lietuvos valstybei. Kad tokių pensijų skyrimas ir mokėjimas netaptų nepagrįsta privilegija, įstatymų leidėjas yra saistomas konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo ir proporcingumo principų²⁶³. Vadinasi, įstatymų leidėjas, nustatydamas pareigūnų ir karių pensiją už tarnybą, negali įtvirtinti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo į pensiją išeitų nepagrįstai anksti arba tokiai pensijai gauti būtų nustatytas nepagrįstai trumpas tarnybos ar darbo stažas, arba nustatant skiriamos pensijos dydį nebūtų atsižvelgiama į pareigūno ar kario darbo užmokesčio dydį ar kitaip būtų pažeidžiami teisingumo, protingumo ir proporcingumo principai. Kadangi šios pensijos yra skiriamos ir mokamos kaip atlyginimas už ypatingą tarnybą Lietuvos valstybei, taip pat atsižvelgiant į tai, kad šios pensijos nėra susijusios su kokių nors įmokų ar socialinių mokesčių mokėjimu, toks reguliavimas, kai pareigūno ar kario valstybinė pensija skiriama tik pasitraukusiems iš tarnybos asmenims, yra visiškai pagrįstas. Tokie šių pensijų ypatumai, pasak Konstitucinio Teismo, suponuoja tai, kad įstatymų leidėjas turi įgaliojimus nustatyti tokį teisinį

²⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 2 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija) ir 13 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 patvirtintų Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, Krašto apsaugos, Prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų 25 punkto 2 pastraipos (2001 m. gegužės 25 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir šių nuostatų 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 4 daliai“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094.

reguliavimą, kad asmenims, neišėjusiems iš tarnybos, tokia pensija nebūtų skiriama, arba tokia pensija nebūtų mokama asmenims, kurie išėjo iš tarnybos ir kuriems buvo paskirta ir mokama pareigūnų ir karių valstybinė pensija, kai jie grįžta į tarnybą, už kurią skiriama ir mokama pareigūnų ir karių valstybinė pensija.

Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimas draudžiamųjų pajamų turintiems asmenims. Reglamentuojant pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimą ir mokėjimą dirbantiems (ne tarnyboje) asmenims, įstatymo leidėjui teko įtvirtinti tokį reguliavimą, kuris iš esmės yra panašus ir į valstybinių socialinio draudimo pensijų gavėjų, toliau tęsiančių darbinę veiklą, teisių užtikrinimą. Tokiam įstatyminiam sureguliuavimui turėjo įtakos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išaiškinimas.

Iki 2003 m. liepos 4 d. galiojusios Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo redakcijos 11 straipsnis nustatė šių pensijų gavėjams taikomus apribojimus, tai yra išėjusiems iš tarnybos pareigūnams ir kariams, kurie po pareigūnų ar karių valstybinių pensijų už tarnybą arba po pareigūnų ar karių valstybinių invalidumo pensijų paskyrimo turėjo pajamų, nuo kurių skaičiuojamos ir mokamos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos, arba gavo valstybinio socialinio draudimo ligos, motinystės (tėvystės) ar bedarbio pašalpas, buvo mokama tik 30 procentų dydžio pareigūno ar kario valstybinės pensijos dalis. Tačiau toks reguliavimas buvo pripažintas prieštaraujančiu Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsniui, 48 straipsnio 1 daliai, 52 straipsniui bei konstituciniam teisinės valstybės principui.

Konstitucinis Teismas ne kartą yra pabrėžęs teisėtų lūkesčių principo svarbą reglamentuojant valstybės nustatytų socialinių išmokų skyrimą ir mokėjimą²⁶⁴. Vadinasi, įstatymu nustačius, kad tam tikri asmenys dėl jų darbo

²⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. sausio 14 d. nutarimo Nr. 36 „Dėl 1998 metų pavyzdžio banderolių tabako gaminiams ir alkoholiniams gėrimams ženklinti įvedimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo 8 straipsnio 1 daliai ir 12 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 17-419; Lietuvos

ar tarnybos turi teisę į pareigūnų ir karių valstybinę pensiją, nors ši pensija mokama iš valstybės biudžeto, valstybei atsiranda pareiga užtikrinti, kad įstatymo reikalavimus atitinkantys asmenys jiems paskyrus tokią pensiją gautų nustatyto dydžio pinigines išmokas. Tai, kad įstatymu yra nustatyta pareigūnų ir karių valstybinė pensija, reiškia, kad valstybė įsipareigoja mokėti nustatyto dydžio pinigines išmokas asmenims dėl jų tarnybos Lietuvos valstybei, jeigu šie asmenys atitinka įstatyme nustatytas sąlygas (išėjimas iš tarnybos, tarnybos

Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalių, 5 straipsnio 1 ir 3 dalių, 7 straipsnio 3 dalies 1 punkto, 4, 5 ir 6 dalių, šio įstatymo priedėlio II skirsnio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 6 priedėlio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo 9 straipsnio, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 29 d. nutarimo Nr. 499 „Dėl valstybinės valdžios, valstybės valdymo ir teisėsaugos organų vadovų bei kitų pareigūnų laikinos bandomosios darbo apmokėjimo tvarkos“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 24 d. nutarimo Nr. 666 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros sistemos ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento pareigūnų bei kitų darbuotojų darbo apmokėjimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo Nr. 689 „Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr.113-5057; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 11 straipsnio 4 dalies 9 punkto (2000 m. lapkričio 28 d. redakcija) ir 2000 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 11 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 10-366; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui (1993 m. sausio 12 d. redakcija)“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 24-1004.

stažas, amžius ir kt.). Taigi asmeniui, atitinkančiam šias sąlygas, priklauso teisė reikalauti, kad valstybė vykdytų šį turtinio pobūdžio įsipareigojimą. Be to, remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad asmenims, kuriems valstybė laiduoja teisę gauti pagal įstatymą paskirtą pareigūnų ir karių valstybinę pensiją, dėl gaunamos pensijos būtų suvaržytos galimybės laisvai pasirinkti kitą darbą ir verslą, nors tokie asmenys ir atitiktų norintiesiems dirbti ar verstis verslu nustatytas sąlygas.

Taigi pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimas ir mokėjimas asmenims, turintiems draudžiamųjų pajamų iš kitos darbinės veiklos, buvo užtikrintas remiantis tais pačiais principais, kuriais Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas grindė savo nutarimus, susijusius su valstybinių socialinio draudimo pensijų mokėjimu dirbantiems pensininkams.

Akivaizdu, kad Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinės pensijos užima ypatingą vietą Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje. Šių pensijų sistema ir jų reguliavimas pasižymi keletu aspektų, lemiančių jų sudėtingumą ir nevienareikšmiškumą. Pirma, šios pensijos yra bendros Lietuvos socialinės apsaugos sistemos dalis, todėl turi būti vertinamos kartu su kitomis socialinės apsaugos schemomis, atsižvelgiant į jų santykį su kitomis socialinėmis išmokomis, ypač valstybinio socialinio draudimo išmokomis. Antra, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos yra neatsiejama Lietuvoje nustatytų valstybinių pensijų sistemos dalis. Taigi šios pensijos turi būti vertinamos ir kitų valstybinių pensijų atžvilgiu, ypač tų valstybinių pensijų, kurios taip pat užtikrina tam tikras specialias garantijas, skiriamas už ypatingą darbą ar tarnybą Lietuvai (teisėjų valstybinės pensijos ir mokslininkų valstybinės pensijos). Be to, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos turi būti vertinamos atsižvelgiant ir į valstybinių socialinio draudimo pensijų sistemą, nes abi šios sistemos, nors ir būdamos savarankiškos, gali būti taikomos tam pačiam asmeniui vienu metu.

Toks glaudus pareigūnų ir karių valstybinių pensijų ryšys su kitomis valstybinėmis pensijomis ir valstybinėmis socialinio draudimo pensijomis kelia tam tikrų teisinio reglamentavimo problemų. Šiame tyrime aptarus keletą tokių

specifinių problemų, galima nurodyti pagrindinius reikalavimus (ar reikalavimų kryptis), kuriuos turėtų įvertinti ir pasirinkti įstatymų leidėjas.

Pirma, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, kurios yra tik viena Lietuvos valstybinių pensijų sistemos dalis, turėtų geriau įsikomponuoti į šią sistemą. Dabartinis šių ir kitų valstybinių pensijų reglamentavimas atskleidžia gana didelę problemą, tai yra įstatymų leidėjas, reglamentuodamas valstybines pensijas atskirais įstatymais, nustato labai skirtingas šių pensijų skyrimo ir mokėjimo, pensijų dydžių nustatymo ir kitas sąlygas. Toks skirtingas reguliavimas gali būti vertinamas kaip nepagrįstas, nes vieniems valstybinių pensijų gavėjams (ar asmenims, galintiems pretenduoti į valstybines pensijas) sukuria palankesnes sąlygas nei kitiems. Pasirinkus šią reguliavimo kryptį, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos ir toliau galėtų egzistuoti kaip atskira papildoma šių asmenų garantijų sistema.

Antra, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, kaip savarankiškos valstybinių pensijų sistemos dalis, galėtų būti griežčiau atribotos nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų sistemos. Akivaizdu, kad šios dvi sistemos turi savarankiškus, nepriklausomus pagrindus ir, kas bene svarbiausia, – visiškai skirtingą šių pensijų sistemų tikslą ir paskirtį. Pagrįstu gali būti laikomas įstatymų leidėjo noras nustatyti tokį reguliavimą, kuris nesukeltų papildomų finansinių sunkumų valstybės ir (ar) valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui bei nesukurtų tokios situacijos, kai kuri nors visuomenės grupė galėtų atsidurti itin privilegijuotoje padėtyje palyginti su kitais valstybės gyventojais. Tokiu atveju, siekiant šiuos aspektus suderinti su valstybinių pensijų tikslais ir principais, būtų galima svarstyti visiškai atskirą pareigūnų ir karių (ir kitų grupių asmenų, pavyzdžiui, teisėjų) pensijų schemą, kuri sujungtų tiek dabartinių valstybinių pensijų, tiek ir valstybinių socialinio draudimo pensijų sistemos principus ir leistų šių grupių atžvilgiu nustatyti pakankamas (atsižvelgiant į asmenų darbo ar tarnybos pobūdį) ar didesnes nei kitiems gyventojams socialinės apsaugos garantijas, kartu išvengiant dvigubos socialinės apsaugos taikymo. Pasirinkus šią kryptį Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje atsirastų nauja dalis – profesinės pensijos.

Trečia, pareigūnų ir karių papildomas garantijas gali būti siūloma inkorporuoti į dabartinę pensijų socialinio draudimo sistemą. Tačiau toks sprendimas yra labiausiai kritikuotinas dėl keleto priežasčių. Dabartinė pensijų socialinio draudimo sistema yra gana vienalytė. Vertinant asmenų teisę į pensiją bei apskaičiuojant pensijų dydžius yra taikomi vienodi principai, veikiantys labai konkrečiai – draudimo stažo reikalavimai, pensijos skaičiavimo formulės ir pan. Perkėlus papildomas pareigūnų ir karių garantijas į šią sistemą, joje atsirastų viena nedidelė asmenų grupė, kurios atžvilgiu turėtų būti sukurtos specialios, sistemai nebūdingos taisyklės, pavyzdžiui, papildomų įmokų į draudimo fondą mokėjimas, pensijos skyrimas nesulaukus senatvės pensinio amžiaus, darbo užmokesčio (draudžiamųjų pajamų) vertinimas ir kita.

Dar viena specialiųjų socialinės apsaugos išmokų, leidžiančių iliustruoti diferenciacijos įgyvendinimą, yra valstybinės teisėjų pensijos. Teisėjų valstybinė pensija yra viena iš valstybinių pensijų rūšių, kurios mokėjimą reglamentuoja specialus įstatymas – Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas²⁶⁵. Valstybinė pensija gali būti vertinama kaip tam tikra valstybės suteikiama privilegija asmenims už nuopelnus šiai valstybei arba ypatingą darbo pobūdį. Manytina, kad teisėjų valstybinė pensija turėtų būti siejama ne tiek su nuopelnu valstybei, o su atlygiu už ypatingą darbą Lietuvos Respublikoje. Priimant įstatymą buvo laikomasi nuomonės, kad teisėjų valstybinių pensijų numatymas padės ilgiau išlaikyti patyrusius ir aukštos kvalifikacijos teisėjus, bent iš dalies padės prilyginti teisėjų pensinį aprūpinimą kitų teisėsaugos institucijų pareigūnų pensiniam aprūpinimui²⁶⁶. Taigi teisėjų valstybines pensijas būtų galima gretinti su jau anksčiau aptartomis pareigūnų ir karių valstybinėmis pensijomis ir laikyti jas profesinės pensijos atmaina. Tačiau Lietuvoje susiklostė padėtis, kad teisėjų valstybinės pensijos pradėtos vertinti ne tiek kaip socialinė garantija tam tikros rizikos atveju, bet labiau kaip priemonė konstituciniam teisėjų nepriklausomumo principui įgyvendinti. Nors

²⁶⁵ *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3088.

²⁶⁶ Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo projekto aiškinamasis raštas, IXP-1422 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=161648>.

toks tikslas nebuvo numatytas priimant aptariamąjį įstatymą, toks požiūris ilgainiui labai aiškiai buvo išdėstytas Konstitucinio Teismo doktrinoje. Pastebėtina, kad teisėjų pensijų siejimas su teisėjų nepriklausomumo garantijomis yra įtvirtintas ir tarptautiniu mastu. Pavyzdžiui, Konsultacinės Europos teisėjų tarybos 2010 m. lapkričio 17 d. priimtoje Didžiojoje teisėjų chartijoje nustatoma, kad užtikrinant teisėjų nepriklausomumą nacionaliniai įstatymai turi nustatyti atitinkamą teisėjų darbo užmokestį ir sukurti adekvačių pensijų sistemą²⁶⁷. Nors joks teisės aktas neįtvirtina nuostatos, kad teisėjų nepriklausomumą gali užtikrinti būtent speciali profesinė teisėjų pensijų schema, tačiau teisėjų valstybinės pensijos Lietuvoje suprantamos kaip šios garantijos užtikrinimo priemonė.

Konstitucinis Teismas 2010 m. birželio 29 d. nutarime²⁶⁸ gana aiškiai suformulavo ir apibendrino teisėjų valstybinių pensijų esmę ir paskirtį. Konstitucinio valstybės tarnybos instituto ypatumai lemia, kad įstatymų leidėjas turi konstitucinius įgaliojimus įstatymu nustatyti pensijas ir (arba) socialinės paramos rūšis, skiriamas tik valstybės tarnautojams ar tam tikroms valstybės tarnautojų grupėms, kurių išskyrimas yra objektyviai pateisinamas; įstatymu gali būti nustatytos ir pensijos už tarnybą Lietuvos valstybei, prie kurių ir priskiriamos teisėjų valstybinės pensijos. Iš Konstitucijos kylančios teisėjo nepriklausomumo principo socialinės (materialinės) garantijos reiškia, kad valstybė turi pareigą užtikrinti teisėjui tokį socialinį (materialinį) aprūpinimą, kuris atitiktų teisėjo statusą jam einant pareigas, taip pat pasibaigus teisėjo kadencijai. Kaip pabrėžia Konstitucinis Teismas, nebūtinai tik speciali teisėjų valstybinių pensijų sistema gali būti laikoma vienintele nepriklausomumą užtikrinančia socialine garantija. Socialinės (materialinės)

²⁶⁷ Konsultacinė Europos teisėjų taryba. Didžioji teisėjų chartija [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1707925&Site=COE>>.

²⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 5, 6 straipsnių, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 3 dalies (2009 m. gruodžio 8 d. redakcija), Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punkto, 16 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr.134-6860.

garantijos nutrūkus įgaliojimams gali būti įvairios periodiškai mokamos išmokos, taip pat vienkartinės išmokos ir t. t.; tokių garantijų nustatymo konstitucinis pagrindas yra išskirtinis konstitucinis teisėjo statusas, kurį lemia teisingumo vykdymo funkcija, todėl jos gali priklausyti tik nuo su konstituciniu teisėjo statusu susijusių aplinkybių, tačiau negali būti traktuojamos kaip pakeičiančios kitas socialines (materialines) garantijas, kurios buvusiam teisėjui turi būti užtikrinamos kitais pagrindais, taip pat ir tais, kurie yra bendri visiems dirbantiems asmenims. Tokiomis nuostatomis Konstitucinis Teismas aiškiai įtvirtina esminį principą, kad teisėjo statusas yra pakankamas pagrindas diferencijuoti teisėjų socialines garantijas ir šalia bendrosios socialinės apsaugos sistemos, kuri laikoma nepakankama tam, kad būtų galima įgyvendinti diferencijavimą, turi būti sukurtos specialios tik teisėjams taikomos socialinės priemonės.

Toks Konstitucinio Teismo požiūris, kad valstybinė pensija nėra vienintelė galima papildoma teisėjų socialinė garantija, leidžia teigti, jog ir šių pensijų atžvilgiu gali būti pasirenkamos skirtingos kryptys – išlaikyti dabartinę valstybės lėšomis finansuojamą valstybinių pensijų sistemą, sukurti atskirą teisėjų profesinių pensijų sistemą ar inkorporuoti papildomas garantijas į pensijų socialinio draudimo sistemą. Pastebėtina, kad Lietuvos Respublikos Seimo 2011 m. gegužės 24 d. nutarimu Nr. XI-1410 „Dėl Valstybinio socialinio draudimo ir pensijų sistemos pertvarkos gairių patvirtinimo“²⁶⁹ priimtas pensijų sistemos pertvarkos principas rodo, jog valstybinės pensijos turėtų būti įtraukiamos į bendrąją valstybinio socialinio draudimo ir antrosios pakopos privačių kaupiamųjų pensijų sistemą. Tačiau, kaip ir pareigūnų, ir karių valstybinių pensijų atžvilgiu, renkantis šią kryptį turėtų būti įvertintas papildomas sistemos finansavimas specialiomis papildomomis įmokomis ir skirtingas pensijų dydžių apskaičiavimo metodas.

Konstitucinis Teismas taip pat yra pabrėžęs, kad Konstitucija draudžia mažinti teisėjų atlyginimus ir socialines garantijas. Bet kokie mėginimai mažinti teisėjo atlyginimą ar kitas socialines (materialines) garantijas arba

²⁶⁹ *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 66-3103.

teismų finansavimo ribojimas traktuotini kaip kėsinimasis į teisėjų ir teismų nepriklausomumą. Taigi net ir nusprendus keisti dabar galiojančią teisėjų papildomų garantijų sistemą turėtų būti išlaikytas dabartinis teisėjų socialinių garantijų lygis.

Pagal dabartinę galiojančią reguliavimą, teisę į valstybinę teisėjo pensiją turi Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo, kitų Lietuvos bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų (toliau – bendrosios kompetencijos ir specializuoti teismai) teisėjai bei nuo Lietuvos paskirti ar išrinkti bet kokio tarptautinio teismo teisėjai. Tokiu būdu yra įgyvendinamas visų šios profesijos atstovų lygybės principas. Nors pačioje teismų sistemoje dirbantiems (priimamiems dirbti) asmenims taikomi skirtingi reikalavimai, teisei į pensiją atsirasti visų grandžių teismų teisėjo darbas yra laikomas lygiaverčiu. Šitokią reguliavimą galima vertinti dvejopai. Viena vertus, jei teisėjų valstybines pensijas laikysime valstybės atsidėkojimu už ypatingą tarnybą, tai manytina, kad ir skirtingų grandžių teisėjų darbas galėtų būti vertinamas skirtingai. Aukštesnės grandies teismų teisėjams keliami didesni kvalifikaciniai ir darbo stažo reikalavimai. Taigi ir jų darbas turėtų būti vertinamas labiau. Kita vertus, jei teisėjų pensijas laikysime svarbia teismų nepriklausomumo garantija, tai ji būtų reikšmingesnė kaip tik žemesnėms teismų grandims, kuriose nagrinėjama daugiausia bylų ir sprendžiama daugiausia svarbių piliečiams klausimų.

Apskaičiuojant teisėjų valstybinės pensijos dydį yra atsižvelgiama į buvusį teisėjo darbo užmokestį per paskutinius penkerius metus. Tokiu būdu yra įgyvendinamas teisėjų tarpusavio diferenciacijos kriterijus – teisėjo darbo užmokestis. Asmenims, turintiems teisę gauti teisėjų valstybinę pensiją bei įgijusiems ne mažesnę kaip 20 metų teisėjo darbo stažą, teisėjų valstybinė pensija skiriama 45 procentų per paskutinius penkerius metus teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio. Asmenims, turintiems teisę gauti teisėjų valstybinę pensiją, bet neįgijusiems 20 metų teisėjo darbo stažo, skiriama 35, 20 ar 10 procentų šio dydžio, priklausomai nuo įgyto teisėjo darbo stažo.

Toks iš pirmo žvilgsnio racionalus sprendimas diferencijuoti teisėjo valstybinės pensijos dydį pagal turimą teisėjo darbo stažą buvo pripažintas prieštaraujančiu Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad reguliuojant teisėjų socialinių (materialinių) garantijų nutrūkusių teisėjo įgaliojimams santykius, *inter alia* diferencijuojant šias garantijas, turi būti atsižvelgiama į tai, kad iš Konstitucijos kyla teismų priskyrimas ne vienai, bet kelioms (šiuo metu trims) teismų sistemoms, iš kurių atskirą sistemą sudaro Konstitucinis Teismas, turintis savo ypatumų. Įstatymų leidėjas, reguliuodamas teisėjų socialinių (materialinių) garantijų pasibaigus jų įgaliojimų trukmei santykius, turi atsižvelgti ir į tai, kad Konstitucinio Teismo teisėjai pagal savo konstitucinį statusą, *inter alia* įgaliojimų trukmę skiriasi nuo kitų teismų teisėjų. Priešingu atveju būtų nukrypta nuo konstitucinės tokių socialinių (materialinių) garantijų sampratos, pagal kurią teisėjų socialinės (materialinės) garantijos jas nustatant turi būti diferencijuojamos atsižvelgiant į teismų sistemos specifiškumą, teismų sistemų teisėjų statuso ypatumus²⁷⁰. Kadangi teisę gauti maksimalaus dydžio teisėjų valstybinę pensiją turi tik asmenys, įgiję ne mažesnę kaip 20 metų teisėjo darbo stažą, toks reguliavimas nepakankamai atsižvelgia į Konstitucinio Teismo teisėjo darbo specifiką, tai yra neužtikrina pakankamo ir teisingo teisėjų diferencijavimo pagal jų darbo pobūdį.

Teisėjų valstybinių pensijų reglamentavimas ir Konstitucinio Teismo išaiškinimai leidžia šias pensijas vertinti kaip ypač diferencijuojančias asmenis socialinių garantijų prasme. Negana to, kad apskritai teisėjų valstybinės pensijos išsiskiria iš bendros sistemos ir diferencijuoja dalį dirbančiųjų asmenų (teisėjų), net ir pati teisėjų valstybinių pensijų sistema reikalauja ypač didelio diferenciacijos tarp pačių teisėjų laipsnio. Taigi teisėjų valstybinės pensijos gali būti ypač ryškus nepakankamai pagrįstos diferenciacijos pavyzdys, ypač atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo nuostatą išskirti Konstitucinio Teismo

²⁷⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 5, 6 straipsnių, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 3 dalies (2009 m. gruodžio 8 d. redakcija), Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punkto, 16 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr.134-6860.

teisėjų statusą ir jiems taikyti palankesnes sąlygas nustatant pensijos dydį. Jei valstybinę teisėjo pensiją vertintume kaip teisėjo nepriklausomumo garantiją, visiškai teisinga būtų atsižvelgti į laikotarpio, kurio metu teisėjui buvo taikomas nepriklausomumo reikalavimas, trukmę. Jei Konstitucinio Teismo teisėjas yra įgijęs tik šio Teismo teisėjo stažą (maksimaliai 9 metus), laikytina, kad jo pareiga laikytis nepriklausomumo principo buvo įgyvendinama tik šiuo laikotarpiu. Taigi ir nustatant jam pensijos dydį turėtų būti atsižvelgta tik į šį laikotarpį.

Trečiasis specialių valstybinių pensijų už ypatingą darbą Lietuvoje elementas yra mokslininkų valstybinės pensijos. Šios pensijos, kaip prieš tai aptartos pareigūnų ir karių bei teisėjų pensijos, gali būti laikomos tam tikra profesinių pensijų apraiška. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas buvo priimtas 1994 m. gruodžio 22 d.²⁷¹ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pats įstatymas yra pavadintas laikiniu, vadinasi, mokslininkų valstybinių pensijų sistema yra nustatoma tik laikinai. Pačiame įstatyme yra nurodytas juo sukuriamos sistemos tikslas. Šis įstatymas buvo priimtas atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje nėra sukurta papildomo mokslininkų pensinio draudimo sistema, kuri turėtų užtikrinti mokslininkų kvalifikaciją atitinkančias pensijas. Įstatymų leidėjas numatė, kad iki tokios specialios sistemos sukūrimo būtina valstybės lėšomis paremti sulaukusius senatvės mokslininkus.

Poreikis papildomai remti mokslininkus buvo pripažintas dar anksčiau. Pavyzdžiui, 1992 m. sausio 27 d. Vyriausybės nutarimu Nr. 52²⁷² „Dėl profesorių ir docentų rentos“ buvo nustatyta, kad išeinantiems į pensiją ir neturintiems fizinių asmenų pajamų mokesčiu apmokestinamų pajamų aukštųjų mokyklų ir valstybinių mokslo institutų mokslininkams – profesoriams ar vyriausiesiems moksliniams bendradarbiams bei vadovaujantiems moksliniams bendradarbiams, turintiems mokslų daktaro laipsnį, taip pat docentams ar vyresniesiems moksliniams bendradarbiams bei

²⁷¹ *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 1-4.

²⁷² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. sausio 27 d. nutarimas Nr. 52 „Dėl profesorių ir docentų rentos“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 9-230 (negalioja nuo 2004 m. rugsėjo 8 d.).

vadovaujantiems moksliniams bendradarbiams, turintiems mokslų kandidato laipsnį, kurių mokslininko (pagal Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymą) darbo stažas yra ne mažesnis kaip 20 metų, turi būti mokama renta.

Manyta, kad pastaroji profesorių ir docentų rentos tvarka nebuvo tinkama. Tokios rentos mokėjimas turėjo keletą trūkumų. Pirma, nebuvo diferenciacijos tarp skirtingo lygio mokslininkų. Antra, buvo reikalaujama gana didelio, tai yra net 20 ir daugiau metų mokslinio darbo stažo. Trečia, nebuvo numatyta tikslios rentos skyrimo tvarkos, atveju, kokiais atvejais renta gali būti neskiriama ir nemokama²⁷³. Be to, nebuvo užtikrintas tinkamas tokių rentų finansavimas, nes dalis finansinės naštos nuo valstybės buvo perkelta pačiai mokslo institucijai.

Pagal dabartinį reguliavimą, teisę gauti mokslininko valstybinę pensiją turi nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantys asmenys, kuriems įstatymu nustatyta tvarka Lietuvos Respublikoje yra suteiktas ar nostrifikuotas mokslo laipsnis arba pedagoginis mokslo vardas. Mokslininko pensijai gauti keliami du pagrindiniai reikalavimai. Pirma, asmuo turi būti sulaukęs senatvės pensijos amžiaus arba būti pripažintas nedarbingu ar iš dalies darbingu, netekęs 60 ir daugiau procentų darbingumo. Antra, turi turėti ne mažesnę kaip 10 metų daktaro ar habilituoto daktaro darbo stažą. Nors ir kitų valstybinių pensijų skyrimo sąlygos yra susijusios su senatvės amžiaus sukakimu arba netektu darbingumu, šios sąlygos ypatingą reikšmę įgauna būtent mokslininkų valstybinių pensijų atžvilgiu. Skirtingai nei kitos dvi aptartos valstybinių pensijų rūšys, kurių tikslas yra atsilyginti už tam tikrą darbą (neskaitant teisėjų valstybinių pensijų kaip nepriklausomumo garanto), nė viena iš šių pensijų neturi tiesioginio tikslo papildomai remti nedarbingus, tai yra senatvės pensijos sulaukusius arba tapusius nedarbingais asmenis. Tuo tarpu mokslininkų valstybinių pensijų pagrindinis tikslas, kaip ir nurodyta įstatymo preambulėje, yra valstybės lėšomis paremti sulaukusius senatvės mokslininkus. Dėl to mokslininkų valstybinės pensijos tampa labiau nei kitos valstybinės pensijos

²⁷³ BITINAS, Audrius; TARTILAS, Juozapas; ir LITVAITIENĖ, Jovita. *Socialinės apsaugos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011, p. 213.

susietos su konkrečia socialine rizika, tai yra senatve (taip pat ir su netektu darbingumu).

Kaip minėta, mokslininko valstybinė pensija iš dalies laikytina tam tikra profesine pensija. Kaip ir kitų valstybinių pensijų atžvilgiu, gali kilti klausimų, ar tokios pensijos nėra nepagrįsta privilegija vienai grupei asmenų? Mokslininkų valstybines pensijas kaip pagrįstas galima vertinti atsižvelgiant į du aspektus. Pirma, šios pensijos yra sąlygiškai mažos. Pavyzdžiui, 2008 metais vidutinė socialinio draudimo senatvės pensija siekė 832,6 lito (vidutinė senatvės pensija, turint būtinąjį stažą)²⁷⁴, o valstybinė mokslininko pensija – tik 489 litus²⁷⁵. Antra, laikomasi nuomonės, kad papildomos pensijos gali būti pateisinamos tose profesijų grupėse, kuriose gaunamas darbo užmokestis neatitinka darbuotojų kvalifikacijos ir darbo sudėtingumo²⁷⁶. Be to, šios valstybinės pensijos numatomos tik kaip laikina priemonė, tol kol nebus sukurta papildomo mokslininkų pensinio draudimo sistema. Šie požymiai leidžia laikyti mokslininkų valstybines pensijas pagrįstomis. Tačiau sprendžiant dėl šių pensijų tolesnio taikymo yra būtina atsižvelgti į įvykusius mokslininkų darbo ir apmokėjimo už darbą pokyčius.

Kadangi mokslininkų valstybinės pensijos yra nustatytos laikinai, kyla rizika, kad vykdant numatomą pensijų sistemos reformą Lietuvoje šios pensijos pirmiausia pateks į įstatymo leidėjo akiratį ir gali būti apskritai panaikintos, o ne įtrauktos į kitas sistemas, kaip yra siūloma pasielgti su teisėjų bei pareigūnų ir karių valstybinėmis pensijomis. Toks žingsnis galėtų būti laikomas teisingu ir pagrįstu tik tuo atveju, jei būtų įvertinta, ar jau yra sukurtos priemonės, leidžiančios užtikrinti normalų mokslininkų pritraukimą dirbti mokslinį darbą suteikiant kvalifikaciją ir darbo ypatumus atitinkantį darbo užmokestį, ypač – ar egzistuoja papildomų garantijų galimybė mokslininkams, baigusiems

²⁷⁴ Informacija iš: Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės pasaugos ir darbo ministerijos. *Socialinis draudimas – garantija jums. Skaičiai ir faktai 2005-2009* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sodra.lt/get.php?f.12988>>.

²⁷⁵ LAZUTKA, Romas; ir SKUČIENĖ, Daiva. Socialinės garantijos Lietuvos mokslininkams. *Filosofija. Sociologija*, 2009, t. 20, nr. 2, p. 150.

²⁷⁶ Ten pat, p. 151.

mokslinę darbinę karjerą. Pabrėžtina, kad tokia pareiga – sukurti papildomą mokslininkų draudimo sistemą – įstatymų leidėjui kyla iš tos pačios Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo preambulėje įtvirtintos nuostatos.

Profesoriaus R. Lazutkos nuomone, teisinės prielaidos sukurti tokią papildomą sistemą Lietuvoje yra. Autorius omenyje turi Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymą²⁷⁷. Šiame įstatyme apibrėžiama pensijų asociacijos sąvoka, kuri reiškia asociaciją, veikiančią profesinių pensijų kaupimo tikslu, kurios tikslas – teikti savo pensijų fondo dalyviams pensijų išmokas, susijusias su profesine veikla. Nors minėtas įstatymas kol kas nesulaukia darbdavių ir darbuotojų dėmesio, o dalyvavimas tokioje profesinių pensijų kaupimo sistemoje nebūtinai galėtų užtikrinti pakankamas papildomas pajamas, vis dėlto autorius jį laiko teisiniu pagrindu atsisakyti mokslininkų valstybinių pensijų sistemos. Tačiau įvertinus minėto įstatymo įtvirtintus profesinių pensijų kaupimo principus ir konkrečias nuostatas, galima tik iš dalies sutikti su tuo, kad tokios profesinės pensijos būtų tinkamas „papildomo mokslininkų draudimo sistemos“ įgyvendinimas. Pirmia, profesinių pensijų fondų įsteigimas galimas tik esant darbdavio ir darbuotojų susitarimui. Net jei darbuotojai būtų linkę imtis iniciatyvos įsteigti tokį fondą, galutinis sprendimas priklausytų nuo darbdavio valios. Antra, net ir susitarus dėl profesinio mokslininkų fondo įsteigimo, lieka neišspręstas papildomo finansavimo, reikalingo padengti įmokoms į tokį fondą, klausimas. Dabartinis įstatymas nenumato galimybės prie papildomų įmokų finansavimo prisidėti valstybei. Įmokų našta tektų patiems darbuotojams ir jų darbdaviui. Taigi profesinių pensijų fondas galėtų būti laikomas tinkama papildoma mokslininkų draudimo sistema tik tuo atveju, jei įstatymų leidėjas priimtų specialias nuostatas, užtikrinančias paties fondo įsteigimo galimybę, nepriklausomai nuo atskiro darbdavio valios, atitinkamai prisiimant visą ar dalį papildomų išlaidų, skirtų

²⁷⁷ Socialinių tyrimų institutas. *Mokslinio tyrimo „Mokslininkų socialinės garantijos“ baigiamoji ataskaita* [interaktyvus]. Vilnius, 2008 [žiūrėta 2012 m. birželio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/mt/docs/eksp_stud/sMokslininku%20socialines%20garantijos.pdf>.

padengti įmokoms į tokį fondą, našta. Nesant tokių garantijų, dabartinė valstybinių mokslininkų pensijų sistema turėtų būti išlaikoma kaip valstybės lėšomis finansuojama papildoma garantija.

5.2.2. Socialinio draudimo laikotarpių reikšmė atskirų išmokų atveju

Vienas iš įprastų diferenciacijos kriterijų yra asmens sukaupti socialinio draudimo įmokų mokėjimo laikotarpiai. Lietuvos socialinio draudimo sistemoje socialinio draudimo stažo paskirtis yra dvejopa. Pirmą, jis padeda nustatyti, ar asmuo turi teisę į tam tikrą išmoką. Antra, nuo draudimo stažo laikotarpio trukmės gali priklausyti mokamas socialinio draudimo išmokos dydis.

Pirmiausia reikėtų aptarti, kokio dydžio socialinio draudimo laikotarpiai Lietuvos socialinio draudimo sistemoje yra privalomi atskiroms socialinio draudimo išmokoms įgyti. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 22 straipsnis²⁷⁸ nustato, kad minimalus (jau suteikiantis teisę gauti bent minimalią socialinio draudimo senatvės pensiją) valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai yra 15 metų. Minimalus socialinio draudimo stažas senatvės pensijai gauti yra vienodas visiems asmenims, nepriklausomai nuo jų lyties. Vienintelė išimtis taikoma asmenims, sergantiems hipofiziniu nanizmu, kuriems nustatomas tik penkerių metų minimalaus socialinio draudimo stažo reikalavimas (įstatymo 26 straipsnis). Iš tiesų daugelyje šalių teisė į senatvės pensiją priklauso nuo minimalaus dalyvavimo sistemoje. Lietuvoje nustatytas reglamentavimas panašus į populiariausią reguliavimą kitose Europos valstybėse. Dažnai sistemose yra nustatomas dvigubo stažo reikalavimas, gana didelio stažo visai pensijai, ir sumažinto stažo – daliai pensijos gauti. Pavyzdžiui, Prancūzijoje minimalus draudimo laikotarpis pensijai gauti yra 200 valandų (jei buvo gautas bent minimalus darbo užmokestis); Šveicarija ir Lichtenšteinas taiko tik vienerių metų reikalavimą; Vokietija, Italija, Rusija –

²⁷⁸ *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.

penkerių metų, Liuksemburgas – dešimties, Estija, Ispanija, Vengrija – penkiolikos metų. Danijoje, Islandijoje bei Nyderlanduose papildomai pensijos daliai apskritai netaikomi minimalūs draudimo laikotarpio reikalavimai (šiose valstybėse pagrindinė senatvės pensija skiriama atsižvelgiant į asmens nuolatinę gyvenamąją vietą toje valstybėje, todėl yra taikomi minimalių gyvenimo laikotarpių reikalavimai)²⁷⁹.

Atitinkamas reguliavimas nustatytas ir Lietuvoje. Minėta, kad minimalus socialinio draudimo stažas suteikia teisę tik į dalį senatvės pensijos, o visą senatvės pensiją užtikrina būtinasis socialinio draudimo stažas, kuris šiuo metu yra 30 metų tiek vyrams, tiek moterims.

Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės įstatyme²⁸⁰ yra nustatyti tokie socialinio draudimo stažo reikalavimai:

– ligos ir profesinės reabilitacijos pašalpoms gauti – ne trumpesnis kaip 3 mėnesių per paskutinius 12 mėnesių arba 6 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius;

– motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) pašalpoms – ne trumpesnis kaip 12 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius.

Įstatymo reguliavimas akivaizdžiai skiria dvi pagal jį mokamų pašalpų grupes. Pašalpoms, susijusioms su laikinu darbingumo praradimu, taikomas mažesnis stažo reikalavimas, o išmokoms, susijusioms su nedarbo laikotarpiais dėl vaiko gimimo ir priežiūros, taikomi daug griežtesni reikalavimai. Realus pagrindo tokiam skirtumui nėra, nes visos šios išmokos yra gana skirtingos. Nė vienos iš jų negalima laikyti vien trumpalaikė išmoka, kurios atveju būtų galima nustatyti itin trumpo draudimo stažo reikalavimą. Pastebėtina, kad draudimo stažo pailginimą motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) pašalpoms gauti labiau lėmė realiai susiklosčiusi piktnaudžiavimo šiomis pašalpomis praktika, todėl galima manyti, kad vienintelis įstatymo leidėjo tikslas nustatant tokį gana griežtą draudimo stažo reikalavimą buvo siekimas

²⁷⁹ The Mutual Information System on Social Protection/Social Security (MISSOC) duomenų bazės [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. balandžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.missoc.org>>.

²⁸⁰ *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 111-3574.

išvengti galimo piktnaudžiavimo. Vis dėlto toks įstatymų leidėjo žingsnis galėtų būti kritikuojamas dėl dviejų priežasčių. Pirma, piktnaudžiavimo atvejai dažniausiai buvo susiję su motinystės (tėvystės) pašalpų gavimu, o socialinio draudimo stažo reikalavimai buvo sugriežtinti visoms trimis šio tipo pašalpoms. Dėl to susiklostė padėtis, kai trumpalaikėms motinystės ir tėvystės pašalpoms gauti (mokėjimas trunka vieną ir keturis mėnesius) reikalaujama daug ilgesnio nei pačios išmokos gavimas įmokų mokėjimo laikotarpiu. Antra, sugriežtinus socialinio draudimo stažo reikalavimus Lietuva tapo valstybe, kurioje reikalaujama bene ilgiausio socialinio draudimo stažo norint gauti ypač socialinių pašalpų sistemoje reikšmingą motinystės (nėštumo ir gimdymo atveju skiriamai) išmokai gauti (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

**Draudimo (darbo) laikotarpiai motinystės išmokoms skirti
Europos valstybėse**

Valstybė	Socialinio draudimo arba darbo laikotarpių reikalavimai
Italija Austrija Nyderlandai	netaikoma
Danija	120 valandų (t. y. 0,5 mėnesio) per paskutines 13 savaitių
Rumunija	1 mėnuo per paskutinius 12 mėnesių
Belgija Islandija Liuksemburgas Portugalija	6 mėnesiai
Čekija	270 dienų (t. y. 9 mėnesiai) per paskutinius 2 metus
Šveicarija	9 mėnesiai
Prancūzija Norvegija	10 mėnesių
Bulgarija Vengrija	12 mėnesių

Šaltinis: Sudaryta remiantis: The Mutual Information System on Social Protection/Social Security (MISSOC) duomenų bazėmis. Prieiga per internetą: <<http://www.missoc.org>>.

Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymo²⁸¹ 5 straipsnis nustato, kad teisę į nedarbo draudimo išmoką turi asmuo, įgijęs 18 mėnesių nedarbo socialinio draudimo stažą per paskutinius 36 mėnesius. Tačiau įstatymas nustato ir išimtis, kada socialinio draudimo stažo visai nereikalaujama. Tokie atvejai yra:

– asmuo įstatymų nustatyta tvarka buvo atleistas iš darbo ar valstybės tarnautojo pareigų nesant darbuotojo ar valstybės tarnautojo kaltės, dėl nepriklausančių nuo darbuotojo ar valstybės tarnautojo aplinkybių ir darbdavio bankroto atveju;

– asmuo baigė privalomąją pradinę karo tarnybą ar alternatyviają krašto apsaugos tarnybą arba buvo atleistas iš šių tarnybų ištarnavęs ne mažiau kaip pusę nustatyto laiko.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų valstybių, bedarbio pašalpos gavimas priklauso nuo anksčiau buvusių draudimo arba darbo laikotarpių. Tiesa, Lietuvoje šis laikotarpis yra vienas ilgiausių tarp Europos valstybių (žr. 2 lentelę.). Be to, kaip ir motinystės bei tėvystės socialinio draudimo pašalpų atveju, pastebimas gana didelis reikalaujamo socialinio draudimo stažo ir maksimalios išmokos mokėjimo trukmės skirtumas.

Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas visai nenumato socialinio draudimo stažo reikalavimų nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų atveju mokamoms socialinio draudimo išmokoms gauti. Vienintelis reikalavimas – teisė į pašalpą turėtų atsirasti draudimo laikotarpiu. Tuo šios rūšies socialinio draudimo kategorija išsiskiria iš kitų socialinio draudimo rūšių. Tokia socialinė rizika kaip nelaimingi atsitikimai darbe ir profesinės ligos laikoma ypatinga socialine rizika, turinčia ypatingą atsiradimo pagrindą. Todėl ir atitinkamų išmokų gavimo sąlygos skiriasi nuo kitų socialinio draudimo išmokų. Pabrėžtina, kad šiuo atveju Lietuva yra pasirinkusi daugumai Europos valstybių būdingą modelį, kai teisei į nelaimingų atsitikimų ir profesinių ligų išmokas atsirasti netaikomi jokie laukimo laikotarpiai arba jie yra itin trumpi.

²⁸¹ *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 4-26.

Draudimo (darbo) laikotarpiai bedarbio išmokoms skirti Europos valstybėse

Valstybė	Socialinio draudimo arba darbo laikotarpių reikalavimai
Islandija	3 mėnesiai per paskutinius 12 mėnesių
Prancūzija	4 mėnesiai per paskutinius 28 mėnesius
Kipras Liuksemburgas	6 mėnesiai
Bulgarija	9 mėnesiai per paskutinius 15 mėnesių
Belgija	Nuo 312 darbo dienų per paskutinius 18 mėnesių iki 624 darbo dienų per 6 mėnesius priklausomai nuo asmens amžiaus
Šveicarija Vokietija Italija	12 mėnesių per paskutinius 2 metus
Čekija Danija Estija	12 mėnesių per paskutinius 3 metus
Ispanija	12 mėnesių per paskutinius 6 metus

Šaltinis: Sudaryta remiantis: The Mutual Information System on Social Protection/Social Security (MISSOC) duomenų bazėmis. Prieiga per internetą: <<http://www.missoc.org>>.

Aptarti esminiai diferenciacijos pagal įgytą socialinio draudimo stažą kriterijai leidžia įvardyti dvi esmines šio principo įgyvendinimo problemas. Pirma, socialinio draudimo laikotarpių reikalavimai kai kurių trumpalaikių ar vidutinės trukmės išmokų atžvilgiu yra pernelyg dideli. Ir antra, skirtingų išmokų diferenciacija nėra pakankama. Įvertinus specifinį socialinio draudimo motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) išmokų pobūdį, turėtų būti nustatyti ir skirtingi, labiau pagrįsti, socialinio draudimo laikotarpių reikalavimai.

Išvados

1. Lietuvos socialinės apsaugos teisės srityje jaučiama sistemiškumo stoka. Iki šiol nėra vieningo sisteminio požiūrio į šią teisės šaką. Nors socialinės apsaugos teisės principai yra reikšmingi tiek kuriant, tiek taikant teisę, jie nėra visuotinai pripažinti ir įtvirtinti. Aiškaus socialinės apsaugos teisės principų deklaravimo trūkumas gali lemti politiniais ir ekonominiais sumetimais priimamus sprendimus, kurie savo ruožtu gali pažeisti ar nepagrįstai apriboti asmenų teisę į socialinę apsaugą. Esminę problemą sudaro tai, kad dalis socialinės apsaugos teisės principų, ypač šakinių, nėra konkretizuoti teisės sistemoje. Atsižvelgiant į socialinės apsaugos teisės principų reikšmę, jų sąrašas turėtų būti suvienodintas ir reikiamai įtvirtintas. Kadangi Lietuvoje socialinės apsaugos teisė yra nekodifikuota teisės šaka, tinkamiausias teisės instrumentas įtvirtinti tokią principų sistemą būtų Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. Išanalizavus teisės aktuose ir doktrinoje pateikiamų socialinės apsaugos teisės principų rūšis, siūlytina į tokių principų sistemą įtraukti esminius, reikšmingiausius bendruosius, tarpšakinius ir šakos principus: asmenų lygybės, nuosavybės teisės apsaugos, solidarumo, universalumo (visuotinum), diferenciacijos, poreikių atspindėjimo, depolitizacijos, pakankamo apsaugos lygio, išmokų indeksavimo, finansavimo visuomeninėmis lėšomis.

2. Nuosavybės teisės apsaugos principas gali būti taikomas visų socialinės apsaugos išmokų atžvilgiu. Pats nuosavybės teisės apsaugos principas nepaneigia solidarumo principo, tačiau jo taikymą sunkina per platus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įtvirtinamas šio principo taikymas socialinės apsaugos atžvilgiu, t. y. nepakankamai įvertinant viešojo intereso ir konkretaus asmens teisių užtikrinimo proporcingumą. Dėl to formuojant ir įgyvendinant socialinės apsaugos sistemą ateityje gali būti sunku rasti tinkamą pusiausvyrą tarp nuosavybės teisės apsaugos ir kitų socialinės apsaugos principų, ypač solidarumo principo.

3. Šiuolaikinėje valstybėje, kurioje galioja teisinėmis priemonėmis paremta socialinės apsaugos sistema, solidarumas tampa iš esmės prievartinis, todėl yra svarbu užtikrinti, kad šio principo ribos būtų nustatomos teisingai. Priešingu atveju per didelis vienos asmenų grupės reiškiamas solidarumo reikalavimas galėtų lemti nepasitikėjimą socialinės apsaugos sistema ir nenorą joje dalyvauti. Atsižvelgiant į dabartinį teisinį reguliavimą siūlytina keisti kai kuriuos solidarumo pasireiškimo aspektus, t. y. nustatyti tinkamą įmokų ir išmokų santykį taikant ne tik išmokų, bet ir įmokų lubas; nustatyti proporcingesnę asmens indėlio ir gaunamų išmokų santykį, ypač socialinio draudimo pensijų ir nedarbo draudimo išmokų atžvilgiu; optimizuoti privalomuoju sveikatos draudimu valstybės lėšomis draudžiamų asmenų sąrašą, taikant turinės padėties vertinimo kriterijus.

4. Problemiškiausias lygių galimybių principo įgyvendinimo socialinės apsaugos srityje aspektas yra tai, kad socialinė apsauga yra labai struktūrizuota. Antai diferenciacijos ir poreikių atspindėjimo principai, priešingai, reikalauja nustatyti kuo įvairesnes socialinės apsaugos garantijas. Taigi vertinant, ar nėra pažeidžiamas asmenų lygybės principas, reikia tirti ne specialių socialinės apsaugos garantijų (specifinių formų) nustatymą (garantijų universalumo ir diferenciacijos principų aspektus), o lyginti apibrėžtas asmenų grupes, kurių atžvilgiu taikoma ta pati socialinės apsaugos priemonė. Asmenų lygybės principo pažeidimų galima būtų aptikti kai kurių valstybinių pensijų schemose. Manytina, kad kai kurių sportininkų, vienodai nusipelnusių Lietuvos Respublikai (skiriant Pirmojo arba Antrojo laipsnio valstybines pensijas) bei vienintelės nukentėjusių (nuo 1991 m. sausio 11–13 d. įvykių) asmenų grupės išskyrimas suteikiant gerokai palankesnes sąlygas nesiderina su asmenų lygybės principu.

5. Universalumo principas turi būti tinkamai įgyvendinamas užtikrinant socialinės apsaugos visuotinumą (socialinės apsaugos schemas turėtų apimti kuo platesnį ratą asmenų) ir bendrumą (kuo mažiau išimčių iš bendros socialinės apsaugos sistemos). Lietuvoje universalumo principas tiek jo visuotinumą, tiek bendrumo aspektais plačiausiai įgyvendinamas socialinės

paramos schemose ir organizuojant sveikatos draudimą. Kitose socialinio draudimo formose universalumo principas taikomas siauriau, priklausomai nuo asmenų ekonominės veiklos formos.

5.1. Vienas iš problemiškesnių diferenciacijos principo įgyvendinimo Lietuvos socialinės apsaugos srityje aspektų yra dirbamo darbo ar atliekamos tarnybos pobūdis, kuris lemia asmenų teises į Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje egzistuojančias valstybines pareigūnų ir karių, mokslininkų bei teisėjų pensijas. Šios pensijos iš esmės nepažeidžia diferenciacijos principo ir dabartinis jų reglamentavimas gali būti pateisinamas. Siekiant reformuoti šias sistemas (įtraukiant į socialinio draudimo sistemą ar sukuriant specialias profesinių pensijų schemas) būtina užtikrinti, kad šių asmenų garantijos nebūtų nepagrįstai smarkiai apribotos ir netaptų tik deklaratyvios.

5.2. Diferenciacijos pagal įgytą socialinio draudimo stažą kriterijai leidžia išvelgti dvi esmines šio principo įgyvendinimo problemas. Pirma, socialinio draudimo laikotarpiai kai kurių trumpalaikių ar vidutinės trukmės išmokų atžvilgiu yra nustatyti pernelyg dideli. Antra, diferenciacija tarp skirtingų išmokų nėra pakankama. Įvertinus specifinį socialinio draudimo motinystės, tėvystės, motinystės (tėvystės) išmokų pobūdį bei nedarbo draudimo išmokų mokėjimo ypatumus, turėtų būti nustatyti ir skirtingi, pagrįstesni socialinio draudimo laikotarpiai.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai

Tarptautinės sutartys ir kiti tarptautiniai dokumentai

1. Europos socialinė chartija (pataisyta). *Valstybės žinios*, 2001, Nr.49-1704.
2. Europos socialinės apsaugos kodeksas (ETS Nr. 048) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/048.htm>>.
3. Europos socialinės apsaugos kodeksas (pataisytas) (ETS Nr. 139) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/139.htm/139.htm>>.
4. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987; 2000, Nr. 96-3016; 2011, Nr. 156-7390.
5. Konsultacinė Europos teisėjų taryba. Didžioji teisėjų chartija [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1707925&Site=COE>>.
6. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3290.
7. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102 dėl minimalių socialinės apsaugos standartų [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ilocarib.org.tt/projects/cariblex/conventions_14.shtml>.
8. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 117 dėl socialinės politikos (pagrindinių tikslų ir standartų) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ilo.org/ilolex/english/convdisp2.htm>>.
9. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 183 dėl motinystės apsaugos. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 49-2162.
10. Tarptautinės darbo organizacijos rekomendacija Nr. 191 dėl motinystės apsaugos [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?R191>>.

11. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3288.
12. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.
13. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, garantuojant kai kurias kitas teises ir laisves, be tų, kurios joje nurodytos, pirmasis protokolas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 15-386.

Europos Sąjungos teisės aktai ir kiti dokumentai

14. Amsterdamo sutartis, iš dalies pakeičianti ir papildanti Europos Sąjungos sutartį, Europos Bendrijų steigimo sutartis ir tam tikrus su jomis susijusius aktus. *Oficialusis leidinys*, C 340, 1997 11 10, p. 1.
15. Konsoliduota Europos Bendrijos steigimo sutartis. *Valstybės žinios*, 2004, Nr.2-2.
16. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 883/2004, 2004 m. balandžio 29 d., dėl socialinės apsaugos sistemų koordinavimo (tekstas svarbus EEE ir Šveicarijai). *Oficialusis leidinys*, 2004 Specialusis leidimas, skyrius 5, tomas 05, p. 72.
17. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija. *Oficialusis leidinys*, C 364, 2000 12 18, p. 1.
18. 1978 m. gruodžio 19 d. Tarybos direktyva 79/7/EEB dėl laipsniško vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo įgyvendinimo socialinės apsaugos srityje. *Oficialusis leidinys*, 2004 Specialusis leidimas, skyrius 5, tomas 01, p. 215.
19. 1992 m. spalio 19 d. Tarybos direktyva 92/85/EEB dėl priemonių, skirtų skatinti, kad būtų užtikrinta geresnė nėščių ir neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų sauga ir sveikata, nustatymo (dešimtoji atskira direktyva, kaip numatyta Direktyvos 89/391/EEB 16 straipsnio 1 dalyje). *Oficialusis leidinys*, 2004 Specialusis leidimas, skyrius 5, tomas 02, p. 110.

Lietuvos Respublikos teisės aktai

20. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr.33-1014 (su pakeitimais ir papildymais).
21. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr.37-1341 (su pakeitimais ir papildymais).
22. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr.36-1340 (su pakeitimais ir papildymais).
23. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr.64-2569 (su pakeitimais ir papildymais).
24. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3085 (su pakeitimais ir papildymais).
25. Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 89-1706; 2004 Nr. 88-3208 (su pakeitimais ir papildymais).
26. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl 1996 metų Europos socialinės chartijos (pataisytos) ratifikavimo. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 49-1699.
27. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 111-3574 (su pakeitimais ir papildymais).
28. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 1-4 (su pakeitimais ir papildymais).
29. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 4-26 (su pakeitimais ir papildymais).
30. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 110-3207; 2003, Nr. 114-5114 (su pakeitimais ir papildymais).
31. Lietuvos Respublikos paramos mirties atveju įstatymas. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 73-1371; 2011, Nr. 77-3722.
32. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 99-1958; 2005, Nr. 71-2558; 2007, Nr. 8-314 (su pakeitimais ir papildymais).

33. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 75-3472; 2011, Nr. 146-6822.
34. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 123-5511 (su pakeitimais ir papildymais).
35. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 55-1287; 2002, Nr. 123-5512 (su pakeitimais ir papildymais).
36. Lietuvos Respublikos šeimynų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 25-1176 (su pakeitimais ir papildymais).
- Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3088 (su pakeitimais ir papildymais).
37. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1990, Nr.32-761 (su pakeitimais ir papildymais).
38. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 17-447; 2004, Nr. 171-6295 (su pakeitimais ir papildymais).
39. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 101-2018 (su pakeitimais ir papildymais).
40. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555 (su pakeitimais ir papildymais).
41. Lietuvos Respublikos Seimo 2011 m. gegužės 24 d. nutarimas Nr. XI-1410 „Dėl Valstybinio socialinio draudimo ir pensijų sistemos pertvarkos gairių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 66-3103.
42. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. sausio 27 d. nutarimas Nr. 52 „Dėl profesorių ir docentų rentos“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 9-230 (negalioja nuo 2004 m. rugsėjo 8 d.).
43. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 28 d. nutarimas Nr. 1350 „Dėl Nacionalinės demografinės (gyventojų) politikos strategijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 159-5795 (su pakeitimais ir papildymais).

44. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. kovo 16 d. nutarimas Nr. 316 „Dėl Meno kūrėjų socialinės apsaugos programos“. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 34-1604.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

45. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugpjūčio 30 d. nutarimo Nr. 1164 „Dėl dalies Žemės ūkio ministerijos įmonių paskolų kapitalizavimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 13 straipsniui, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 9 straipsniui ir Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 43 straipsnio pirmajai daliai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr.20-537.

46. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. sausio 14 d. nutarimo Nr. 36 „Dėl 1998 metų pavyzdžio banderolių tabako gaminiams ir alkoholiniams gėrimams ženklinti įvedimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo 8 straipsnio 1 daliai ir 12 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 17-419.

47. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalių, 5 straipsnio 1 ir 3 dalių, 7 straipsnio 3 dalies 1 punkto, 4, 5 ir 6 dalių, šio įstatymo priedėlio II skirsnio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 6 priedėlio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo 9 straipsnio, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 29 d. nutarimo Nr. 499 „Dėl valstybinės valdžios, valstybės valdymo ir teisėsaugos organų vadovų bei kitų pareigūnų laikinos bandomosios darbo apmokėjimo tvarkos“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 24 d. nutarimo Nr. 666 „Dėl Lietuvos

Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros sistemos ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento pareigūnų bei kitų darbuotojų darbo apmokėjimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo Nr. 689 „Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276.

48. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos ir prokuratūros pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo (2000 m. gegužės 2 d. redakcija) 7 straipsnio 1 ir 2 dalių, 16 straipsnio 6 dalies ir 9 dalies 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 „Dėl vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos bei prokuratūros sistemų pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų patvirtinimo ir tarnybos laiko, kurio reikia procentiniam priedui už išstarnautus metus gauti, nustatymo“ patvirtintų vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos bei prokuratūros sistemų pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų (1998 m. lapkričio 20 d. redakcija) 31.3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos ir prokuratūros pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo (2000 m. gegužės 2 d. redakcija) 7 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 43-1636.

49. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8

d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr.113-5057.

50. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 11 straipsnio 4 dalies 9 punkto (2000 m. lapkričio 28 d. redakcija) ir 2000 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 11 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 10-366.

51. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui (1993 m. sausio 12 d. redakcija)“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 24-1004.

52. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 2 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija) ir 13 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 patvirtintų Vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo,

Krašto apsaugos, Prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų 25 punkto 2 pastraipos (2001 m. gegužės 25 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir šių nuostatų 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 4 daliai“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094.

53. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija)“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5221.

54. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I-619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.1 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 441 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto

(2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 38-1236.

55. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 3 dalies, 8 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 2 dalies, 34 straipsnio (2002 m. liepos 4 d., 2003 m. spalio 7 d. redakcijos) 3, 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 102-4171.

56. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. „Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio (2002 m. liepos 2 d., 2004 m. lapkričio 4 d., 2005 m. gegužės 19 d., 2006 m. birželio 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr.110-4511.

57. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies (2000 m. liepos 13 d., 2005 m. gegužės 19 d. redakcijos), 11 straipsnio 5 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija), 11 straipsnio 3 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 12 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 150-6106.

58. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 106-4434.

59. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. rugsėjo 26 d., 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimų ir 2009 m. sausio 15 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219.

60. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 5, 6 straipsnių, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 3 dalies (2009 m. gruodžio 8 d. redakcija), Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punkto, 16 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr.134-6860.

61. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo, tarnybos Lietuvos Respublikos muitinėje statuto, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimu Nr. 86 patvirtintų ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr.26-1200.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

Spausdintinės monografijos, studijos, kitos knygos bei jų dalys

62. ANGELOPOULOU, Olga. Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention of Human Rights and Social Security Benefits: The Interaction Between the Jurisprudence of the European Law of Human Rights and the Judicial Protection of Social Security Rights in Germany and Greece. Iš PIETERS, D. (Ed.). *International Impact upon Social Security*. The Hague: Kluwer law International, 1999, p. 189-224.

63. ARLAUSKAS, Saulius. *Šiuolaikinės teisės filosofija*. Vilnius: Charibdė, 2011, 328 p.

57. BARNARD, Catherine. *European Community Employment Law*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2000. 600 p.
64. BARNARD, Catherine. *EC Employment Law*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2006. 936 p.
65. BECKER, Ulrich; ir VON HARDENBERG, Simone. Country Report on Germany. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Groningen: Europa Law Publishing, 2010, p. 98-146.
66. BERNOTAS, Dainius; ir GUOGIS, Arvydas. *Socialinės politikos modeliai: Dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003. 97 p.
67. BITINAS, Audrius. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius: Leidykla MES, 2011. 280 p.
68. BITINAS, Audrius; TARTILAS, Juozapas; ir LITVAITIENĖ, Jovita. *Socialinės apsaugos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011. 376 p.
69. BURROWS, Noreen; ir MAIR, Jane. *European Social Law*. 1st ed. Trowbridge: John Wiley & Sons; 1 edition, 1996. 484 p.
70. COUSINS, Mel. *The European Convention on Human Rights and Social Security Law*. Antwerp: Intersentia, 2008. 150 p.
71. HARRIS, David, et. al. *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 902 p.
72. HELLSTEN, Sirkku Kristiina. Prospects of Social Protection in Europe: Solidarity or Self-responsibility. Iš PIETERS, D. (Ed.). *Social Protection of the Next Generation in Europe*. The Hague: Kluwer Law International, 1998, p. 5-26.
73. HEMMING, Julian; MASON, Kate; ir FISHER, David. *Discrimination in the Work Place: A Practical Guide*. Chichester, New York: Wiley, 1997. 328 p.
74. HERVEY, Tamara K.; O'KEEFFE, David. *Sex Equality Law in the European Union*. West Sussex: Wiley, 1996. 427 p.

75. JORENS, Yves; ir LHERNOULD, Jean-Philippe. *European Report 2011: Organisation and Coordination of a Network on the Co-ordination of Social Security Schemes within the European Union* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.tressnetwork.org/tressnew/public/europeanreport/tressiii_europeanreport2011_15122011final%20_2_.pdf>, 62 p.
76. KORNAI, János; ir EGGLESTON Karen. *Welfare, Choice, and Solidarity in Transition: Reforming the Health Sector in Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 361 p.
77. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. 924 p.
78. MAYDELL VON, Bernd. Perspectives on the Future of Social Security. Iš *Working for Better Times: Rethinking Work for the 21st Century*. Geneva: International Labour Office, 2007, p. 647-656.
79. NEKROŠIUS, Ipolitas, et. al. *Darbo teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2008. 544 p.
80. NEKROŠIUS, Ipolitas. *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vilnius: Mintis, 1983. 157 p.
81. OGUS, Anthony I.; ir BARENDT, Eric M. *The Law of Social Security* London: Butterworth, 1988. 634 p.
82. PENNING, Frans. *Introduction to European Social Security Law*. The Hague: Kluwer Law International, 1998. 315 p.
83. PIETERS, Danny. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius: Eugrimas, 1998. 146 p.
84. PIETERS, Danny; ir SCHOUKENS, Paul. Country Report on Belgium. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Groningen: Europa Law Publishing, 2010, p. 21-65.
85. PIETERS, Danny; ir SCHOUKENS, Paul. Legal Comparison of the Social Security Protection of the Self-Employed in the Member States of the European Community. Iš: *Social Protection of the Self-Employed in the European Union*. Deventer: Kluwer Law & Taxation, 1994, p. 5-25.

86. ROBERTS, Simon. The Impact of Social Security Conventions: The United Kingdom. Iš PENNIGS, F. (Ed.). *Between Soft and Hard Law: The Impact of International Social Security Standards on National Social Security Law*. The Hague: Kluwer law international, 2006, p. 53-68.
87. SCHOUKENS, Paul. Comparison of the Social Security Law for Self-Employed Persons in the Member-States. Iš PIETERS, Danny (Ed.). *Changing Work Patterns and Social Security*. The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 63-98.
88. *Socialinė apsauga: Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 1998. 106 p.
89. STRBAN, Grega. Country Report on Slovenia. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Groningen: Europa Law Publishing, 2010, p. 399-448.
90. TATHAM, Allan. *Europos Sąjungos teisė*. Vilnius: Eugrimas, 1999. 428 p.
91. VAIŠVILA, Alfonsas. Teisės teorija. 3-ias leidimas. Vilnius: Justitia, 2009. 542 p.
92. VONK, Gijsbert; ir KATROUGALOS, George. The Public Interest and the Welfare State: A Legal Approach. Iš *Social Security as a Public Interest: A Multidisciplinary Inquiry into the Foundations of the Regulatory Welfare State*. Antwerp: Intersentia, 2010, p. 67-90.
93. VONK, Gijsbert; ir MARSEILLE, Bert. Country Report on the Netherlands. Iš *Security: A General Principle of Social Security Law in Europe*. Antwerp: Intersentia, 2010, p. 369-398.
94. VONK, Gijsbert; ir TOLLENAAR, Albertjan. Research Plan and Outline of the Book. Iš *Social Security as a Public Interest: A Multidisciplinary Inquiry into the Foundations of the Regulatory Welfare State*. Antwerp: Intersentia, 2010, p. 1-18.
95. *Yearbook of the European Convention on Human Rights 1974*. Strasbourg: Council of Europe, Directorate of Human Rights, 1976. 722 p.
96. *Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo liber, 2001. 224 p.

97. АЛЕКСЕЕВ, Сергей Сергеевич, *et.al.* Теория государства и права. Москва: Норма, 1998. 456 с.
98. ГОЛЕНКО, Евгений Николаевич; ir КОВАЛЕВ, Валерий Иванович. *Право социального обеспечения. Схемы. Комментарии.* Москва: Юриспруденция, 1999. 192 с.
99. ЗАХАРОВ, Михаил Львович; ir ТУЧКОВА, Эльвира Галимовна. *Право социального обеспечения России.* Москва: БЕК, 2001. 576 с.
100. МАЧУЛЬСКАЯ, Елена Евгеньевна. *Право социального обеспечения.* Москва: Книжный мир, 1999. 240 с.
101. ФИЛИППОВА, Марина Валентиновна (Ред.). *Право социального обеспечения.* Москва: Юристъ, 2006. 446 с.

Moksliniai straipsniai, konferencijų medžiaga

102. BIELIAUSKAITĖ, Jolanta. Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, nr. 1(1), p. 79-94.
103. BIRMONTIENĖ, Toma. Konstitucinės teisės gauti pensiją interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2006, nr. 4, p. 325-337.
104. DAUKŠIENĖ, Inga. Laisvas darbuotojų judėjimas – diskriminacijos pilietybės pagrindų draudimas. *Jurisprudencija*, 2003, nr. 44(36), p. 37-50.
105. ESIM, Simel. Social Security and Gender Equality: Reflections on Southern and Eastern Mediterranean Countries. Iš *Social Security: A Factor of Social Cohesion* (Proceedings, Limassol, May 2004), Council of Europe, 2005, p. 119-126.
106. GUOGIS, Arvydas. Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje. *Socialinis darbas*, 2006, nr. 5(1), p. 9-13.
107. HINRICHS, Karl. The Impact of German Health Insurance Reforms on Redistribution and the Culture of Solidarity. *Journal of Health Politics, Policy and Law* Fall, 1995, no. 20(3), p. 653-687.

108. HORLICK, Max; ir LUCAS, Robert. Role of the Contribution Ceiling in Social Security Programs: Comparison of Five Countries. *Social Security Bulletin*, 1971, no. 19, p. 19-31.
109. JOČIENĖ, Danutė. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis. *Jurisprudencija*, 2007, nr. 7(97), p. 17-27.
110. JOČIENĖ, Danutė. Social Rights in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights. *Teisė*, 2008, t. 66 (2), p. 21-43.
111. JOVAIŠAS, Karolis. Nuosavybės teisinis režimas. *Teisės problemos*, 2006, Nr. 3(53), p. 60-86.
112. KŪRIS, Egidijus. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo konferencijos medžiaga* [Neringa, 2001 birželio 11-12 d.]. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002, p. 208-334.
113. LAZUTKA, Romas. Pensijų sistemų raida Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 2007, t. 18, nr. 2, p. 64–80.
114. LAZUTKA, Romas; ir SKUČIENĖ, Daiva. Socialinės garantijos Lietuvos mokslininkams. *Filosofija. Sociologija*, 2009, t. 20, nr. 2, p. 144-153.
115. LENAERTS, Koen. European Union Citizenship, National Welfare Systems and Social Solidarity. *Jurisprudencija*, 2011, t. 18(2), p. 397-422.
116. MACULEVIČ, Jurij. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė formuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, t. 56(48), p. 5-11.
117. MITRUS, Leszek. Polish Social Security Law from the Perspective of European Standards. *The Jagiellonian University Yearbook of Labour Law and Social Policy*, 1997, vol. 9, p. 183-188.
118. ROSARIO PALMA RAMALHO DO, Maria. Reconciling Family and Professional Life and the Gender Equality Principle in Employment. *European Gender Equality Law Review*, 2009, no. 2, p. 7-14.

119. RUŠKYTĖ, Ramutė. Nuosavybė ir nuosavybės apsauga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2009, nr. 2 (14), p. 267-288.
120. SCHULTE, Bernhard. Which guarantees can the systems of social security offer? Iš *European Institute of Social Security (EISS) yearbook*, 1987, p. 175-267.
121. SIGG, Roland; ir TAYLOR, Robert. Reforming Social Security for a Long-Life Society: What Impact on Women? *Gender Issues*, 2005, vol. 2, no. 3, p. 79-96.
122. ŠPOKIENĖ, Indrė. Solidarumo principo turinys ir vaidmuo sveikatos priežiūros teisinio reguliavimo srityje. *Jurisprudencija*, 2010, t. 3(121), p. 329-348.
123. ŠVILPATĖ, Eglė. Neišnaudotos galimybės: nuosavybės apsauga pagal Europos žmogaus teisių apsaugos konvencijos Pirmąjį protokolą. *Justitia*, 2005, nr. 2, p. 49-57.
124. VAIČAITIS, Vaidotas. Ką nusprendė ir ko nenusprendė Konstitucinis Teismas dirbančių pensininkų naudai. *Justitia*, 2003, nr. 1-2, p. 53-61.
125. VAIČAITIS, Vaidotas. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 2010, t. 77, p. 34-49.
126. VITKAUSKAS, Kęstutis. Policijos pareigūnų teisės į didesnę socialinę apsaugą pagrindimas. *Jurisprudencija*, 2003, t. 49(41), p. 19-31.
127. WEIDE, Ursula. Law and the German Universal Healthcare System: A Brief Contemporary Overview. *German Law Journal*, 2005, no. 6(8), p. 1144-1172.
128. ГАЛАНОВ, ВЛАДИМИР ПЕТРОВИЧ. Принципы права социального обеспечения как основа развития отрасли. *Российский ежегодник трудового права*, № 2, (2006). Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2007. с. 673 - 715.
129. ПЕТРОВА, Елена Ивановна. Актуальные проблемы реализации принципа запрета дискриминации в сфере социального обеспечения. Iš *Современное состояние законодательства и науки трудового права и*

права социального обеспечения. Материалы 6-й Международной научно-практической конференции. Москва: Проспект, 2010, с. 594-598.

Informacinė literatūra

130. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 4-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. 967 p.

131. *Dictionary of Human Resources and Personnel Management*. 3rd ed. London: A & C Black, 2006. 281 p.

132. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985. 527 p.

133. VAITKEVIČIŪTĖ, Valerija. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas, 2001. 1039 p.

TEISMŲ PRAKTIKA

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

134. 1983 m. spalio 3 d. sprendimas byloje Nr. 9776/82, *JW v. United Kingdom*.

135. 1996 m. rugsėjo 16 d. sprendimas byloje Nr. 17371/90, *Gaygusuz vs. Austria*.

136. 1999 m. birželio 1 d. sprendimas byloje Nr. 39860/98, *Skorkiewicz v. Poland*.

137. 1999 m. birželio 15 d. sprendimas byloje Nr. 34610/97, *Domalewski v. Poland*.

138. 2000 m. kovo 2 d. sprendimas byloje Nr. 52442/99, *Schwengel v. Germany*.

139. 2000 m. spalio 12 d. sprendimas byloje Nr. 43440/98, *Janković v. Croatia*.

140. 2002 m. birželio 4 d. sprendimas byloje Nr. 34462/97 *Wessels-Bergervoet v. Netherlands*.

141. 2002 m. birželio 11 d. sprendimas byloje Nr. 36042/97, *Willis v. United Kingdom*.

142. 2002 m. lapkričio 26 d. sprendimas byloje Nr. 36541/97, *Buchen v. Czech Republic*.
143. 2003 m. sausio 28 d. sprendimas byloje Nr. 43189/98, *MV and U-MS v. Finland*.
144. 2003 m. sausio 28 d. sprendimas byloje Nr. 69136/01, *Saarinen v. Finland*.
145. 2003 m. vasario 6 d. sprendimas byloje Nr. 45835/99, *Hesse-Anger v. Germany*.
146. 2003 m. rugsėjo 16 d. sprendimas byloje Nr. 60243/00, *Balaž v. Slovakia*.
147. 2003 m. rugsėjo 30 d. sprendimas byloje Nr. 40892/98, *Koua Poirrez v. France*.
148. 2003 m. spalio 9 d. sprendimas byloje Nr.15085/02, *Čekic and Others v. Croatia*.
149. 2003 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje Nr. 44658/98, *Van den Bouwhuijsen and Schuring v. Netherlands*.
150. 2004 m. gegužės 25 d. sprendimas byloje Nr. 51224/99, *Frátríc v. Slovakia*.
151. 2004 m. spalio 12 d. sprendimas byloje Nr. 60669/00, *Kjartan Asmundsson v. Iceland*.
152. 2005 m. rugsėjo 1 d. sprendimas byloje Nr. 290/03, *Adam and Others v. Germany*.
153. 2005 m. rugsėjo 8 d. sprendimas byloje Nr. 71477/01, *Ackermann and Fuhrmann v. Germany*.
154. 2006 m. balandžio 12 d. sprendimas bylose Nr. 65731/01 ir 65900/01, *Stec and Others v. United Kingdom*.
155. 2006 m. spalio 10 d. sprendimas byloje Nr. 67070/01, *Sali v. Sweden*.
156. 2010 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje Nr. 38029/05, *Privalikhin v. Russia*.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika

157. 1974 m. vasario 12 d. sprendimas byloje C-152/73, *Giovanni Maria Sotgiu v Deutsche Bundespost*, ECR, 1974, 153.

158. 1979 m. liepos 12 d. sprendimas byloje C-237/78, *Caisse Regionale d'Assurance Maladie, Lille v. Mrs Palermo (Toia)*, ECR, 1979, 2645.

159. 1984 m. liepos 2 d. sprendimas byloje C-184/83, *Ulrich Hofmann v Barmer Ersatzkasse*, ECR, 1984, 3047.

160. 1994 m. gegužės 5 d. sprendimas byloje C-421/92, *Gabriele Habermann-Beltermann v Arbeiterwohlfahrt, Bezirksverband Ndb./Opf. e.V.*, ECR, 1994, I-01657.

161. 1997 m. birželio 25 d. sprendimas byloje C-131/96, *Carlos Mora Romero v Landesversicherungsanstalt Rheinprovinz*, ECR, 1997, I-3659.

162. 1998 m. spalio 27 d. sprendimas byloje C-411/96, *Margaret Boyle and Others v Equal Opportunities Commission*, ECR, 1998, I-06401.

Kitų valstybių teismų sprendimai

163. Belgijos Kasacinio Teismo 2001 m. balandžio 30 d. sprendimas byloje Nr. S970098Fv.

164. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiojo Teismo 1960 m. liepos 20 d. sprendimas byloje *Flemming v. Nestor*.

165. Lenkijos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 24 d. sprendimas byloje Nr. K 6/09.

166. Slovėnijos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 2 d. sprendimas byloje Nr. U-I-36/00.

PRAKTINĖ MEDŽIAGA

167. European Commission. *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2007: Social inclusion, Pensions, Healthcare and Long Term Care* [interaktyvus]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007 [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2014&langId=en>.

168. GRUAT, Jean-Victor. Adequacy and social security principles in pension reform. Iš *Ageing Working Papers: Maintaining Prosperity in an Ageing Society: the OECD Study on the Policy Implications of Ageing* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd.org/dataoecd/22/9/2428459.pdf>>.

169. International Labour Conference (88th Session, 30 May – 15 June 2000). *Report IV (1): Maternity protection at work* [interaktyvus]. Geneva: International Labour Conference, 2000 [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc88/rep-iv-1.htm>>.

170. Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė. *Valstybinio audito 2011 m. gegužės 9 d. ataskaita Nr. VA-P-10-1-5 „Socialinės paramos sistema“* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.vkontrolė.lt/failas_senas.aspx?id=5144>.

171. The Mutual Information System on Social Protection/Social Security (MISSOC) duomenų bazės [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. balandžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.missoc.org>>.

172. *Socialinis pranešimas 2007-2008*. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2008. 216 p.

173. Socialinių tyrimų institutas. *Mokslinio tyrimo „Mokslininkų socialinės garantijos“ baigiamoji ataskaita* [interaktyvus]. Vilnius, 2008 [žiūrėta 2012 m. birželio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/mt/docs/eksp_stud/sMokslininku%20socialines%20garantijos.pdf>.

174. Valstybinės ligonių kasos 2011 m. gegužės 11 d. pranešimas. *Valstybės lėšomis draudžiami labiausiai socialiai pažeidžiami asmenys* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. gegužės 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vlk.lt/vlk/pr/?page=item&kat_id=1&date=2011-05-11&item_id189>.

TRAVAUX PREPARATOIRES

175. Europos Komisijos 2005 m. spalio 25 d. komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų Komitetui bei

Regionų Komitetui „Visų Europos galimybių išnaudojimas: 2006 m. Komisijos teisėkūros ir darbo programa“, KOM(2005) 531 galutinis.

176. Europos Komisijos 2007 m. gegužės 10 d. komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir d. socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Skatinti kartų solidarumą“, KOM(2007) 0244 galutinis.

177. Europos Komisijos 2008 m. spalio 3 d. pasiūlymas „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva iš dalies keičianti Tarybos direktyvą 92/85/EEB dėl priemonių, skirtų skatinti, kad būtų užtikrinta geresnė nėščių ir neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų sauga ir sveikata, nustatymo“, KOM(2008) 0637 galutinis.

178. Europos Komisijos 2010 m. liepos 7 d. Žalioji knyga „Adekvacijos, tvarios ir saugios Europos pensijų sistemos“, KOM(2010) 0365 galutinis.

179. Europos Komisijos 2012 m. vasario 16 d. Baltoji knyga „Adekvacių, saugių ir tvarių pensijų darbotvarkė“, KOM(2012) 055 galutinis.

180. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymo projekto aiškinamasis raštas, IXP-1229 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=155167&p_query=&p_tr2=2>.

181. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo projekto aiškinamasis raštas, IXP-1422 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=161648>.

182. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 12 ir 14 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, XP-77 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=246436>.

183. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, XP-2015(2) [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=294775&p_query=&p_tr2=2>.

184. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 3, 4 ir 5 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, XIP-2240 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=375389&p_query=&p_tr2=2>.

185. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės pasaugos ir darbo ministerijos. *Socialinis draudimas – garantija jums. Skaičiai ir faktai 2005-2009* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. balandžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sodra.lt/get.php?f.12988>>.

186. Valstybinių pensijų sistemos pertvarkymo koncepcijos projektas (rengėja Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija), 2002 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.logincee.org/file/1717/library>.

Mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašas

1. PETRYLAITĖ, Vida. Socialinės apsaugos sistemų koordinavimo srities nustatymo problematika reglamentuojant kai kurias Lietuvos socialinės apsaugos išmokas. *Jurisprudencija*, 2008, t. 8(110), p. 89-94.
2. PETRYLAITĖ, Vida. Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų reglamentavimo ypatumai. *Verslo ir teisės aktualijos*, 2008, t. 2, p. 109-118.
3. PETRYLAITĖ, Daiva; PETRYLAITĖ, Vida. Socialinės garantijos. Kas pranašesnis: valstybės tarnyba ar viešasis sektorius? Švedas, G. (moksl. red.). *Valstybės tarnybos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Lietuvos viešojo administravimo institutas, 2008, p. 62-71.
4. PETRYLAITĖ, Vida. Поддержка семьи: механизмы литовского трудового права и права социального обеспечения. Iš: Davulis, T.; Petrylaitė, D. (moksl. red.). *Теоретические проблемы современного трудового права и права социального обеспечения: международные и национальные аспекты*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 206-216.
5. PETRYLAITĖ, Vida. Garantijos dirbantiems asmenims, auginantiems vaikus. *Justitia*, 2009, Nr. 1, p. 53-60.
6. MACULEVIČ, Jurij; PETRYLAITĖ, Vida. Social security of employed persons in the event of maternity and paternity: Lithuanian experience and new challenges. *Studia z zakresu prawa pracy*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2009, p. 331-338.
7. NEKROŠIUS, Ipolitas; PETRYLAITĖ, Vida. Lithuania [Social Security Law]. In *International Encyclopaedia of Laws: Social Security Law*. W. van Eeckhoutte (ed.). Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010. P. 156.
8. PETRYLAITĖ, Vida. Teisės į pensiją kaip teisės į nuosavybę apsauga Lietuvoje. Iš: Davulis, T.; Petrylaitė, D. (moksl. red.). *Darbo rinka XXI amžiuje: lankstumo ir saugumo paieškos*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2011, p. 580-590.